عشق کيم اظهار

سچل سرمستؒ

مصنف

خادم حسين عباسي

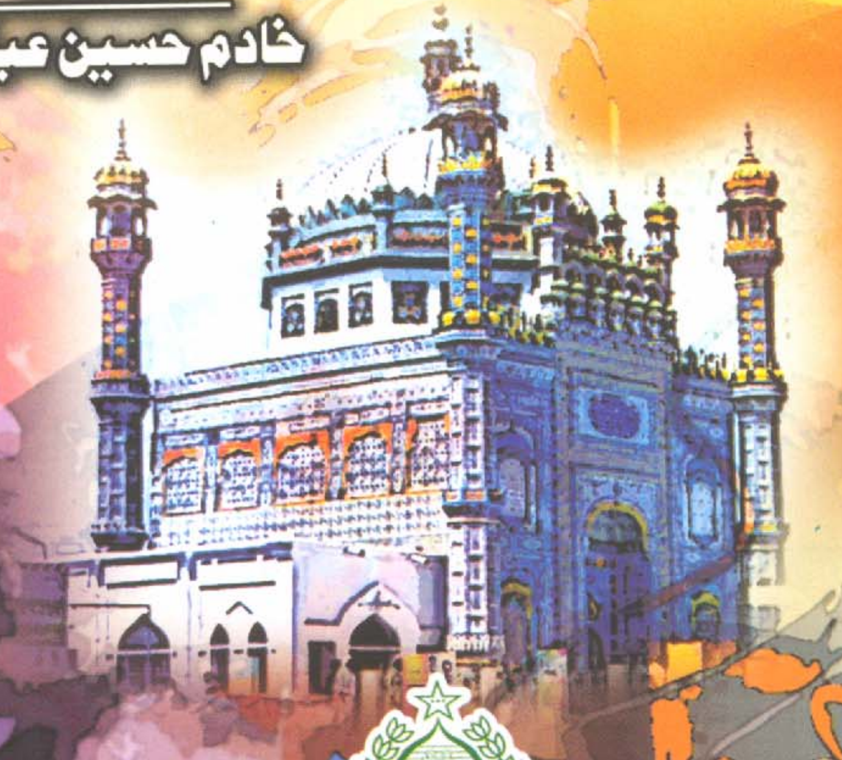

ثقافت کاتو حڪومت سنڌ

عشق ڪيم اظهار

(سچل سرمست رح)

مصنف

خادم حسين عباسي

ثقافت کاتو حڪومت سنڌ

اداري جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو:	عشق ڪيم اظهار (سچل سرمست رح)
مصنف:	خادم حسين عباسي
ڇاپو پهريون:	جولاءِ 2012ع
تعداد:	هڪ هزار ڪاپيون
ڪمپوزنگ:	سارنگ امداد / اقبال ابڙو
ٽائيٽل:	ڪپتان ابڙو
ڇپيندڙ:	پيڪاڪ پرنٽرز ڪراچي، سنڌ
ڇپائيندڙ:	ثقافت کاتو حڪومت سنڌ
قيمت:	250/-

Title of Book:	Ishq Kayom Izhar Sachal Sarmast
Author:	Khadim Hussain Abbasi
Edition First:	July 2012
Quantity:	One Thousand Copies
Composing:	Sarang Abro/ Iqbal Abro
Title:	Kaptan Abro
Printed by:	Peacock Printers, Karachi, Ph: 0300 2152634
Published by:	Culture Department, Government of Sindh
Price :	Rs. 250/-

ملڻ جو هنڌ:

ثقافت کاتو ڪتاب گهر

سامهون ايم. پي. اي هاسٽل، سر غلام حسين هدايت الله روڊ،

ڪراچي، سنڌ- 74400

فون: 021-99206073

سڻاءُ

1.	ڇپائيندڙ پاران	5
2.	درگاهه درازن جي گاديءَ ڌڻين جو تعارف	9
3.	درگاهه درازن جي سلسلي جا شاعر	15
4.	سچل جا همعصر شاعر	39
5.	سچي سائينءَ جا ڇپيل رسالا	54
6.	سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام	76
7.	گداز نامي جو هڪ آڳاٽو ترجمو	83
8.	سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو	103
9.	سچل جي ڏاهپ	112
10.	ڪو حق چوي ڪوئي ناحق چوي	122
11.	سٽ پريت دي	131
12.	سچل جي حضور ۾	135
13.	جاڳي تہ سوئي بادشاهه	140
14.	عشق ڪيم اظهار	143
15.	سک نہ ستا ڪڏهين	148
16.	غلام حيدر فقير شرۃ سندس خاندان	152
17.	محبت فقير سومرو	181
18.	ميان رحيم بخش فاروقي ”نثار درازي“	191
19.	سچل جو طالب: ماستر احمد علي	199

ڇپائيندڙ پاران

سچل سائين جيئن تہ سنڌيءَ سان گڏ، سرائڪي، اردو ۽ فارسيءَ ۾ بہ شاعري ڪئي آهي، انڪري سندس هاڪ پوري ننڍي ڪنڊ ۾ هئي. سرائڪي ٻولي سنڌ کان علاوه ملتان، بهاولپور، ديره جات، بلوچستان جي ڪن حصن ڏادر، سبي، لسٻيلي، ڪيچ مڪران ۾ عام جام ڳالهائي ۽ سمجهي ويندي هئي. انهن علائقن جا مقامي شاعر سرائڪي ۾ بہ شاعري ڪندا هئا. ان دور تائين اردو زبان مغل درٻار ۾ خاص اهميت حاصل ڪري چڪي هئي. حاڪمن جي پٺڀرائي سبب ننڍي ڪنڊ ۾ انکي چڱي اهميت حاصل هئي. شايد ان ڪري سچل سائين پروڙي چڪو هو، جنهن ڪري هن اردو ٻوليءَ کي جوڳي جاءِ ڏني ۽ چڱو خاصو ڪلام: غزل، رباعيون ۽ مثنويون ان ۾ چيون اٿائين. فارسي ٻولي کي ان دور ۾ ڏکڻ ايشيا سان گڏ مرڪزي ايشيائي رياستن، افغانستان، ايران ۾ تمام وڏي اهميت حاصل هئي. سچل سائين واري دور ۾ سنڌ ۾ خاص طور تي ٺٽي ۽ سيوهڻ ۾ برصغير جي سطح جا فارسيءَ ۾ مشاعرا ٿيندا هئا. سچل سائين اهڙن مشاعرن ۾ هرگز شرڪت ڪا نہ ڪئي.

سچل سائين پنهنجي حياتيءَ ۾ ڪڏهن بہ پاڻ پنهنجو ڪلام گڏ ڪونہ ڪيو. سندس مريد ڪلام لکندا بہ هئا تہ ڪٺو بہ ڪندا هئا. سندس وفات کان پوءِ سندس ڪلام ٽڙيءَ پکڙجي ويو. بعد ۾ ڪن سڄاڻن اهو ڪلام ڪٺو ڪري ڇپايو. اوليت جو شرف مرزا علي قلي بيگ

ڪي نصيب ٿيو. جنهن 1902ع ۾ آگري مان ”رسالو سچل سائين جو“ ڇپائي پڌرو ڪيو. ان کان پوءِ ماستر در محمد، ماستر هيمراج شڪارپور مان 1910ع، آغا غلام نبي صوفي 1933ع، نماڻو فقير 1952ع، رشيد احمد لاشاري 1958ع، عثمان علي انصاري ادبي بورڊ طرفان 1958ع ڌاري رسالا ڇپرايا. اهو سلسلو بعد ۾ به جاري ساري رهيو.

مٿي ذڪر ڪيل رسالن ۾ مؤلفن وڏي جاکوڙ ۽ جستجو کان ڪم ورتو ۽ ڪوشش پئي ڪئي ته اهي سهڻا ۽ غلطين کان پاڪ هجن. پر ڪن سببن ڪري، انهن ۾ ڪي خاميون به رهجي ويون، جن جي نشاندهي سنڌ جي مڃيل محقق ۽ جاکوڙي اديب جناب خادم حسين عباسيءَ ڪئي آهي. عباسي صاحب پنهنجي زندگيءَ جو وڏو حصو سچل سائين جي درست ڪلام جي پرک ۽ ڳولا ۾ گذاريو. هن سچل سائين جي هر عرس تي عالمن آڏو مختلف مؤلفن پاران ڪيل غلطين جي علمي اصولن مطابق نه صرف نشاندهي ڪئي، بلڪ صحيح اصلاح به ڪئي. جن ڪافين ۾ ڪي مصراعون گهٽ وڌ هيون ته انهن کان به آگاهه پئي ڪيو ۽ ان سان گڏ طباعت جي ناقص انتظامن سبب پروفن جون جيڪي غلطيون رهجي ويون هيون، انهن جي به درست پڙهڻي وضاحتن سان پيش پئي ڪئي. سندس تحقيقي مضمون: ”سچل سائين جا ڇپيل رسالا“ ۽ ”سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو“ ور ور پڙهڻ جهڙا آهن.

سچل شناسي بابت اَملهه مواد هٿ ڪرڻ ۽ اشاعتي ڪمن جي نگراني ڪرڻ لاءِ ڊائريڪٽر جنرل ثقافت کاتو جناب رفيق احمد ٻرڙو صاحب وڏا جتن ڪيا آهن، جنهن لاءِ اسين سندس ٿورائتا آهيون.

کاتي جي سرواڻ، محترمه سسئي پليجو صاحبه سچل سائين جي ميلي جي حوالي سان، جڏهن ٻين انتظامي ڪمن بابت پڇا ڪندي رهي ٿي ته اتي ميلي تي منعقد ”ادبي ڪانفرس“ جنهن کي گذريل ڇهن سالن کان روايت کان هٽي ڪري بامقصد بنايو ويو آهي، بابت به تاڪيد

ڪندي رهي ٿي. ساڳي طرح اشاعتي ڪم ٻه سنڌس ترجيح ۾ آهن. اهڙي اثرائتي نگراني سبب هن عرس مبارڪ تي سچل سائين جي سوانح، افڪار ۽ پيغام بابت نهايت اهم ڇهه ڪتاب شايع ٿي رهيا آهن.

عبدالعزيز عقيلي
سيڪريٽري
ثقافت کاتو، حڪومتِ سنڌ

درگاهه درازن جي گاديءَ ڌڻين جو تعارف

1. **ميان صاحبڏنو فاروقي** (1102هه- 1192هه)

درگاهه درازن جو بنياد ميان صاحبڏني فاورقي وڌو. ڪين موراڳي پڻ سڏيو ويندو آهي. ميان صاحبڏني جو جنم 1192هه مطابق 1697ع ۾ ڪلهوڙن جي صاحبيءَ ۾ ٿيو. سيد عبدالقادر جيلانيءَ جي اولاد مان شيخ عبيدالله جيلانيءَ جو مريد هو. ميان صاحبڏنو شاهه لطيف جو سهيوڳي شاعر هو ۽ لطيف سائٽس درازن ۾ ملاقات به ڪئي هئي. اسان جو عظيم صوفي شاعر سچل سائين سندس پوٽو هو.

ميان صاحبڏنو ڪافيءَ جي اوائلي شاعرن مان هڪ اهم، انوکو ۽ مکيه شاعر آهي. سندس سمورو ڪلام تصوف جي رمزن سان ڀرپور آهي. سندس ڪافيون سليس ۽ عام فهم آهن. ميان چنيهه فقير اڇڻ سندس خاص خليفو هو. ميان صاحبڏني وڏي ڄمار ماڻي 1192هه مطابق 1788ع ۾ وفات ڪئي.

"چوند ڪلام"

ڪن جو نينهن نهر سان ڪن دڀايا درياهه

"صاحبڏني" جي ساهه، سارا سمنڊ سمايا.

آدم آهي چوڻ ۾، نه ته آهي پاڻ الله،

سريرئون ساهه، "صاحبڏني" سهي ڪيو.

"ڪافي"

هڪ من جو موهن ملي ملي،
پلي خلق ساري پئي ڪلي ڪلي،
عيش خوشيون آرام سيئي، سي ڇڏيائون ڏيهہ ڪي ڏيئي،
برهہ ڪيو سي ٻلي ٻلي.
عشق ڍولڻ جو جهوليءَ پاتم. لوڪ ملامت سرتي چاتم
جيءَ جوشن منجهہ جلي جلي
سهڻا تنهنجا سوين سپاهي، شوخن سان تنهن جي هلي نہ شاهي،
تور عجائب تلي تلي
"صاحبڏنا" اڪسير اسان وٽ، نينهن وارن جا نظير اسان وٽ
سورنہ ڪنهن سان سلي سلي.

2. **ميان عبدالحق** (1138ع-1214هہ)

ميان صاحبڏني ڪي ٻہ فرزند هئا هڪ صلاح الدين (سچل جو پيءُ) ۽ عبدالحق (سچل جو چاچو، مرشد ۽ سهرو) جيئن تہ ميان صلاح الدين پنهنجي والد محترم ميان صاحبڏني جي حياتيءَ ۾ ئي وفات ڪري ويو. تنهن ڪري سندس ننڍو فرزند ميان عبدالحق مسند عشق تي جلوه افروز ٿيو. سچل پنهنجي ڪيترين ئي ڪافين ۾ پنهنجي مرشد ميان عبدالحق سان عقيدت جو اظهار ڪيو آهي.

هتي مثال طور هڪ شعر پيش ڪجي ٿو:

ڪو حق ڪو ناحق چوي، ڪو بات اها برحق چوي
مونکي هادي عبدالحق چوي، مان جوئي آهيان سوئي آهيان

جيئن تہ درگاهہ جا سجاده نشين لوڙهي ۾ رهندا هئا ۽ درازن کان ٻاهر ڪين ويندا هئا (اهي لوڙهي ڏيڻ جا فرائض چنيهہ فقير بجا آڻيندو هو. جنهن جا پونير اهو ساڳيو فرض اجا تائين بجا آڻيندا رهن ٿا.) تنهن ڪري ٻاهريان ڪم ڪاريون، جاگيرجي سنڀال (جا مير رستم

ٽالپر ڏني هئي) سچل سائين پاڻ ڪندو هو.

ميان عبدالحق جي مسند نشينيءَ جي سلسلي ۾ مولوي محمد صادق پنهنجي ترتيب ڏنل رسالي ”سچل جو سرائڪي ڪلام“ ۾ هيءَ روايت پيش ڪئي آهي:”هڪ ڏينهن ميان صاحبڏني پنهنجي پٽن جو هن طرح امتحان ورتو، جو پنهنجي وڏي پٽ ميان صلاح الدين کي چيائين تہ: ڪبڙ وٽ پاڻيءَ جو ڪونرو پيو آهي، اهو ڪڻي اچ! هو ويو، آڏو چا ڏسي تہ رت جو درياهہ پيو ٿو وهي، جنهن کي ڏسي موٽي آيو ۽ اها حقيقت اچي عرض ڪيائين جنهن کان پوءِ پنهنجي ننڍي پٽ ميان عبدالحق کي چيائين تہ ”تون وڃي اهو ڪوُنرو کڻي اچ! هو ويو ۽ هن بہ رت جو درياهہ ڏٺو پر همٿ ڪري، دل جهلي رت جي درياهہ ۾ ڪاهي پيو ۽ لنگهي وڃي ڪونرو کڻي اچي والد جي خدمت ۾ حاضر ڪيائين. انهيءَ امتحان وٺڻ مان ميان صاحبڏني کي پڪ ٿي وئي تہ فقيريءَ جي اهليت ۽ لياقت سندس ننڍي پٽ ۾ ئي آهي. انهيءَ ڪري پنهنجي وڏي پٽ ميان صلاح الدين کي وصيت ڪيائين، تہ مون کان پوءِ پنهنجي ننڍي ڀاءُ کي گاديءَ تي ويهارجانءِ! انهيءَ وصيت موجب ميان عبدالحق مسند نشين ٿيو.“(1)

ميان عبدالحق بہ شاعر هو، مگر پوين جي عدم توجهہ سبب سندس ڪلام محفوظ رهي ڪين سگهيو، البت مولوي محمد صادق سچل جي سرائڪي ڪلام ۾ سندن هڪ ’مدح‘ ڏني آهي، جيڪا سيد عبدالقادر جيلانيءَ جي شان ۾ چيل آهي. ميان عبدالحق 1214هہ ۾ وفات ڪئي.

3. سخي قبول محمد (1181هہ - 1245هہ)

خواجہ عبدالحق کي بہ فرزند هئا. هڪ سخي قبول محمد ۽ ٻيو زين العابدين، (وفات 1242هہ). ميان عبدالحق جي وفات (1214هہ) کان پوءِ سائين قبول محمد اول مسند عشق تي 1214هہ ۾ رونق افروز ٿيو. سخي قبول محمد نهايت سخي ۽ ٻاجهارو هو، تنهنڪري ڪيس ’سخي‘

جي نالي سان ياد ڪيو ويجي ٿو.

سخي قبول محمد جو هڪ بيت بيدل سائينءَ جي تصنيف، ”تقويت القلوب تذڪرة المحبوب“ ۾ ذنل آهي.

جـامــن تــي جـامــان، پـريـن پـهـري آيـو،
ڪامان ڙي ڪامان، ڪيڏو لڪ ڪريم ڪيو.

لطف الله بدويءَ پنهنجي تصنيف ”تذڪره لطفي“ ۾ مذڪوره بيت خواجه عبدالحق جو ڄاڻايو آهي (2) جيڪو سراسر غلط آهي. سخي قبول محمد سائين 1245ھ ۾ وفات ڪئي.

4. **ميان نظر محمد** (1201ھ — 1252ھ)

سخي قبول محمد جي وفات (1245ھ) کان پوءِ سندس فرزند ميان نظر محمد 'نوري' جي لقب سان 1245ھ ۾ تخت نشين ٿيو. ميان نظر محمد توڪل جو صاحب ۽ سادگي پسند هو. هن پنهنجي ساري زندگي رشد و هدايت ۾ گذاري. 1252ھ ۾ سندس انتقال ٿيو.

5. **خواجه نجم الدين** (1239ھ — 1272ھ)

ميان نظر محمد کي ٻه فرزند هئا: خواجه نجم الدين ۽ ميان محمد غوث محمد. خواجه نظر محمد جي وفات کان پوءِ سندس پڳدار پٽ نجم الدين تخت ڏٽي ٻٽيو. پاڻ نهايت حسين هو، جنهن ڪري ڪيس 'يوسف ثاني' جي نالي سان سڏيو ويندو هو. خواجه نجم الدين جي ڏينهن ۾ جاگير مان جيڪو به اناج ايندو هو، اهو سمورو اناج شهر جي غريبن ۽ درگاهه جي فقيرن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. ڪچهريءَ لاءِ بنگلو به سندس ايام ڪاريءَ ۾ ٺهيو.

خواجه نجم الدين جي شادي سچل سائينءَ جي ٻالڪي نانڪ يوسف جي نياڻيءَ سان ٿي هئي. خواجه نجم الدين 23 ورهين جي عمر ۾ ڀُوهه جوانيءَ ۾ 1272ھ ۾ وفات ڪئي.

نانڪ يوسف جي ٻالڪي غلام حيدر فقير (وفات 1294هہ) پنهنجي عقيدت جو اظهار هن طرح ڪيو آهي:

نجم الدين تي ننگ، آهي مون مسڪين جو

6. **سخي قبول محمد پهريون** (1262هہ- 1343هہ)

خواجہ نجم الدين جي وفات کان پوءِ سندس فرزند سخي قبول محمد ڏهن سالن جي ننڍڙيءَ عمر ۾ 1272هہ ۾ تخت تي ويٺو. سخي قبول محمد جي ايام ڪاريءَ ۾ تصوف جي تحريڪ کي نئين سر متحرڪ ۽ منظم ڪيو ويو.

سخي قبول محمد پنهنجي وقت ۾ سچل جون سڪون لاهيندو هو. سندس ٻاريل مچ تي هندو خواهہ مسلمان اچي مڙيا. هندو مسلم ويڇو متجي ويو. سخي سائينءَ جي ڄمڻ جي موقعي تي فقير نانڪ يوسف پنهنجي مرشد زادي ۽ ڏهٽي لاءِ هيٺين دعائيہ ڪافي منظوم ڪئي:

عمر دراز تيري الهہ نگهبان هو وئي.
مولا دي اَمان هووي.

سخي قبول محمد جي پياري طالب سردار بهادر محمد بخش ”ڪونجهيءَ“ پنهنجي مرشد لاءِ پنهنجي عقيدتمنديءَ جي جذبن جو اظهار هن طرح ڪيو آهي:

قبول محمد دولهہ دلبر، ڪوجهي دا هي راحم رهبر
ست گر سنت سڄاڻ، بشري بيڪ بنايا هي، آپ درازي آيا هي.

سخي قبول محمد سائين وڏي ڄمار ماڻي، 1343هہ ۾ وفات ڪئي.

7. **ميان صاحب ڏنو** (1308 هہ — 1351هہ)

سخي قبول محمد کي چار فرزند هئا: ميان محمد پريل، ميان محمد بچل، ميان صاحبڏنو ۽ ميان رستم علي.

سخي قبول محمد جي وفات ڪانپوءِ 1343ھ ۾ ميان صاحبڏنو تخت نشين ٿيو. ليڪن خانداني اختلافن سبب درگاھ جو اڳيون اوج نہ رهيو. ميان صاحبڏني 43 ورهين جي عمر ۾ 1351ھ ۾ وفات ڪئي.

8. **ميان جان محمد** (1332ھ- 1371ھ)

ميان صاحبڏني کي بہ فرزند هئا: هڪ ميان جان محمد ۽ ٻيو عبدالحق. جيتوڻيڪ ميان جان محمد خانداني اختلافن کي گھٽائڻ جي وڏ ۾ وڏ ڪوشش ورتي، مگر افسوس جو ڪوبہ خاص ڪڙ تيل نہ نڪتو. ميان جان محمد جو دور درگاھ جو نهايت شهنشاهي دور هو. سائين صالح شاھ (وفات 1943ع) راڻيپور وارو بہ سندس ڪچهريءَ لاءِ درازين کھي ايندو هو. ميان جان محمد 1371ھ ۾ وفات ڪئي.

9. **ميان عبدالحق**

جيئن تہ ميان جان محمد کي ڪو نرينو اولاد ڪونہ هو، تنهن ڪري ان جي وفات ڪان پوءِ سندس ننڍو ڀاءُ ميان عبدالحق گاديءَ تي ويٺو. ميان عبدالحق ٻهريون گاديءَ ڏٺي هو. جنهن لوڙهي واري اڳوٽي رسم پيچي سنڌ ۽ هند جو سفر ڪيو. ميان عبدالحق کي مريدن خادمن مان لکين روپيہ نذراني طور ملندا هئا. مگر اهي سڀ فقيرن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. پاڻ سڄي عمر حويليءَ جي پرسان ڪبڙ هيٺ جھوپڙيءَ ۾ رهيو. دنياوي ٺٽ ٺانگر ڪڏهن بہ اختيار نہ ڪيائين. اميريءَ تي فقيريءَ کي ترجيح ڏنائين.

10. **سخي قبول محمد "ٽيون"**

ميان عبدالحق ڪان پوءِ سخي قبول محمد ٽيون گادي نشين ٿيو. هينئر سخي قبول محمد "چوٿون" گادي نشين آهي.

سرمست 10. 1990ع

درگاهہ درازن جي سلسلي جا شاعر

1. ميان صاحبڏنو فاروقي

محمد حافظ عرف ميان صاحبڏنو درگاهہ درازن جو باني هيو، تنهن ڪري ڪيس "موراڳي" پڻ سڏيندا هئا. پاڻ 1102هہ ۾ ڄائو ۽ 1192هہ ۾ وفات ڪيائين. پيران پير عبدالقادر جيلانيءَ جي اولاد مان شيخ عبيدالله جو مريد هيو.

بيت

آدم آهي چوڻ ۾، نہ تہ آهي پاڻ الاهہ،
سريرئون ساهہ، صاحبڏني سهي ڪيو،

<<<<<•>>>>>

ڪن جو نينهن نهر سان، ڪن دہايا درياهہ
صاحبڏني جي ساهہ، سارا سمنڊ سمائيا

2. خواجہ عبدالحق

ميان صاحبڏني کي ٻہ پٽ هئا: ميان محمد صلاح (سچل جو پيءُ) ۽ ميان عبدالحق (سچل جو مرشد ۽ سهرو) جيئن تہ ميان محمد صلاح پنهنجي پيءُ (ميان صاحبڏني) جي حياتيءَ ۾ وفات ڪئي تنهنڪري ميان صاحبڏني جي وفات کانپوءِ خواجہ عبدالحق مسند عشق تي ويٺو. عبدالحق سائين 1214هہ ۾ وفات ڪئي. سندس هڪ مدح اسان کي ملي آهي:

مدح

بهر خدا و مصطفيٰ ياغوث رب العالمين،
دل کي ڪرين سيد صفا ياغوث رب العالمين،
تون درگهہ خدا جو دفتري، ڪانهي بنا تو رهبري
واهر ٿيو سگهڙا وري، پٽيو سندم دل جي دري
ڪر وهم ڪان آجو وري، ياغوث رب العالمين،

3. سخي قبول محمد (اول)

خواجہ عبدالحق جي وفات ڪانپوءِ 1214هہ ۾ سخي قبول محمد مسند نشين بڻيو. سندس هڪ بيت بيدل سائينءَ جي هڪ ڪتاب "تقويت القلوب في تذڪرة المحبوب" ۾ ڏنل آهي:

جامن تي جامان، پرين پهري آيو،
ڪامان ڙي ڪامان، تہ ڪيڏو لڪ ڪريم ڪيو.

سخي قبول محمد اول 1245هہ ۾ وفات ڪئي.

4. سچل سائين

ڪافي جي صنف جو چوٽ چڙهيل شاعر 1152هہ ۾ درازن ۾ ڄائو. سچل ڪانپوءِ اڄ تائين صوفي شاعرن تي سچل جي فن ۽ فڪر جي ڇاپ آهي. صوفي شاعرن ۾ سچل پهريون شاعر هيو جنهن "اناالحق" جو نعرو وڏي واڪي هنيو. سچل 1242هہ ۾ وفات ڪئي.

ڪافي

جوڳي آيا ڪنهن دس دا
نالا ذات نہ ڏس دا
گهن دا نہ بکيا الا، ڏيندا جي ڪوئي پلو
هڪ دل اسا ڏڙي ڪس دا.
مک وچ مرلي الا، ڪنين ڪنڊيل پلو

ٻـلـي ٻـلـي کـڙا نـچ دا.
سـچـل سـارا الـو، سـچ اکـيـنـدا پـلـو
هـادي هـر جـا وس دا.

5. گل محمد فاروقي

درازن جي فاروقي خاندان مان هيو. سندس حياتيءَ جو احوال پيرائتو ملي نہ سگهيو.

کافي

کـاغـذ آيـا کـالـهہ، مـيـڏي دلـبـر دا
خط خوشي دا ڏيکڻ سيتي، خاطر تي خوشحال
ڏيکڻ نامي نـال تـيـو سي، جـانـي جام جمال
اکر هک هک روز رقعي دا، ڏاڍي حـالـت حـال
گل محمد يار سجڻ دا، هـي کـاونـت کـمـال

6. خدا بخشي فقير "خاکي"

خاکي فقير سخي قبول محمد ثانيءَ جو ڌهنتو هيو ۽ طالب پڻ. سخي سائينءَ جي صحبت ۾ رهي ريتو ٿيو. 1960ع ۾ وفات ڪيائين.

کافي

مـان آهـيـان مـنـصـور، چـوان تـو انـاالـحـق
خـود خـدائـي خـيـال آهـيـان، مـدامـي مـنـظـور
حلاجي آ حال منهنجو، هـر جـا حـاضـر حضور
عشق سراسر سر الاهي، محبت مـان مـذکـور
بيخود بيسر بحر بيچوني، مستي کان مخمور
عرش فرش تي اظهر مظهر، خاکي نسورو آ نـور.

7. رحيم بخش "نثار"

ميان خدا بخش بي اولاد فوت ٿيو تنهنکري سندس وفات

پڇاڻان فقير رحيم بخش نثار (سندس سوٽ) گادي تي ويٺو.

مياں رحيم بخش 1921ع تي درازن ۾ ڄائو ۽ 1936ع ۾ فائينل پاس ڪيائين. روايتي صوفي انداز جو سٺو شاعر آهي.

ڪافي

هي آ چوڻ روا، آدم الاهه، منجهه صفت سمائي ذات آ
پيئڻ شوق شراب، فرض عين ثواب، هيءَ رمز رندي رمزات آ
منجهه نينهن نشي رهن مست سدا، مدهوش رهي ڪن فرض ادا
ڇا مئخان اندر، ڪعبي، مسجد، مندر، تن ساڳي ڏٺي تجلات آ.

8. عبدالقادر فاروقي

مياں عبدالقادر 1915ع ۾ درازن ۾ ڄائو ۽ 1982ع ۾ وفات ڪيائين.

سوچ سهي ڪر سمجهه سياڻا ثابت سر سڃاڻ
الانسان سري وانا سره انهيءَ اڪر اهڃاڻ
تون پنهل پڌرو آهين پاڻ
شهر درازين دلبر دانا ياڳيا وسن تنهنجا ياڻ
سخي سجاده نشين وڏا تي سڪ جا سرس سباڻ.

9. مظهر علي "عاشق" درازي

مياں مظهر علي "عاشق" فاروقي ولد مياں نياز حسين 1939ع ۾ درازن ۾ ڄائو. هن وقت مسجد اسڪولن جو سپروائيزر آهي.

ياد پنهنجي يار ڪيل قالو بلا ڪلمات ڪر
ذوق سان ظاهر وري جانب اها جذبات ڪر
ويسلو رهه ڪينڪي اها تات تون ڏينهن رات ڪر
بيون سيئي باتيون پلائي برهه واري بات ڪر
پاڻ ۾ پيهي تون پس تو ۾ ئي سارو سير آ
تو سوا هتڙي ۽ هُتڙي قرب وارو ڪير آ
آ حقيقت هيءَ صفا تنهن ۾ نه ڪو قند قير آ

پر نہ ڪو سمجهي سگهيو هي برھہ وارو پير آ
ٿي سچو ”عاشق“ حقيقي عشق ڪي اثبات ڪر
ٻيون سيئي باتيون پلائي برھہ واري بات ڪر.

10. حافظ عبدالله قريشي

حافظ صاحب سچل سائينءَ جو استاد هيو. 1233ھ ۾ وفات ڪيائين. سندس وفات جو ڪتبو سچل منظوم ڪيو.

ڪافي

آ پرين ڪنهن پر پلوڙي اهڙي نہ مون سين ڪر
راتيان ڏينهان آهي اسان ڪي سڪ تان تنهنجي سر
عاشق تنهنجو عبدالله دلئون آهي دلبر

11. نانڪ يوسف

نانڪ يوسف ولد مولوي محمد هاشم ڪوڪر اصل جهل مگسي (بلوچستان) جو ويٺل هيو پر سچل سائين جي طالب ٿيڻ ڪان پوءِ اڳڙن جي پرسان پنهنجو ڳوٺ ٻڌائين. نانڪ يوسف 1269ھ ۾ وفات ڪئي.

ڪافي

گم هوڪي ويک نظارا، آپ سارا، محبوب دي صورت ۾
برهين بيخود هوڪي، جند جان ڪنون هٿ ڌوڪي
پڇي مارين نينهن نغارا، اناالحق نعرا
سانون پير مغان پر جهايا، وحدت دا راه بتايا
ٻلهار جائون ٻلهارا يوسف پارا.

12. محمد صلاح پيو

محمد صلاح فقير ٻہر لوءِ ضلعي خيرپور جو ويٺل ۽ سچل جو طالب هيو.

ڪافي

هن تڪيءَ تي تورا، ڪيا آهن ڪوهيارل ڪيئي
لٿي ڪس قلوب تان، پسي پرينءَ پيشاني....اونداهي ويئي
محمد صلاح چئي ڳٽن پري جون، ڀال لکين ڀلايون.. ڳالھ ڪريان آءُ ڪيهي.

13. فقير شير خان پنيرو

سچل جو طالب هيو ۽ هنگورجن جي پرسان ڪنهن ڳوٺ جو وينل هيو.

ڪافي

دلبر تنهنجا دام دام، دوست وڏا دل منهنجيءَ تي
پلڪ پنهل تي نه پري، ساعت منهنجي ڪين سري
هيءَ مٿل تي هٿ مري، ساري صبح شام شام
شير خان چئي جيتر جيئان، سؤ سؤ ڀيرا صدقي ٿيان
من ڪا مهر پوئيءَ ميان، مير مديني جا ڄام ڄام

14. گهرام فقير

گهرام فقير ولد علي بخش سچل جو طالب هيو. سچل جي وفات تي گهرام فقير پنهنجي محبت ۽ عقيدت جو اظهار هيٺ ڏنل ڪافي ۾ ڪيو آهي:

ڪافي

هو سچو سالڪ سچل، دانهه درازي در هيو
قنڌار ۽ ڪابول ۾ ڪشمير ۽ ايران ۾
هر ڪنهن سٽيو هر ڪنهن ڏٺو، گهرام غازي گر هيو.

15. بهرام فقير

گهرام فقير جو ننڍو ڀاءُ ۽ سچل سائين جو طالب هيو.

كافي

جادوگر ويو لٽي، دلڙي نائڪ ناز سان

اچي بينم سامهون، پاڻ هٽي تو پٽي،.. صورت واري ساز سان

دل بهرام جي دوست لٽي آ، محبت مورنہ مٽي،... جيئن شاهہ محمود اياز سان

16. خير شاهہ

رتيديري ضلعي لاڙڪاڻي جو ويٺل سچل جو طالب هيو.

ڪانگ تو لنوي، منهنجو جانب جاني ايندو

سعيو ڪريو مڙيوئي سرتيون اڱڻ پهاريو اوي

مجيو سوال سائين سچي، ايئن خير شاهہ تو چوي

17. فقير غلام حيدر شر

فقير غلام حيدر ولد قائم خان 1215هہ ۾ ڳوٺ مينگهي فقير ۾ ڄائو. سلوڪ جو سبق نانڪ يوسف کان ورتائين. فقير صاحب 1196هہ ۾ وفات ڪئي.

كافي

عشق مچائي ڌم ڌام، ترڪ تڌان اسلام ٿيوسي

غلام حيدر گم صورت وچ، مرشد والي ماهہ مورت وچ

هادي حق هنگام، عشق اساڏا امام ٿيوسي

18. مينگهو فقير شر

مينگهو فقير ولد غلام حيدر فقير شر 1233هہ ۾ ڄائو ۽ 1313هہ ۾ وفات ڪئي، هي درويش بہ نانڪ يوسف جو پالڪ هيو.

كافي

رند روز رمزن ۾ رتا، اسم ۽ جسم ڪي ڏين ترڪ

مينگها متارا موج ۾، پيالا پيتائون اوج مان

دم دم درازي فوج ۾، وحدت جي واديءَ ۾ غرق

19. فقير قائم الدين شر

ميان قائم فقير ولد مينگهو فقير شر سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

اهي موڳا اتي منهن ڪار، ملان مردار چوان
مردي خور مقامي چپرا، پس پٺين جا پار
ڇُٽيل چوڏار چوان
قائم ڇڏ تون ڪنڌ ڪتن جي، روحي ٿي رهوار
نسنگ نروار چوان

20. مراد علي فقير شر

مراد علي فقير ولد مينگهو فقير شر 1303ھ ۾ 1361ھ ۾ وفات ڪيائين. سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

عشق ناهي آسان، جذبئون جسم جلائي ٿو
عاشق ڪول اکيون ڏس اوڏاهين، منهن ڪيون بيٺو آهي توڏاهين
پري نہ پانئج پاڻ، الانسان الائي ٿو،
رهبر آهي رمز رباني، ونفخت فيہ راز نهاني
اچڻ سندو احسان، مراد علي ڳڻ ڳائي ٿو

21. جامين فقير

جامين فقير ڳوٺ رسول پور (گهندب) تعلقہ ميرواهہ جو وينل ۽ غلام حيدر فقير جو مريد هيو.

ڪافي

عمر هي اجوڪي ويل، مئيءَ ڪي ٿي ماري
سڪ سانگين جي ڪيا سنڌ ساٽا

جيئري جامين چئي ڏسنديس ڏوري، مرڪي ڪنديس ميل
واڳڙ واري، ساهہ منهنجي ڪي سانگي سباٽا

22. مبين فقير

مبين فقير ولد جامين فقير شر، غلام حيدر فقير جي درگاهہ جو مريد ۽ مينگهي فقير جو سهيوڳي شاعر هيو.

ڪافي

آديسين جون اوطاقون، جايون ڏسي منهنجو جيءَ جلي ٿو
ويا ويراڳي وري نہ آيا، مون من موهي ماڳئون
مڙهيون پوري مبين چئي، تاڙا ڏئي ويا طاقون

23. مير رستم خان

مير رستم خان بن سهراب خان 1184هہ مطابق 1773ع ۾ ڄائو ۽ 1811ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. سندس ننڍو ڀاءُ مير علي مراد انگريزن جو حمايتي هيو. ميرن جي خلاف انگريزن جي مدد ڪيائين. اهوئي سبب هيو جو ڏٻي ۽ مياڻيءَ جي جنگ ۾ ميرن هارايو. مير رستم انگريزن جو قيدي ٿي ويو ۽ 1846ع ۾ پوني ۾ وفات ڪيائين. سچل جو قبو بہ هن ئي مظلوم مير، محبت ۽ عقيدت سان تعمير ڪرايو هيو.

ڪافي

ساهہ سڪي دل ساري
ويو مچ ٻاروچل ٻاري
ڏسي ڏسي تون سڄڻا، آب اکين ڏنو هاري
الهہ آڻيندءِ عجيب اسان وٽ، تين واڏايون ناري
رستم ڪي راضي ڪري، ويهہ اچي پرين پاڙي

24. مير علي مراد ”مجروح“

مير عليمراد بن مير سهراب خان ميرن جي بادشاهيءَ وجھڻ

ڪانپوءِ انگريزن، خيرپور رياست، مير علي مراد کي انعام ۾ ڏني 1843ع ۾ رياست جو والي بڻيو ۽ 1894ع ۾ وفات ڪيائين. نانڪ يوسف جو معتقد هيو ۽ ڪيس رهائش لاءِ گهر ۽ جاگيرون ڏنيون هئائين.

ڪافي

اج عيد گهر گهر ياري وي
آمل متا منتار وي
راتيان ڏينهان درد ڏکينديان، مئن ڪلڙي پئي تڙقينديان
تيڏي بانديان دي مئن بانديان ، ڪڏان آ ميڏا سردار وي
مند آئي بهار دي، بلبل مست پڪار دي
مئن نون تانگهه گل رخسار دي، گل رخ ويکان جنسار وي
گل هار پاڪي سهيليان، سهجئون قرن البيليان
مئن منڙي اڪيليان، نهين پاوندا هاري سينگار وي
سک ستيان ڪنتي واليان، اسان ڏکيان راتيان جاليان
”مجروح“ اندر ديان ڳالهيان، دل هڪ درد هزار وي.

25. مير فيض محمد ”عاجز“

مير فيض محمد بن مير علي مراد پيءُ جي وفات ڪانپوءِ 1894ع ۾ خيرپور رياست جي گاديءَ تي ويٺو ۽ 1909ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪافي

ٻاجهوُن ڪيچ ڏٽين جي ڪير لهندو سارون
ساعت ساعت سک مون، روح قتي تيو قارون
ڪاهي رسج ڪيچ ۾، سڻان توڏن توارون
عاجز ڏونگر ڏک ئون، ڪندا عاجز آزارون

26. مير عليٺواز ”ناز“

هيءَ عاشق جيئڙو مير امام بخش جو فرزند 1884ع ۾ ڄائو،

1921ع ۾ پيءُ جي رحلت کانپوءِ رياست خيرپور جي مسند تي ويٺو ۽ 1935ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪافي

تنهنجي رمز سهڻا مان ڇا سمجهان آسان ٻـ آ دشوار ٻـ آ
تنهنجي وعدي تي اعتبار ڪـهڙو اقرار ٻـ آ انـڪـار ٻـ آ
تون دور رهين بي نياز مولا، سڻ فـريـاديءَ جـو آواز مـولا
هن بيـگـنـاهہ جي مـارڻ لـئـي، تـڪـو تـيـر ٻـ آ تـلـوار ٻـ آ
هن بيوس دنيا ۾ رهڻ، آهي درد مصيبت غـم جـو سـهـڻ
ناهي توکان سواءِ منهنـجـو ڪـوبـہ خدا، آرام ٻـ آزار ٻـ آ
جتي حسن تجلي نور ڏسان، هر سرِو قمري مـخـمـور ڏسـان
سڻ فريادي جو فرياد مـتـا، جـتـي گـل ٻـ آ اتـي خـار ٻـ آ
دولت زر جي پاس نہ آهي، پڻ مهر وفا جي بـاس نـہ آهـي
هـن سـاري دنـيـا ۾ نـاز غـريـب، زردار ٻـ آ نـادار ٻـ آ

27. محمد صالح قادري

لاڙڪاڻي ۾ ٻڙهي ميان صاحب سندس محلو مشهور آهي. ميان عبدالحق جو عاشق صادق هيو. قلات، قنڌار، خراسان ۽ بخارا تائين سندس مريد هئا.

ڪافي

نازان نال ماريوئي، ڪيها ڪيس ڪيتوئي
اکيان تيڏيان لعل شرابي، پيالا پر پيتوئي
مشڪڻ سيتي صالح سارا، سيني وچ سيتوئي

28. غلام محمد گدا

ميان غلام محمد ولد ميان محمد صالح لاڙڪاڻي شهر ۾ 1246هہ ۾ ڄائو ۽ 1310هہ ۾ وفات ڪيائين. 12 شوال تي سندس فقرائي ميلو پڻ ٿيندو آهي.

ڪافي

ڪليا نور جبين تون نقاب ميان، جيوين سورج ڪندن سحاب ميان
ڪجل ريهه تکي ڪنون سيف ميان، سرخي پان ويکو تعريف ميان
خط سبز گردوه تاب ميان، جيوين حلقا لڳا مهتاب ميان
ڪيتا آپ گدا تون شاد ميان، ارشاد مغان ري آباد ميان
هويا ترڪ گناهه ثواب ميان،ڪيتا قلقل جب شراب ميان

29. **فقير علي محمد قادري** (1858-1940ع)

قادري مرحوم ڪي شاعريءَ جو شوق پنهنجي مامي غلام محمد گدا جي صحبت مان حاصل ٿيو. عروضي شاعريءَ جي فني چاڻ لاءِ رسالو "گلدستہ سنڌ" جاري ڪيائين. سندس همعصر شاعر کيس استاد تسليم ڪندا هئا.

غزل

بهار آيو صبا غنچن گلن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي
رهي سا ڪوئي جانان ۾ چمن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي

ٻڌي تعريف مئخاني جي آيس دور ڪان ساقي
مگر گيرت مئي جي پيي مٽن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي

خبرداريءَ سان رهہ اي قادري دنيا جي گلشن ۾
وفاداري اهوڪي گلرخن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي

30. **غلام عباس "جوش"** (1904-1962ع)

ميان غلام عباس ولد ميان دوست محمد قادري جو سنڌي ٻوليءَ جي اهم غزل گو شاعرن ۾ شمار ٿئي ٿو.

صد شڪر رخ ٿيو آ، مون ڏانهن يار جو ڪجهہ
مس مس ٿيو آ سامان، اکين جي ٺار جو ڪجهہ
مصريءَ کان وڌ مٺو جيئڻ منهنجو مٺو جو آيو

ويو مرتبو وڏي جهٽ، مصري بازار جو ڪجهہ

31. **غلام سرور فقير قادري** (1886-1932ع)

غلام سرور فقير ولد ميان نور محمد ابتدائي تعليم پنهنجي والد محترم ۽ چاچي "گدا" مرحوم کان حاصل ڪئي، سندس ڪلام عاشقانا ۽ ناصحانہ مضمون تي مشتمل آهي.

غزل

نوجوان يار جدا، سونهن ۽ سينگار جدا
لذت درد جدا، ناز طرحدار جدا
عشق تنهن جي ۾ مليو مونکي مزو کهڙو نہ خوب
لذت درد جدا، لذت آزار جدا
زلف رخ تان جو هٽيا، حسن هيءَ ڪرامت ڪئي
شمس نروار جدا، رات نمودار جدا .

32. **ڊاڪٽر اياز حسين قادري**

اياز قادري جو سنڌ جي ناميارن ڪهاڻيڪارن، شاعرن ۽ محققن ۾ شمار ٿئي ٿو. "سنڌي غزل جي اوسر" تي وڏي محنت ۽ تحقيق سان مقالو لکي ڏي. فل جي سند حاصل ڪئي اٿائين.

غزل

امانت عشق جي جڏهين کڻڻ مون چاهہ مان چاهي
چيو هن آ هي مشڪل، مون چيو مون لاءِ آسان آ.
وڃائڻ عمر ساري خوبروين جي محبت ۾
چيو هن ڪفر آهي، مون چيو منهنجو هي ايمان آ.

33. **"اڇڻ فقير"**

محمد ذاڪر ولد چنيهہ فقير ويٺل کهڙا تعلقہ گمبٽ، فقير صاحب خواجہ عبدالحق جو طالب ۽ سچل جو همعصر شاعر هيو.

ڪافي

منهنجي من جو معلوم هو تن ڪي سڀ حال
سدا دؤر تان دولت جو، قيل نہ گهرجي ٻي قال
دلبر دائم دل سان، شامل هجن شال
ذاڪر سدا ذوق تو، ڪرين پلايونُ پال

34. رزاقڏنہ فقير

رزاق ڏنو فقير ولد محمد ذاڪر پڻ درويش صفت انسان درازي درويشن جي لڙهہ لڳل هيو. شاعريءَ ۾ نالو رازل، رزاق، اجڻ ۽ احقر ڪم آندا اٿائين.

ڪافي

ميندرا تنهنجي محبت، معاف ڪري بدي بدي
ڪرمؤن پنهنجي ڪريم ميان، شاهہ ڪيو ڪا شفقت
غرق ٿياسي گناهن ۾ محب ڪجو ڪا مدت.

35. نور الدين فقير

هي درويش بہ چنيهہ فقير جي خاندان مان هيو.

ڪافي

سهڻي دي سهڻي چالي چالي
برهہ ڪئي بيحالي حالي
ڪونهي قرار قلب منهنجي ڪي
جيئن آب نہ رهي وچ ڇالي ڇالي

36. خليفو ڪرم الله

چنيهہ فقير ڪي ٽي پٽ هئا فقير محمد، خاوند ڏنہ ۽ محمد ذاڪر. ۽ وري فقير محمد ڪي ٻہ پٽ ٿيا: محمد علي ۽ محمد فاضل- ڪرم الله فقير ميان محمد علي جو مريد هيو.

ڪافي

ڪيئن پڙهان مان قرآن ڪتاب، عشق آخوند نہ سبق پڙهڻ ڏئي
سبق سڄڻ ڏنو سوايو، پنو پرت جو پرينءَ پڙهايو
باري برهہ جو هڪ ئي باب، ٻيو ڪوئي نہ ڪتاب ڪڍڻ ڏئي
ويو ڪرم الله فراق ۾ ڦاسي، سڪ ۾ سدا ساجن سناسي
واحد چاڙهي رب وهاب، دوست نہ ڏاڍو شوق ڇنڻ ڏئي

37. ايسر داس

روهڙي شهر جو رهاڪو ۽ سخي قبول محمد سان پرت جو پيچ پيل هوس.

ڪافي

ڇتا سي ڪفر ڪافر ڪئون، لنگهي منجهہ عشق آيا سي
جنين جودئون ٻاتي جهاتي، ڪتا سي قرب جي ڪاتي
جنين سان لئون سخيءَ لاتي، تيا جي حال هن ابتر
هاديءَ جي گهور گها ياسي
اتي "ايسر" ڪري آهون، ٻڌي هتڙا ٻئي ٻانهون
سڄ سڏڙا سڄڻ دانهون، جيئن جا سپ سڪي ابر
تنهنجي اڄ اڃا ياسي

38. ساڌو هيمن داس

پرڳڻي خيرپور ميرس جو وينل سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

راند عشق جنين سان رچي رچي، ٿيا بانڪا سي ٻئبان ۾
شو قئون شهادت جام جي پيئن،

مستيءَ ۾ سي نچي نچي، تين قتل ڪل مئخان ۾
”هيمن“ سي جهل ڪنهن نہ جهليا،
پتنگ جان پچي پچي تيا وارد شمدان ۾

39. محبت فقير سومرو

جمعو عرف محبت فقير مگر جي لڳ پير ڳوٺ جو ويٺل سخي قبول محمد جو طالب ۽ مخدوم غلام محمد هالائي ۽ محمد فقير ڪتياڻ سان خاص قرب هيس.

ڪافي

جي پڄئي نہ پاڻ سڃاڻ، ظاهري زهد ڪان مات متي تي
پيچ هئڻ عقبيٰ جو پولو، حور قصور ڪان پلي چڏ پاڻ
چڱي تنهن ڪان وهہ جي وتي تي
اول آخر ظاهر باطن، جاڻ اهوئي پاڻ نہ آڻ
مڙ نہ ”محبت“ سر جي ستي تي.

40. موريو فقير سومرو

اصل ويٺل ممون ڏوڻ تعلقو رتوديرو سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار آ،
نينهن جو نعرو نئون اج تائين نروار آ.
ظاهر سچل باطن سچل هي سپ سندس سينگار آ،
غير تون جاڻين متان اولي ابر انوار آ.
در تنهنجي سائل سڄڻ پيو اچي پينار آ،
پرت جو پيالو ڏسو هي موريو مگٹهار آ.

41. علي مراد فقير سومرو

علي مراد ولد موريو فقير سومرو ممون ذوڻ تعلقي رتيديري جو وينل هو. هي درويش بہ سخي سائينءَ جي لڙهہ لڳل هيو.

نـکـي قـدرت مـجـيـان نـہ کـي سـاراهـيـان تـو،
ڇڏ مذهب مونجهارو، تہ تئي آجائي عليمراد ڇئي

42. متل فقير سومرو

متل فقير ولد عليمراد فقير ڳوٺ ممون ذوڻ هينئر ساکن درازا درگاهہ سائين "نبين جڙيي" (سخي سائين جي پوٽي) جو طالب آهي.

کافي

سـتـا سـور جـاڳـي نـوان تـي سـامـاٽـا
پـاسـي ريءَ پـريـن جـي وٽـن نـہ وهـاٽـا
وجـي مـحـب مسـجـد يـا مـنـدر مڙهـيءَ ۾
جتـي پـيـر پـائـي سـي تـهـکـن تـهـکـاٽـا
کـري مـرک مـنـتـار مـاري ڇـڏي تـو
ڇپن مان تا چـمـکـن ڇڻ مـوتـيـن جـا داٽـا

43. محب علي فقير

هي درويش سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو.

کافي

شهہ سچو صاحب درازي مست الست اظـهـار آ
عـاشـقـن جـي فـوج ۾ چـون آفـتـاب انـوار آ
منـجـهـہ زمـيـن و آسـمـان نـعـرو سـنـدس نـروار آ
ازل کـان آيـو کـٽـي بـاري بـرهـہ جـو بـار آ
کون و مکان کان ويو لنگهي لاحد رسيو رهوار آ
جان ڏسي هرجاءِ تي سـارو سـنـدس سـيـنـگـهـار آ

44. بهاول فقير شيخ

بهاء الدين عرف بهاول فقير ايڪسائيز انسپيڪٽر جي عهدي تي فائز هيو ۽ سخي قبول محمد ثاني جو طالب هيو.

ڪافي

وجان ٻلهاري وي شاهه فراق، تيڏي آوڻ مينون سڪڙي لڳائي
تيڏي بغير درد نه هوندا، منزل درد پڄائي
قدر ساڏا عاشق ڄاڻن سولي جن سرهائي
درد فراق جنهن وٹ بهاول، تنهن وٹ دوست سدائي

45. سردار بهادر محمد بخش "ڪوجهي"

محمد بخش ولد الاهي بخش شيخ 1891ع ۾ شڪارپور ۾ ڄائو. سخي قبول محمد ثانيءَ جو عاشق صادق هيو. سماع وقت گيڙو ويس ڍڪي يڪتارو ڪٺي فقراء سان ڳائيندو هيو.

ڪافي

اپڻا آپ پڇاڻ الهه عبد ڪهايا هي، عشقئون رنگ رچايا هي
شان آدم دا ايڏا ڪيتس مل ملائڪ سجدا ڏيتس
اهو راز سڃاڻ، اندر آپ سمايا هي تب تو سجدا آيا هي
ڪعبا ڪاشي مسجد مندر، سب تون قولين اپني اندر
ايها رمز پڇاڻ، ڪل وچ آپ بسايا هي، ناحق ملڪ منجهايا هي
قبول محمد دولهه دلبر، "ڪوجهي" دا هي راحم رهبر
ستگر سنت سڃاڻ، بشري بيگ بنايا هي، آپ درازين آيا هي

46. ڪريم بخش فقير

ڪريم بخش عرف ڪريمڏنو فقير سردار محمد بخش ڪوجهيءَ جو پاءُ هيو ۽ سخي قبول ثانيءَ جو طالب هيو.

ڪافي

لالڻ تنهنجي لاري لڳي آهيان
لڳي آهيان مان تڳي آهيان

گولي قبولڻ يار پنهنجي جي
ڪريمڏنا مان سڳي آهيان

47. ماستر احمد علي

ماستر احمد علي اصل گهوٽڪيءَ جو ويٺل پر پڇاڙيءَ ۾ پير ڳوٺ جي پرائمري اسڪول ۾ هيڊ ماستر هيو. وفات ڪانپوءِ سندس لاش سخي سائينءَ جي حڪم سان درازن ۾ دفنايو ويو.

ڪافي

جنهن ڪي سڪ سخي سرور جي
کهڙي ڪاڻ ڪڏي محشر جي
هڪ دفعي جي زيارت سان
معاف پڇا قبر جي.

48. رجب علي فقير "دلسوز"

روهڙيءَ جو ويٺل سکر ۾ سول ڪورٽ ۾ ڪلارڪ هيو مگر درازن جي سڪ ۽ چڪ سبب وقت کان اڳ پينشن وٺي ساري عمر درگاه جي رياضت ۾ گذاريائين.

ڪافي

توبه هر دم زاري ڍولڻ يار توسان
ڪانڌ ڪميٽي اصلوڻ آهيان، بيحد بڇڙي لائق ناهيان
بد عمل بد ڪاري
"دلسوز" پرتئي سخي شاهہ سرور، هيٺن جو تون هاري ننگ پرور
دلبر ڇڏ نه ڏاري

49. **محمد موسيٰ فقير سومرو**

محمد موسيٰ ولد محمد عثمان سومرو اصل گمبٽ جو ويٺل پر پوءِ ڳوٺ فقير نانڪ يوسف ۾ رهيو ۽ وفات درگاهه درازن تي ڪيائين.

آءُ متا مون وٽ وري
تو سان سندم دلڙي اڙي
چو وئين ڇا ڪان رسي، ڏوهه ڪهڙو منهنجو ڏسي
رئندي پيا پاندڙا پسي، دل درد ۾ ويئي سڙي.

50. **محمد بخش سومرو ”محب“**

محمد بخش ولد محمد موسيٰ ڳوٺ نانڪ يوسف ۾ 1920ع ۾ ڄائو. 1939ع ۾ ماستر مقرر ٿيو ۽ 1973ع ۾ پينشن وٺي گوشي نشيني اختيار ڪيائين.

ڪافي

سرڙو سهائڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ
پنڌا ٿانگو پيرڙو پائڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ
عشق جو ناتو الفت دل جي مام وڏي ته مهار ڇڪن ٿا جوڳي
صاف سچاري بر ۾ بهاري ميلو مچائڻ ڏکي ڪجهه ڳالهه آ

51. **لعل چند ”مجروح“** (1884_1942ع)

سندس اسلامي نالو لعل محمد هيو. ابتدائي تعليم قمبر مان حاصل ڪري ماستر بڻيو. نوڪريءَ مان رٽائرڊ ٿيڻ بعد شهداد ڪوٽ ۾ ”شوڪت شفاخانو“ کوليائين. سخي قبول محمد جو طالب هيو.

ڪافي

آءُ اوري، منٿ ٿوري، مان ته گهوري مان سدا
چشم چوري، وڌو جهوري، شاهه زوري انو را
يار ساري، دل سنياري، تي پڪاري دمبدم

هـــڪ واري آ اوتـــاري، واڳ واري دلـــبـــرا
لـعـل جـاري اشـڪـبـاري، انـتـظـاري تـو ڪـري
ڏي قـــراري قـــرب واري، داغ واري دلـــربـــا

52. **آغا غلام نبي صوفي** (1889-1938ع)

آغا صوفي شڪارپور جي دراني پٺاڻ خاندان ۾ آغا گل حسن (نائب وزير رياست خيرپور) جي گهر ۾ ڄائو. درازي درويش سخي قبول محمد ثانيءَ جو طالب هيو. سندس سڀ کان اهم ۽ يادگار ڪم ”سچل سرمست“ نالي شاهڪار تحقيق آهي جنهن ۾ سچل جي سوانح، ڪلام توڙي فڪر جي اپٽار نهايت وڻندڙ انداز ۾ ڪئي اٿس.

ڪافي

سڄڻ سهڻي سندي صحبت سدا دل هاءِ ساري تي
نـيـازي ۽ ڪـري آزي هـنـجـون هر روز هـاري تـي

نزاڪـت نـاز نـازڪ جـي ڪـئـي دل قـيـد آ قـابـو
مٺي مـنـتـار جـي مـحـبـت نـمـاڻـي دل ڏتـاري تـي

الاهي هر طرف هـي دل ڏسي تـي بـاهہ جـا پـڙڪـا
نہ تيس آرام ڪو هاڻ نہ ڪي گهر ۾ گذاري تـي

پڪاريندي دکي دل کي ادا ڪي ورهيہ ويـا گـذري
نـمـاڻـي يـار نـيـڻـن سـان سـدا واٽـون نـهـاري تـي.

53. **آغا عبدالنبي ”آغا“** (1903-1976ع)

آغا صاحب، مرحوم آغا صوفي جو ننڍو ڀاءُ هيو. شاعريءَ جو شوق بہ آغا صوفيءَ جي ئي صحبت ۾ ٿيس. پهريائين شڪارپور ۾ فارسي جو استاد مقرر ٿيو، پر ستت اها نوڪري ڇڏي مختيارڪار بڻيو جتان ترقي ڪري ڪمشنر جي عهدي تان رٽائر ڪيائين.

غزل

اج ياد مون پون تا گذري ويل زمانا
زخم جگر تي منهنجي نظرن جا تازيانا

اها مرڪ تنهنجي مٺڙي، اها تنهنجي دلربائي
اهي منهنجون منٿون ۽ تنهنجا رڳو بهانا

منهنجي التجا ۽ آزي، تنهنجي بيرخي ستمگر
تير- نگهه سان دل تي تنهنجا ڇٽڻ نشانا

شال ياد تنهنجي دائم دل تي رهي نه منهنجي
پل داغ دل جا "آغا" تازا رهن توانا

54. خدا بخش فقير عباسي

خدا بخش ولد الاهي بخش نانڪ يوسف جي ڍهتاڻ مان هيو. سخي قبول محمد ثانيءَ سان سندس عشق چوٽ چڙهيل هيو. فقير صاحب 1955ع ۾ ڳوٺ فقير نانڪ يوسف ۾ وفات ڪئي.

ڪافي

ڏي خبر ميان خابرو منهنجا پرين ايندا ڪڏهن؟
راتيان ڏينهان رڙندي وتان، سڪ سوز ۾ سڙندي وتان
ڳٺتين اندر ڳرندي وتان، مون ڪي مٺل ملندا ڪڏهن؟
خدا بخش تي من رحم ڪن، ڪنهن مهر سان مون سان ملن
لڳ حسين حيدر حسن، منهنجي اڱڻ ٺلندا ڪڏهن؟

55. قاضي علي اڪبر درازي

درازن جي درگاهه جي عاشقن ۾ قاضي مرحوم ڪنهن به تعارف ۽ تعريف جو محتاج نه آهي. قاضي صاحب سچل جي فڪر ۽ فلسفي جي ترويج ۽ تشهير لاءِ پنهنجي سڄي عمر وقف ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي هڙان

ان سلسلي ۾ ڪيئي ننڍا ڪتاب ڇپائي مفت تقسيم ڪندو رهيو.

ڪافي

آيا دلبر آيا، آيا دلبر آيا، ڪري مهر مسڪينن قربئون قدم گهمايا
آيا دلبر آيا آيا دلبر آيا
"و نفخة" والا ڏئي اشارا، سارا نور سمايا
مڙي ملائڪن نال ادب دي اپڻا سيس نوايا- آيا دلبر آيا
غلام اڪبر دا تنهن دلبر ڪيتا بخت سوايا
نال سخادي دستئون اپڻي محبت جام پلايا- آيا دلبر آيا
شاه سخي سردار سوپاري، واهہ جو رنگ رچايا
در تهين دلدار اتاهون، فيض هزارين پايا – آيا دلبر آيا

56. هادي بخش فقير مغل

خليفي رسول بخش شڪارپوريءَ جو ننڍو ڀاءُ هيو. هندو توڙي مسلمان کيس "چاچو" ڪري سڏيندا هئا. سب رجسٽرار جي عهدي تان رٽائر ڪري باقي عمر درگاهہ درازن جي رياضت ۾ گذاريائين. هادي بخش فقير سچل جي راز نامي جو فارسيءَ مان سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو پڻ ڪيو آهي.

بيت

اديون اجي دل ۾ درد ڪيو ديرو
"القلب بيت الله" پير سليو پيرو
پورل ٿيو پيرو، هيٺيءَ سان هادي بخش چوي

57. صوفي جهامنداس "عاشق"

سندس پتاجو نالو جيئند مل آهي، پاڻ جهونو صحافي ۽ شڪارپور جي ادبي اداري "سچل سرمست" جو اعزازي سيڪريٽري آهي. اڪثر سندس ڪلام سچل جي تعريف ۾ آهي.

غزل

نماز عشق ۾ پيرِ مغان امام ٿئي
صراحي سجدو ڪري جام در قيام ٿئي
نگاهہ شوق جو ڪوئي تہ مڙهہ مقام ٿئي
خزان ڪٿي تہ بهارن جو انتظام ٿئي
ڏنو هي درس آ اسان کي شاهہ دراز
سلام مسلم ۽ هندوءَ سان رام رام ٿئي.

58. ماستر گل حسن "بيخود"

ماستر گل حسن ولد محمد عمر ڪيڙو باقراڻن جو ويٺل ۽ پرائمري اسڪول باقراڻيءَ ۾ استاد آهي. صوفي رحيم بخش "نثار" درازيءَ جو طالب آهي.

ڪافي

عشق اسان جو آهي دين — مذهب سارو مطلب آهي
ڪفر جو ڪلمو پاڻ پڙهيوسي دل سان ڪري يقين
مذهب سارو مطلب آهي.

سچل جا همعصر شاعر

سچل جو جنم اندازاً 1152ھ مطابق 1739ع ۾ ۽ وفات 1242ھ مطابق 1827ع ۾ درازن ۾ ٿي. ان وقت ۾ سنڌ ۾ جيڪي شاعر عمر جي پير سنيءَ ۾ هئا يا ٻاراڻي اوستا ۾ هئا تن کي سچل جو همعصر سمجهي، انهن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو.

"شاهه لطيف ۽ سندس ٻالڪا"

شاهه لطيف:

دنيا جي هن عظيم شاعر جو جنم 1102ھ مطابق 1689ع ۾ ڀٽ جي اوڀر طرف پنهنجي ناناڻن "ڏيرن فقيرن" جي ڳوٺ ۾ ٿيو ۽ وفات 1165ھ مطابق 1752ع "ڀٽ" تي ڪيائين.

ڏک لڳو ڏونگر ڀريو پينر ڪاٽي پون،
متان لاتو مون، سندو جيئڻ آسرو.

تمر فقير:

شاهه لطيف جو خاص خليفو ۽ "لطيفي راڳ" جو پهريون مهندار هيو. تمر فقير 1181ھ ۾ وفات ڪئي. سندس تربت شاهه جي مقبري جي ٻاهران اولهه طرف آهي.

پنهون ڪارڻ پبّ ۾ هلي هيڪاندي
ڪيچ ڏٺي ڪانڌي، تيس تيڏي ويل تمر چوي.

مدن فقير:

شاهه لطيف جو خاص صحبتي ۽ محبتي هيو.

ڪالهه گذري ڪالهه سان اڄ پڻ ڏينهن ٻيو
مڙهي ۾ "مدن" چوي ويهي ڪانگ ويو
جنهن ۾ ماڻ پيو، سا راهه رهندي ڪيترو.

عنايت فقير:

سندس والد جو نالو پير محمد چوڏيو هيو. هي فقير شاهه لطيف جو خاص معتقد ۽ خليفو هيو. شاهه صاحب کان گهڻو پوءِ وفات ڪيائين ۽ سندس اڪثر ڪلام لاڪيٽي لطيف جي ساراهه ۾ چيل آهي.

تون لطف، ڪر لطيف ڪامل ڏينهن قيام،
اتارج عنايت کي لطيفن جي لام،
آهيان تنهنجي سام، لنگهائج لطف سان.

صالح فقير:

شاهه صاحب جي خاص ارادتمندن مان هڪ هيو. مرزا قليچ بيگ جيڪو شاهه جو رسالو مرتب ڪيو آهي، ان جي "سر ڏناسري" ۾ صالح فقير شاهه لطيف جي دل کولي واکاڻ ڪئي آهي.

سيد پير سمونڊ آ ڇامن سندو ڇام
اگهيو در الله جي ڪامل جو ڪلام
جن ڏنو "لال لطيف" کي آيو تن آرام
ڪونه رهيو خام، سڪي ٿيا "صالح" چوي.

"پير صاحب پاڳارا ۽ سندن سلسلي جا شاعر"

پير محمد بقا:

پاڳارا خاندان جو جد امجد سيد علي مڪيءَ جي اولاد مان آهي.

پير محمد بقا صاحب ڳوٺ ”هيٺين سائدي“ تعلقي گمبٽ ۾ 1134ھ ۾ ڄائو ۽ 1198ھ ۾ چورن هٿان شهيد ڪيو ويو. سندس مزار ”شيخ طيب“ جي مقام ۾ آهي.

جي ڪهان تہ ڪُوڪ نہ نڪري صبر آءُ نہ سهان
اڪيون لايون پر ڪي ويتي سور سهان
ڪنهن کي ڪين چوان، تہ ڪنهن پر اڪندي آهيان.

پير محمد راشد:

هي”روضي ڌڻي“ بادشاھ 1170ھ ۾ ڄائو ۽ کهڙن جي مخدومن کان تعليم حاصل ڪيائين. سندس تصنيفات مان شرح ”اسماء الحسنيٰ“ ۽ مڪتومات وغيره مشهور آهن. پير صاحب 1233ھ ۾ وفات ڪئي.

صائم سڪن جيئن، آذان جي آواز کي
مون تن آهي تيئن، سڪايو سڄڻين.

سيد محمد ياسين:

جناب پير صاحب محمد راشد”روضيءَ ڌڻي“ جو ٻيو نمبر فرزند هيو. هي ”جهنڊي وارو“ صاحب هو تنهن ڪري سندس پويان”جهنڊي وارا پير“ سڏجن ٿا. پير صاحب 1275ھ ۾ وفات ڪئي.

”ڪافي“

گولي گنهگار، دوست! اوهان جي در جي
منهنجي سارڻ ڪين ڪيو، هاڻي سڄڻ تون سار
وارث! هن وجود ۾، اڃي گڏ گذار
”سيد“ کي تون سهڻا سائين پنهنجو پاڻ ڏيکار

علي گوهر شاهه "اصغر":

اصغر سائين عرف "بنگلي ڌڻي" پاڳارا خاندان مان سيد صبغت الله شاهه "تجر ڌڻي" جو ٽيون نمبر فرزند هيو. 1231هه مطابق 1816ع ۾ ڄائو ۽ 1263هه مطابق 1845ع ۾ وفات ڪيائين.

"ڪافي"

بار بديون بهتانان، لڪين طعنا، ستم سر تي
ڪاڻ ڪٺن ڪي موران ڪنهن جي
ٻڌن چوڙن پاڻ ۾ پنهنجي
شوقئون ڪن شڪرانا
طعنا تنڪا جهيڙا جٽيون
سر تي سهنديون محبت متيون
پائي ڳچيءَ ڳل ڳانا
عرض عجيب ڪي قربئون ڪريان
بلڪل بي حد وڃيو پريان
جانب اڳيان لک جانا
"اصغر" عاشق ڪي لائي لوري
جند جان سڄڻ توتان گهوري
گهوريان مال خزانا

عبدالله فقير ڪاتيار:

هي درويش پير محمد راشد "روضي ڌڻي" جو طالب هيو. دنوي لاڳاپا ٽوڙي ٽيڙهي (ضلعو خيرپور) لڳ لوڙهو ڏيئي گوشه ء نشين ٿي ويٺو. اندازاً 1250هه مطابق 1834ع ۾ وفات ڪيائين.

"ڪافي"

عاشق نام سڏاوڻ سوکا، اوکا اس پر رهڻا جي
عشق سراسر خوني خنجر، سدا سيني وچ سهڻا جي

طعنا تهمت لوڪ ملامت، عاشقان دي ڳل ڳهڻا جي
باهہ برهہ ابراهيم والي، ٻلدي دي وچ ٻهڻا جي
عبدالله اُت ڪسڻ قبوليا، لاشڪ هي سر لهڻا جي

فقير ابوبڪر عاشق:

هي فقير لاڙڪاڻي طرف جو رهاڪو ۽ حضرت ”روضي ڌڻي“ جو معتقد ۽ مريد هيو. ساري عمر پير صاحب جي سڪ ۾ رهيو.

”ڪافي“

مول نہ ڪريسان ماهي ماڻا
طعني تهمت ويک ڪراهڻ، ساڏا ساهہ ڪماڻا
مئن نماڻي دي مارڻ ڪيتي تون ڪوئي صحيح سماڻا
آکي ادبئون عرض ڪنيزڪ، سڻ تون يار سياڻا
ابوبڪر جيها سائل سڄڻا، ني تون نال نماڻا

خليفو نبي بخش قاسم:

هي سنڌ جو وطن پرست ۽ قومي جذبو رکندڙ شاعر حضرت ”روضي ڌڻي“ جو خليفو هيو. قاسم پنهنجي اباڻي ڳوٺ متي ”تعلقو ٽنڊو باگو“ ۾ 1190ھ ۾ ڄائو ۽ 1280ھ ۾ وفات ڪيائين.

سندس شاعري حب الوطني جي جذبي سان سرشار آهي.

سو سسيون ڏيئي، وڪ وتجي هڪڙي
نيزي سر نيئي، مرڪايو ميدان ڪي.

خليفو گل محمد گل هالائي:

هي هالن پراڻن جي سانوڻي آخوندن مان هو. 1811ع ۾ ڄائو ۽ 1855ع ۾ وفات ڪيائين. پير علي گوهر شاهہ ”اصغر“ جو مريد ۽ خليفو هيو. سنڌيءَ ۾ پهريون ديوان سندس ئي ڇپيو.

"ڪافي"

دل سدا مشتاق، سڄڻ تيڏي ڪيتي
ڏسڻ تنهنجي لئي دائم دل تي
اوڪن ڪئي اوطاق
چاهه تنهنجي جا، چت ۾ چٽ پٽ
چڪيو چڪن تا چاڪ
آءُ سڄڻ لهه سار، سڙيءَ جي
فنا ڪئي جا فراق
توريءَ "گل" ڦل ڪنول ڪماڻا
عاشق تيا غمناڪ

آخوند محمد قاسم سانوڻي:

آخوند صاحب 1221هه ۾ هالن پراڻن ۾ ڄائو. سنڌي، فارسي، اردو ۽ عربي ٻولين جو ماهر هيو. مير حسن علي خان ڪيس "استاد الشعرا" جو لقب ڏنو. 1298هه ۾ حيدرآباد ۾ وفات ڪيائين. "ديوان قاسم" بهترين غزل گو شاعريءَ جو شاهڪار آهي.

"ڪافي"

اچي يار جاني مون سان ڪريو مهرباني
پسايو پيشاني مون کي بار بار
مون کي تون وٺين ٿو، جڏهن اک کٽي ٿو
هيين ۾ هڻين ٿو تکي تون ترار
جيڪي چاش چکن تا، ڦرڻ ڪن ڪن تا
مٿي تي رکن تا، مدين جا مدار
ٻڌي يار ٻانهون، ڪريان دوست دانهون
هاريان ٿي تيلاهون، هنجهن جا هزار
"قاسم" ڏک جا ڏاڪا، اوسيئڙا اولاڪا
پسي واءِ واڪا، ڪريان بيشمار

”درگاهه جهوڪ شريف جي سلسلي جا شاعر“

صوفي ابراهيم شاهه قادري:

هي درويش صوفي شاهه عنايت جو سجاده نشين هو. 21 محرم 1229ه مطابق 1814ع تي وفات ڪيائين. سندس تخلص ”مسڪين“ ۽ ”فقير“ هيو.

”ڪافي“

ڪنهن نون مئن حال سڻاوان، عشق لڳا تيڏا ماهي
اڳي جو اڪيان عشق اڙايان، پيڇي سو پير نه پاوان
طعنا جي تنڪا رانجهڻ والا، چشمان تي چم چاوان
متيان ڏينديان سڳيان سهيليان، مول نه ڪنهن ڪون ڀاوان
آپ اٿايس سر پر چايس، لڳڙا نينهن نياوان
فڪر ”فقيراڻي“ فراق جو دل وچ، سهسين سور سماوان.

روحل فقير:

روحل پٽ شاهو خان، بلوچن جي زنگيجا قبيلي مان هو. اندازاً 1730-35ع ۾ ڄائو. شاهه عنايت شهيد جي فرزند عزت الله شاهه کان فيض جو وند مليس. آخرڪار ڪنڊڙي تعلقي خيرپور ميرس ۾ اچي سڪونت اختيار ڪيائين. جتي 1219ه مطابق 1804ع ۾ وفات ڪيائين.

ڪفر ۽ اسلام ۾ تا ابتا پرن پير
هڪ هندو ٻيا مسلمان وچ وڏائون وير
انڌن اوندهه نه لهي سچ چوي ڪير
روحل راهه پرينءَ جو گهمي ڏٺوسين گهير
نه رب مڙني جو هڪڙو جنهن ۾ ڦند نه ڦير
سا ڪاڏي ڪري پير، جا ستي ڪعبة الله ۾.

مراد فقير:

مراد خان ولد حيات خان زنگيجا بلوچن مان هو ۽ روحل فقير جي سوٽاڻ مان هيو. سندس جنم اندازاً 1740ع ۾ ٿيو. روحل فقير جي صحبت مان فقيري اختيار ڪيائين. ڪوٽڏجي پرسان ڪوٽلي نالي ڳوٺ ۾ اچي رهيو. جيڪو هينئر "مراد فقير جو ڳوٺ" نالي سان مشهور آهي. مراد فقير 1211هه ۾ وفات ڪئي ۽ کيس سندس ڳوٺ ڪوٽلي ۾ ئي دفن ڪيو ويو.

وحدت جن وجود، ڪعبو ڪوڙيون تن جو
سي ڪنهنکي ڪن سجود، جيڪي پاڻ "مراد" مڪو ٿيا.

آهي منجهه معراج، حج حضور جن کي
جي مڪي جا محتاج، ڪامل ٿين ڪينڪي.

دريا خان فقير:

روحل فقير کي چار پٽ هئا: شاهو فقير، غلام علي فقير، خدا بخش فقير ۽ دريا خان فقير. مگر شاعريءَ ۾ مڙني کان گوء دريا خان فقير کٽي.

"ڪافي"

مئخاني وچ مليا يار، وڃڻ مسيتين ڪيها مقصد
هتئون هادي جام پيتوسي، کهنا ڪيف ڪلال ڏتوسي
تنهن دي خاص خمار، تاالان ڪيتي تسبيح تهجد
مک محراب سڄڻ دي صورت، بيرنگي موهيا موهن مورت
بتخاني ڪنون ٿي بيزار، من مڪان ٿيو سي مسجد
مئخاني وچون مست ٿيو سي، سجدي سجائد پل ڳيو سي
آپ اتي آيا اعتبار، ورد وظيفي ٿيو سي سپ رد
"دريا خان" آپ وچون نه آٿين، حق سڃاڻين غير نه ڄاڻين
ڪول اکين تان هيئي اظهار، الله مرشد هڪائي هي حد.

قادر بخش بيدل:

روهڙيءَ جي درويش محمد حسن جو پٽ هيو. 1230هه ۾ ڄائو ۽ 1289هه ۾ وفات ڪيائين. سچل کانپوءِ صوفي شاعريءَ ۾ سنڌس ٻئي مقام آهي.

مرڻئون اڳي جي مرين، تئين نسورو نور
مرڻ جو مذڪور، ڪنين سڻين ڪين ڪي.

<<<<<•>>>>>

مرڻئون اڳي جي مرين، باقي بچين ذات
هوندا سي حيات، يارا! مرد نه مرن ڪڏهين.

پير عبدالحئي:

هن درويش جي والد جو نالو پير شهاب الدين نقشبندي هيو. مگر عبدالحي جهوڪ جي گادي ڌڻي شاهه فضل الله جو طالب ٿيو ۽ قادري طريقي موجب ذڪر جي تلقين ڪرڻ لڳو.

"ڪافي"

سر صدق ڪيان سئو وار،
جي محب اچي مونسان ملين،
مرڪڻ سان توهي من موهيو، محب مٺا منٺار،
جڏهن خيال رکي مونسان ڪلين
زلف دراز ڇڏيا تو ڇوڙي، پيچي پيچدار،
جن دام وڌا آٽي دلين
عاشق عبدالحي جو، سوال اهو سردار
جي ٿور اگڻ منهنجي نلين

خوش خير محمد فقير:

خير محمد فقير ولد رئيس غلام حيدر ڳوٺ گل محمد هيسباڻي تعلقي ڪنڊياري ۾ 1224هه ۾ ڄائو. پير عبدالحي نوشهرائي

جو طالب هيو. خوش خير محمد فقير 1294هه ۾ وفات ڪئي. سندس درگاهه لڳ ڪروندي، تعلقي فيض گنج ۾ آهي. خير محمد فقير ڪافيءَ جو باڪمال شاعر هيو.

"ڪافي"

عشق اچي مون سان ڪيون ڪيون
ڳالهيون ڏسڻ نه جهڙيون، سلڻ جهڙيون
هر دو جهان جي حجابن واريون، پڌر اچي سڀ پيون پيون
علم عقل جون اڳ ٻڌيون سي، نيهن سٽايون نيون نيون
حسن جون فوجان سر عشاقن اچن، امالڪ ڪنيون ڪنيون
خوش خير محمد قبل ماضيءَ جون، وحدت ۾ سڀ ويون ويون.

عثمان فقير:

عثمان فقير ولد خير محمد سانگي ويٺل ڳوٺ ڇامڙو سانگي تعلقو لاڙڪاڻو، عبدالحي نقشبندي نوشهري فيروز واري جو مريد هيو. خوش خير محمد ۽ عثمان فقير پاڻ ۾ پير ڀائي ۽ صحبتي هئا. عثمان فقير 1279هه ۾ وفات ڪئي.

"ڪافي"

درد دکايا دونهان، سيڪ ڏئي دل سورن ساڙي
ڏکن ڏني آ ڏاڍي ڏيکاري، سور تيا اچي سونهان
عشق لڳو تڏهن تيس اگهاڙي
اکين تنهنجين ۾ آتش ڏاڍي، کن ٿيون قٽ قلوهان
اچي اچانڪ آڙهه آڙي
اج ته مون وٽ يار به ايندو، ويهي ڪنديس ورونهان
الله ڪندو اهو ڏينهن ڏهاڙي
آهي عثمان کي باهه برهه جي، لهس ڏئي تي لوهان
الا تا اچن جئن ٻرندي اُماڙي.

”مخدوم محمد زمان ۽ سندس سلسلي جا شاعر“

مخدوم صاحب جو جنم 1125ھ ۾ قديم لواري شريف ۾ ٿيو. پنهنجي وقت جو باڪمال بزرگ ۽ شرع جو صاحب هيو. شاهہ لطيف ساڻس ملاقات لاءِ لواريءَ ڪهي ويندو هيو. مخدوم صاحب 1188ھ ۾ وفات ڪئي.

ڪنز قدوري قافيا پڙهڻ پروڙڻ ڇڏ،
چڙهہ تنين جي مڏ، جي ستي ڏين شراب جي.

ستي ان شراب، جن سريءَ سي سون ٿيا،
سمهڻ تن ثواب، ڪتڻ ڪيميا جن جو.

عبدالرحيم گرهوڙي:

گرهوڙي صاحب جي ولادت اندازاً 1153ھ ۾ راڻيپور ۾ ٿي. ذات جو مڱريو هيو. پنهنجي وقت جو عالم فاضل ۽ بهترين مناظر هيو. لنواريءَ جي لعل مخدوم محمد زمان جو مريد ۽ معتقد هيو. عمر جو آخري عرصو گرهوڙي ضلعو سانگهڙ ۾ گذاريائين.

اڇن جي اوطاق، مون سارينديء سپرين،
مون جهڙي مشتاق، ڏسيو لاهي ڏڪڙا.

حمل فقير:

حمل فقير ولد رحيم خان لغاري 1225ھ ۾ ڄائو. سندس وڏا اصل ۾ خيرپور رياست جا هئا پر پوءِ لڏي اچي مير خان لغاري لڳ سڪرنڊ ۾ رهيو. حمل پنهنجي وقت جو اهم شاعر آهي. 1291ھ ۾ وفات ڪيائين.

حمل چوي هن ڳالهہ جو ويهي ڪيم ويچار

تہ دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهہ آهي مقدار
اندر مان عقل ڇيو نقطو هي نروار
جي لڳي تہ لک هزار، جي ٽٽي تہ ٽڪوئي نہ لهي.

”شاهہ شريف ياڏائي ۽ سندس سلسلي جا شاعر“

شاهہ شريف:

شاهہ شريف عرف قمبرعلي شاهہ ولد بچل شاهہ جا وڏا اصل اچ جي بخاري ساداتن مان هئا. سيد بچل شاهہ لاڙ ۾ ”ياڏ“ مڪان رهيو ۽ ياڏائي جي لقب سان مشهور ٿيو. شاهہ شريف 1264ھ ۾ وفات ڪئي.

رائي پير رتاس، لتاڙيندي لڪيون
ڏوري ڏيهہ ڏناس، ساٿين جو شريف چوي

عبدالقدوس شاهہ :

شاهہ شريف جو ٽيون نمبر فرزند ۽ پنهنجي مڙني ڀائرن ۾ ٻڌ سڌ وارو هيو.

هلو هلو جيڏيون، مون سان پير پريو.
ڳٽيو ڳڻ پرينءَ جا وجي دل ڳريو.
سک سڳيٽيون سرتيون وجن پوءِ وريو.
آڙاهہ آتش عشق جو ٻانيڻ سر ٻريو.
جني سوز سريو، سي ڏورين قاف قدوس چوي.

فتح فقير

فتح محمد پنهنجي فقير طبع سبب فتح فقير سڏجڻ لڳو. اصل ڪڪڙ ضلعي دادوءَ جو ويٺل هيو. 1180ھ ڌاري ڄائو. ننڍين وهيءَ ۾ نينهن لڳس جو شاعر بڻيو.

روئـي پـچـي راهـ، آيـل پـاروچـن جـو،
كيس فراق فتح چوي جگرن منجهہ جراح،
پنهونءَ لئہ پساهہ، ڏئي مرنـدي ڏونـگرين.

غلام حيدر تيرهو:

هي فقير ذات جو ٽيپو هيو. غالباً 1810ع ۾ ڄائو. جهونا ڳڙهہ لڳ ڳرنار جبل تي چلا ڪڍيائين. تنهنڪري ڪيس ڳرناري بہ سڏيو ويندو آهي. قمبر علي شاهہ جو مريد هيو. 1900ع ڌاري ڳنبالي ۾ وفات ڪيائين.

جيرا جوش جلايا، سرتيون سڪ ويوم،
ڪرڻ ڪوهيارل لئہ، پيرين پنڌ پيوم،
وهڻ وهہ تيـام، هلان تان هور لهي.

سامي:

سنڌي اساسي شاعريءَ ۾ شاهہ، سچل، سامي هڪ ٽمورتي آهي. سامي ويدن جا ويچار سنڌي ۾ سمجهايا آهن. شڪارپور جو رهاڪو هيو ۽ 1850ع ۾ وفات ڪيائين.

سـارو جـڳ انـڌو ٿـيـو مـايـا مـوهـہ ۾،
وڃهي ويٺا پاڻ ڪي بنا سمجهہ سنڌو،
واري ڪپٽ ڪنڌو، سامي مليو سروپ سان.

دلپت:

اصل سيوهڻ جو ويٺل هيو، پر پوءِ لڏي اچي حيدرآباد ۾ ويٺو. 1257هہ ۾ وفات ڪيائين.

پـپـر ۾ پـرمـيـشـر تـہ ٻـپـر ۾ ڪـو ٻـيـو
نياز ڪيو ٿانم جو تہ ڪندي ڏوهہ ڪيو

مسجد ۽ مڙهيءَ ۾ روشن هڪ ڏيو
جي اسلام آيو الله ڪان ته ڪفر ڪنهن ڪيو
پوءِ دلپت ڪيئن پيو، خلل هن خلق ۾.

مخدوم ضياء الدين ۽ محمد هاشم ٺٽوي سچل جا وڏا پيشرو همعصر شاعر هيا. انهن الف اشباء قافيي واري انداز ۾ ڪتاب لکيا.

مخدوم عبدالرئوف ڀٽي (وفات 1166هه)، غلام محمد بگائي، مخدوم محمد اسماعيل پريالوئي (وفات 1174هه)، حافظ عالي، اوائلي غزل گو شاعر (وفات 1194هه) ميان چتن، سرفراز ڪلهوڙو، صاحبڏنو شڪارپوري (وفات 1250هه)، مخدوم عبدالخالق کهڙائي (وفات 1268هه) ۽ مرثيا گو شاعر سيد ثابت علي شاهه پڻ پنهنجي وقت ۾ مولود، مداحن ۽ مناجاتن جا باڪمال شاعر ۽ سچل جا همعصر شاعر هيا جن جي شاعريءَ کي ڏاڍي چاهه ۽ چس سان پڙهيو ۽ پسند ڪيو ويندو هو.

مددي ڪتاب

1. لطف الله بدوي: ڪنڌڙيءَ وارن جو ڪلام س.ا.ب 1964ع.
2. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: خليفي صاحب جو رسالو س.ا.ب 1966ع.
3. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي: جوتيون جواهرن جون، ادبي اڪيڊمي لاڙڪاڻه 1971ع.
4. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: راڳنامون، شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز 1981ع.
5. تنوير عباسي: ڪلام خوش خير محمد س. ا. ب 1982ع.
6. ميمڻ عبدالغفور سنڌي: فقير عثمان سانگيءَ جو ڪلام، شڪارپور 1983ع.
7. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ڪافيون، س. ا. ب 1985ع جلد پهريون.
8. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: شاهه شريف ڀاڏائي جو رسالو، اداره سنڌ شناسي حيدرآباد 1972ع.

9. اينيميري شيمل، مترجم غلام حيدر ٻرڙو: سنڌي ادب جي ارتقا. شهيد عبدالرزاق اڪيڊمي مورو سنڌ 1981ع.
10. ڊاڪٽر عطا محمد حامي:منصور ثاني سچل سرمست. پاڪستان پبليڪيشنس انٽرنيشنل پريس ڪراچي 1964ع.
11. لطف الله بدوي: تذڪره لطفي (ڀاڱو پهريون) آر. ايڇ احمد اينڊ برادرس حيدرآباد 1954ع.
12. لطف الله بدوي: تذڪره لطفي (ڀاڱو ٻيو) آر. ايڇ احمد اينڊ برادرس حيدرآباد 1955ع.
13. ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو: سنڌي ادب جي مختصر تاريخ. سنڌ ڪتاب گهر، حيدرآباد 1973ع.
14. بنده جو ذاتي گڏ ڪيل ڪافين جو ذخيرو.

سچي سائينءَ جا ڇپيل رسالا

رسالو سچل سائينءَ جو:

مرزا علي قلي بيگ جو ترتيب ڏنل هي رسالو ماستر هريسنگ بڪ سيلر سکر واري 1902ع ۾ ابوالعلائي اليڪٽرڪ پريس آگري مان ڇپرائي پڌرو ڪيو.

هن رسالي جا ٻه ڀاڱا آهن : پهرين ڀاڱي ۾ 1340 ڪافيون ۽ ٻئي ڀاڱي ۾ سي حرفيون، بيت ۽ وحدت نامون شامل آهن.

هي ڪلام 1895ع کان مرزا صاحب گڏ ڪرڻ شروع ڪيو جڏهن ته سچل جي وفات کي ٺي مورڳو 66 سال مس گذريا هئا. مگر افسوس جو وڏي جاکوڙ ڪانپوءِ به مرزا صاحب کي سچل جي دور جو لکيل ڪوبه نسخو هٿ نه آيو البت سچل جي وفات کان پوءِ جا لکيل اٽڪل 12 کن نسخا هٿ آيا جيڪي پڻ هڪ ٻئي جو نقل هئا. انهن کي پيٽي مرزا صاحب 1340 ڪافيون ترتيب ڏنيون.

مرزا صاحب کي جيڪو به ڪلام سچل جي نالي سان مليو سو لکندو ويو ۽ ڪابه پرک پروڙ نه ڪيائين. هن رسالي کي گنج سڏڻ به درست آهي. هن ۾ سچي ڪلام سان گڏ کچو ڪلام پڻ اچي ويو آهي، جيڪو فني توڙي فڪري لحاظ کان سچل جو ناهي.

تون رب ڏاڍو بيپراه، آءُ ڏجان تنهنجي ڏاءَ
ذڪريا ڪرٽ وجهايئه سسي ساهه منجهاءُ
حضرت يوسف کوهه وڌو ڀائرن پنهنجو ڀاءُ
حسن مارياڻه حسين مارايئه ڏئي جيءَ جفا

کربلا ۾ قتل ڪرايئہ ترس نہ پيئي ڪا.
ظلمي آهين رحمي آهين جا وڻئي سا واهہ،
سچل سڀ مڃي جيڪا رب رضا [1]

ڪافي بلند شاهہ نالي شاعر جي آهي ۽ منجهس هيءُ مصرع وڏيڪ پڻ آهي:

حضرت يونس پيٽ مڇيءَ ۾ داخل ٿيو منجهہ دريا
سيفل ڪي سڪ بديعل جي ليلا مجنون لاءِ [2]

ان ڪانسواءِ فقير نانڪ يوسف جيڪو سچل سائينءَ جو خاص طالب هيو ان جو ڪلام پڻ مرزا صاحب هن رسالي ۾ ڏنو آهي. مثال:

آدم جس ڪا نام مولا ڪون ڪهاويگا،
پريم گرو ڏم ڏام، باتيان برج بلاويگا. [3]

حالانڪ مٿين ڪافي فقير نانڪ يوسف جي آهي ۽ ان ۾ ڪل يارهن مصراعون آهن. مثال خاطر پهريون ۽ آخري شعر عرض رکجي ٿو:

يهي آدم جس ڪا نام، مولا ڪون ڪهاويگا،
پريم گرو ڏم ڏام، باتيان برج بتاويگا.

نانڪ يوسف عشق ٻلينڊا، هر جا اپٹا حڪم هليندا،
غيب الهہ الهام، صاحب درس دکاويگا [4]

اِن ڪانسواءِ هڪ ٻي ڪافي نانڪ جي پڻ مرزا صاحب ڏني آهي،
عاشق شهادت ڪر قبول رک فنا دا خيال ٻي [5]

1. رسالو سچل جو مرتب مرزا علي قلي بيگ، 1902ع صفحو 51.
2. درگاهہ نانڪ يوسف تي رکيل ڪافين جو قلمي گنج. 1895ع، ورق 733، علي محمد فقير کهڙي ڪان ٻڌم جيڪو درگاهہ شاهہ نصير جو طالب آهي ۽ پاڻ بہ فقير شاعر آهي.
3. رسالو سچل سائين جو، مرتب مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 44.
4. نانڪ جي ڪافين جو قلمي ڪتاب 1898ع ورق 200.
5. سچل سائينءَ جو رسالو مرتب مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 248.

متين ڪافي پڙهڻ ڪانپوءِ معلوم ٿيندو تہ اِهي ڪافيون فقير نانڪ يوسف جون آهن.[1]

هاڻي ڏسڻو اهو آهي تہ نانڪ جون ڪافيون سچل جي رسالن ۾ ڇو آيون؟

اها اسان کي ڄاڻ آهي تہ نانڪ سچل جو طالب ۽ صحبتي هيو. نانڪ محبت ۽ عقيدت وچان ڪيترين ئي ڪافين ۾ پنهنجي نالي سان گڏ سچل جو نالو بہ وڌو آهي، مثال:

1. ڪڏان نماڻا نانڪ نالي شهر درازين ڏمالي وهواهہ.
يوسف يار سچل ديان رمزان برهہ ڪيتيان برحالي وهواهہ.

2. نانڪ نماڻا سولي يوسف سدا ڏمالي،
تيڏي نيڻان دي رمز نرالي، سچل سڪاليان. وغيره

وري ڪيتريون اهڙيون ڪافيون بہ آهن جن جي آخري مصرع ۾ نانڪ پنهنجو نالو ڇيو آهي ۽ ان کان اڳ واري مصرع ۾ مرشد سچل سان عقيدت ڏيکاري آهي. مثال:

1. ساڈ سچل گر ديو هماري شهر درازن والي،
جنهن وکلائي روز ازل کنون سهڻيان چشمان چالي.
مين قربان جناب اهين تان جنهن آپي نيهڙا لايا.

<<<<<●>>>>>

نانڪ يوسف يار ظهورا هر جا حق سڃاتا،
ظاهر باطن سمجهہ وکيوسي عنئون اور نہ پاتا،
شامل حال هويا هر همت جنهن اناالحق الايا.

2. سچل مرشد ڳالهہ سچيءَ جو ڏنو سچ ويساهہ
يار يوسف کي تا پڻ ڪوٺين ڪيئي نانڪ شاهہ
پرين تنهنجي اکڙين منجهہ الاهہ، سڄڻ جي اکڙين منجهہ الاهہ.

1 . نانڪ جي ڪافين جو قلمي نسخو 1905ع ورق 219.

اهو ئي ڪارڻ هيو جو نانڪ جي ڪافين کي سچل جي رسالن ۾ شامل ڪيو ويو.

جيتوڻيڪ سچل جي ڪلام هٿ ڪرڻ ۾ مرزا صاحب وس ۽ وت ڪان ڪين گهٽايو تنهن هوندي به ڪيترو ئي بهترين ڪلام هٿ ڪري ڪين سگهيو.

مثال:

1- ڪيڙو مست پرينءَ جي ناز مون کي،
وسريو روزو نـ ياد نماز مون کي .

2- ڪنهن کي ڏيان مان دانهن درد جي پيچ پنهل مون
سان پايون هليو ويو

3- جوڙي جادو جگر ۾ لايو تو،

مٿيون ڪلام اڪثر ڪري فقير درگاهن تي وڏي عقيدت، جوش ۽ جذبي سان ڳائيندا آهن.

هن رسالي جي خاص خوبي اها آهي تہ مرزا صاحب ڪافين جي الف. ب. وار Index ڏني آهي جنهن ڪري ڪابہ ڪافي سولائي سان ڳولي سگهجي ٿي . آئينده ڪوبہ سڄاڻ عالم جڏهن سچل جو مڪمل ۽ مستند متن تيار ڪندو تڏهن ئي رسالي کي بنيادي ماخذ بڻائيندو.

داستان وڏو رسالو سچل سائينءَ جو

ماستر در محمد. ماستر هيمراج ۽ ٻين دوستن گڏ ڪيو جنهن کي آريا اسٽيم پريس لاهور مان ڇپائي پوڪر داس ٿانور داس تاجر ڪتب شڪارپور 1910ع ۾ پڌرو ڪيو.

هن رسالي ۾ 403 صفحا، 727 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، ٻٽيهہ اڪريون سنڌي ۽ پنجٽيهہ اڪريون سرائڪي آهن. هن رسالي جو سمورو مواد مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيو ويو آهي ۽

سندن انتخاب پڻ معياري ڪين آهي.

بهتر ٿئي ها جيڪڏهن سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام الڳ الڳ ڏنو وڃي ها. هن رسالي جي ڪافين جي Setting مرزا صاحب واري رسالي کان وٽندڙ آهي. هن رسالي ۾ ڪيترو ئي ڪلام ٻه ٻه ڀيرا اچي ويو آهي. مثال صفحي 38 تي ڪافي آهي "مون ۾ عيب اپار، آءُ ته سڄڻ تنهنجي ماري آهيان" ۽ ساڳي ڪافي 28 صفحي تي پڻ آهي.

صفحي 8 تي ڪافي آهي. "آءُ ٻاروچل ٻيلي، مونجهه تنهنجي ماري آهيان" وري ساڳي ڪافي 100 صفحي تي پڻ موجود آهي.

صفحي 92 تي ڪافي آهي. "ڪو دم اسان جي درد ڪان عاشق متان ڪاهل رهين." وري ساڳي ڪافي 308 صفحي تي موجود آهي.

هن رسالي کي ڪابه انفراديت ڪانه آهي.

سچل سرمست

شڪارپور جي آغا غلام نبي صوفيءَ (وفات 1941ع) ترتيب ڏنو جيڪو فقير وليداس (ڊپٽي ڪليڪٽر) جي امداد سان، شڪارپور پريس مان 1933ع ۾ ڇپيو. جڏهن آنجهاني گربخشاڻي صاحب شاهه لطيف جو مستند متن عالمانه انداز سان مهاڳ لکي ڇپرو ڪيو جنهن جي مهاڳ ۾ گربخشاڻي صاحب چاٽايو ته "سچل وغيره شاه جي دز کي رسي نه سگهيا." تڏهن صوفي صاحب ان جي مقابلي ۾ هي سچل جو رسالو تيار ڪيو، جيتوڻيڪ ٻنهي عالمن جي علمي ڪاوش ۾ ڏينهن رات جو فرق آهي 320 صفحن تي حيات سرمست ۽ 493 صفحن تي مشتمل ڪلام ۽ شرح لکيل آهي. هن رسالي ۾ 39 سنڌي، 9 سرائڪي ، 4 اردو ڪافيون ۽ 6 فارسي غزل آهن. البت بيت جو ڀاڱو ٻين رسالن جي ڀيٽ ۾ سوايو آهي.

محترم آغا مرحوم ڪيترن ئي لفظن جون معنائون اوت تي ڪيون آهن جن جو ذڪر سنڌي لغت جي سڄاڻ ڊاڪٽر سنڌيلي صاحب

گذريل سال پنهنجي تحقيقي مقالي ۾ ڪيو.

آغا مرحوم درگاه درازا جو عاشق صادق هيو ۽ حياتيءَ جو وڏو عرصو درگاهه تي گذاريائين.

آغا صاحب جي اِيتري عقيدت هوندي بہ درگاه بابت ڄاڻ اڻپوري آهي، مثال طور صفحي 127 تي لکي ٿو تہ" اسان جي ڪامل قربدار سان گڏ انهيءَ قبي اندر سندس والد صلاح الدين صاحب، سندس ڏاڏي فقير صاحبڏني صاحب ۽ سندس سُتگر پير عبدالحق صاحب جون تربتون آهن." اها هر هڪ ڄاڻوءَ کي خبر آهي تہ سچل جي والد صاحب جي قبي اندر قبر ڪين آهي پر قبي سان لڳو لڳ اپرندي طرف ڪان دروازي جي پرسان آهي.

تاريخدانيءَ بابت صوفي صاحب جي ڄاڻ هن ريت آهي:

"لات منات بہ وڏا بت جيڪي محمود غزنويءَ سومنات ۾ ڀڳا" [1]

پر حقيقت ان جي ابتڙ آهي، لات ۽ منات عرب ڪافرن جا بت هئا جيڪي ڪعبي ۾ رکيل هئا ۽ پيغمبر اسلام جن فتح مڪي وقت ڀڄرايا.

"شاهہ بلاول بہ خدائي دم هنيو جنهن تي ملن ڪيس گهاڻي ۾ پيڙائي ڇڏيو". [2]

مخدوم صاحب جن خدائي دم ڪونہ هنيو هو، پاڻ وڏا عالم ۽ خدا پرست ديندار هئا مگر وطن پرستي ۽ عوام دوستيءَ جي الزام ۾ گهاڻي ۾ پيڙايا ويا.

"شاه عنايت جڏهن عارفيءَ ۾ چوٽ ڪئي تڏهن اچي دل ۾ خيال ٿيس تہ هينئر عشق جو مارڳ بہ ماڻي ڏسان سو عمل جي زور تي هن مغلن جي گهراڻي مان هڪ مهرالنساء نالي ڇوڪريءَ کي پاڻ وٽ حاضر ڪري مٿس نيڻن جو نظارو ڪرڻ لڳو. هميشہ رات جي غير

1. سچل سرمست، مرتب آغا غلا نبي صوفي 1933ع صفحو 480.
2. ايضاً صفحو 489.

حاضريءَ مهرالنساء جي مائٽن کي تشويش ۾ وڌو. آخر ڪار ڇوڪريءَ کان پڇيائون، ڇوڪريءَ سموري حقيقت سڻاين. تنهن تي مغل شاهه ڪاوڙ مان ڪلهوڙن کي لکي موڪليو ته شاهه عنايت جو سر وڍي دهليءَ موڪليو. مغلن جي ڏاتي ڪلهوڙن حڪم جي تعميل ڪئي".[1]

شاهه عنايت جي شهادت جو اصل ڪارڻ هيو ديس پڳتي ۽ پورهيت طبقي سان پيار. ڏيهي پير، وڏيري ۽ ملان جي مفاد وٽان اها ڳالهه هرگز هرگز ڪانه هئي تنهن ڪري انهن دهليءَ جي حاڪم مغل سامراج وٽ وڃي هاءِ گهوڙا ڪئي ۽ شاهه صاحب جهڙو درويش صفت ۽ محب وطن انسان پنهنجي چند ساٿين سميت شهادت ماڻي تاريخ ۾ امر ٿي ويو.

آغا صاحب کي رسالو مرتب ڪرڻ وقت مير صاحبن کان ڪوئي نسخو مليل هيو. جيڪو پڻ اڻپورو هيو. اُن جو ثبوت رسالي ۾ موجود ڪلام مان ملي ٿو.

مثال: عشق لڳئي ته ڪر آمين، نا منجهه ڪفر نا منجهه دين[2]

هن ڪافيءَ ۾ هيٺيان مصرع ڪٽل آهن:

1- سٽون سورن جون کهڙيون پڙهين ٿو،
ورهه نه پڇندءِ والضالين.
ديد ڏسي کي ديد اڙائن
نيهن نه پڇن تا نابين.[3]

2- صورت سڀ سلطان، پاڻ ڏسڻ آيو پنهنجو تماشو[4]

هن ڪافيءَ ۾ هيءَ مصرع ڪونه آهي:

3- ڪٿي اناالحق چئي ڪٿي قيرائي فرمان[5]

---

1 . سچل سرمست، مرتب آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 489.
2 . ايضاً صفحو 17. 3 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 26.
4 . رسالو سچل سرمست، آغا صوفي 1933ع صفحو 31.
5 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 360.

محبوب ڳولي ڏس من ۾ [1]

هن ٿلهه سان سچل جون ڀ ڪافيون آهن مگر آغا صاحب ٻنهي ڪافين جا ٿلهه گردي لکيا آهن تنهن هوندي به هيٺيان مصرع ڪٽل اٿس:

ٻيائي سان تو ٻاهر ڳولين، اٿئي بر بحر ۽ بن ۾
ڇهرا چوريءَ ڏسيو چلين تو اٿئي چاهه چمن ۾
زلف زنجير ڪان زاهد ڦِگا اهي ظاهر پرست ظن ۾
عاشق سوين احوال آکن اناالحق جي ان ۾
ڪل يوم هو في شان آيو ورنهه ڪنهن ون ۾
مرشد ڪامل سانول سپرين آيو صاف صحن ۾ [2]

4- ناهي ٻاروچو ٻيو، آهي اُهو جو روز ڏسان ٿي [3]

هيٺيان مصرع پڻ هن ڪافيءَ ۾ ڪونه آهن:

دريءَ منجهاروُن دوست ڏنوسون لالڻ پاتو ليو
سهي سڃاتم سپرين يار يقينؤن ٿيو
خلق الاشياء فهو عينها شڪ وڇوُن سڀ ويو
ڪٽي وڃان خوشيءَ سان سرتيون جي منهن ڏيو
عقل مت شرم سڀ نينهن انهن جي نيو [4]

5- مئن تا ڪوئي خال هان ليسان نال خيال دي [5]

هن ڪافيءَ ۾ پڻ هي مصرع ڪٽل آهي:

اصل انهان آگاه نهين جي شائق شيءِ شڪال دي [6]

---

1 . سچل سرمست، آغا صوفي 1933ع صفحو 131.
2 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 339.
3 . سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 214.
4 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 164.
5 . سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 223.
6 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 238.

6- نہ مئن تاب نا بي تاب نہ مئن ابر نا آفتاب [1]

هن ڪافيءَ ۾ پڻ هي مصرع ڪونہ آهي:

نہ مئن ملان نہ مئن قاضي نہ مئن شور شراب [2]

7- ساروئي سر آهي، ڪاتي سچل ڪاتي ذات سچل جي [3]

هن ڪافيءَ ۾ هي مصرعون ڪونہ آهن:

الاالله اثبات مڙيوئي لا کي ڇڏ تون لاهي
اهو اندر اهو ٻاهر ڪيئن چوان ائين ناهي؟ [4]
مطلب آهي تنهنجو سريرؤن سر انجام [5]

هن رسالي ۾ ڪافيون گهٽي قدر اٽپوريون آهن مگر بيت ٻين رسالن کان سوايا آهن، باقي تصوف ۽ ويدانت تي جيڪو صوفي صاحب لکيو آهي سو لک لهي.

سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام

نماڻو فقير (درگاهہ جي معتقد هڪ هندو عورت) سنڌ پرنٽنگ پريس ٻڙودي (هندستان) مان ڇپارائي 1952ع ۾ پڌرو ڪيو.

هن رسالي ۾ 700 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 5 سي حرفيون ۽ 184 چونڊ سنڌي ۽ پنجابي بيت (بقول مرتب) ڏنا ويا آهن، پڇاڙي ۾ ڏکين لفظن جي معنيٰ بہ ڏني ويئي آهي. نماڻي فقير جي چونڊ سچل جي ڇپيل سيني رسالن کان معياري آهي. خاص خوبي تہ جيڪو ڪلام مرزا علي قلي بيگ واري رسالي ۾ ڪين آهي اُهو رسالي ۾ موجود آهي.

رسالي ترتيب ڏيڻ جو ڪارڻ مرتب ٻڌائي ٿو تہ”ملڪ جي

1 . سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 223.
2 . درگاه سچل سائين جي ڳائڻي حبيب فقير جي ٻڌايل.
3 . سچل سرمست، آغا غلام نبي صوفي 1933ع صفحو 216.
4 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 149.
5 . رسالو سچل سائين، مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 98.

ورهاڱي ۽ دنيا جي بگڙيل حالتن ماڻهن جا من منجهائي وڌا آهن، جيڏانهن نهار تيڏانهن اشانتي ۽ نراسائي نظر پيون اچن. اهڙي وقت جڏهن ڪابہ شيءِ دل کي آرام ۽ تقويت ڏيندڙ آهي اُها آهي سنتن جي واڻي يا درويشن جو ڪلام.“

ڪتاب جي منڍ ۾ تصوف تي 6 صفحا ڪن لکيل آهن ۽ اهڙو تہ مختصر ۽ جامع لکيو ويو آهي جڻ تہ مرتب جبل ٽڪي گلدستو تيار ڪيو آهي. تصوف جي سمجهاڻي نهايت صاف ۽ سولي نموني ۾ ڪئي اٿس.

هن رسالي ۾ مرتب سچل سائينءَ جي ڏاڏي صاحبڏني موراڳيءَ جو ڪلام بہ ڏئي فقير جي ڪلام کي محفوظ ڪري ڇڏيو آهي.

نماڻي فقير سچي سائينءَ جي رسالي جو ڪم نهايت محبت ۽ محنت سان ڪيو آهي تنهن هوندي بہ ڪيترو ڌاريو ڪلام رسالي ۾ داخل ٿي ويو آهي.

وهواهہ سچڻ سائين عيد ڪرائيہ نيڻن خوب نظاري جي [1]

هيءَ ڪافي چتي سانگيءَ جي آهي ۽ گهٽو ڪري مختلف درگاهن تي پڻ ڳائي ويندي آهي. پراڻن قلمي نسخن ۾ پڻ موجود آهي. [2]

هيٺ ڏنل ڪافيءَ جي فن توڙي فڪر مان پائنجي ٿو تہ هي ڪافي ڪنهن ٻئي شاعر جي آهي ڇاڪاڻ تہ منجهس نہ ٻوليءَ جي رواني آهي ۽ نہ وري خيال جي اڏام.

توبہ منهنجي توبہ زاري توبہ يار پڙهائي وي
هڪ توبہ ڏوجهي توبہ تيجهي يار پڙهائي وي
نامئن منگي نامئن پرٽي پانهين يار چڙهائي وي
سچو آکي سڪ منجهارؤن مرشد ڪيتي ستاري وي. [3]

1 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 68.
2 . نانڪ يوسف جي درگاه تي رکيل ڪافين جو قلمي گنج 1895ع ورق 251.
3 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 77.

ساڳي نموني هيٺين ڪافيءَ جو غور سان اڀياس ڪريو، ان ۾ اوهان کي سچل جي فن توڙي فڪر جي ڪابه خوشبوءِ محسوس نه ٿيندي:

آپي شاه، آپي گدائُ، آپي امير امراءُ
آپي ڌيءُ آپي پيءُ ، آپي پٽ آپي ماءُ
آپي جوءِ آپي مڙس، آپي ڀيڻ آپي ڀاءُ
آپي موج آپي لهر، سچل آپي دم دم درياءُ [(1)]

اهڙيءَ طرح هن رسالي ۾ پڙهڻين جون چڪون پڻ آهن ۽ هي اهي ڀلون آهن جيڪي سچل سائينءَ جي سيني رسالن ۾ آهن.

جهور نه لهي جهڙ جي نا ڪڏهن اوڳاٽن [(2)]

هن ڪافيءَ ۾ ”اوڳاٽن“ ڪان ”اوڪاٽن“ لفظ برابر آهي. اوڪاٽن معنيٰ بند ٿيڻ (مينهن وسڻ، اکين مان ڳوڙها ڳڙڻ.)

لعلڻ جنين نه لوءِ، سي اوڪاٽين نه اکيون [(3)] (شاه)
سور نه جهلڻ جهڙو هاريون ڙي هيهات [(4)]

”سور نه جهلڻ جهڙو“ ڪان ”سور نه سهڻ جهڙو“ يا ”سور نه سلڻ جهڙو“ وڌيڪ موزون آهي.

سچل هي مسڪين الهه دا، عشق تساڏي تڳيان [(5)]

هن ڪافيءَ ۾ ”عشق تسا ڏي تڳيان“ ڪان ”توهه تسا ڏي تڳيان“ درست آهي، ڇاڪاڻ ته عام چوٽي ۾ ”توهه تڳڻ“ چيو ويندو آهي ۽ قلمي بياض ۾ پڻ ان ريت آهي. [(6)]

1. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 322.
2 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 80.
3 . ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: جامع سنڌي لغات حيدرآباد 1960ع صفحو 299.
4 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 95.
5 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 44.
6 . نانڪ يوسف جي ڪافين جو قلمي بياض. ورق 272.

حال ڏسي پنهنجو پال پلائج، پر پڇاڙون ورهه ورائج
ڪـج ڏيـ دارون دک واريءَ جـو [1]

هن ڪافيءَ ۾ ورهه ورائج اصطلاح غلط آهي ۽ "ورهه وسائج" درست آهي. مثال:

دوست اوهان جي در تي ويـنـي ورهه وسـائـي [2]
هـيـڪـلـڙي حـب ۾ ويـنـي ورهه وسـائـي. [3]
انهيءَ پڙ ۾ پهلوانن جوشن ڪان جيءَ جلايا ها،
ڪنيا جي موج مستيءَ جي اُهي هن عار آيا ها. [4]

عار معنيٰ لڄ يا شرم- ان لفظ جي هتي معنيٰ ڪابه ڪانه تي نڪري مگر ان ڪي هيئن "آر" لکي ڏسو ته مطلب واضح ٿي پوندو. آر معنيٰ تيز وهڪرو يا چڪ، درياءَ جي تک، پاڻيءَ جو مارو، سير، دل جو لاڙو يا ميلان ، سڪ، حب، پيار، قرب، اٿل ليٿ. [4]

ڏيـئـي تـوڪـل تـڪـيـو آر لـنـگـهـيـا آسان (شاه)

ويـر مَ لاهـي ويـهـه، مـتـي آر اوڙاهـه جـي (شـاه)

۽ ان لفظ جو استعمال سچل هڪ ٻي ڪافيءَ ۾ پڻ ڪيو آهي.

اديون ورهه واريـون ايـنـديـون ڙي هـن آر [6]

چوريءَ چوريءَ سير ڪرين ٿو تنهنجو چاند چمن ۾ [7]

هن سٽ ۾ "چاند چمن" جي معنيٰ ڪابه نه ٿي نڪري مگر "تنهنجو چاهه چمن" پڙهڻ سان مطلب پڌرو ٿئي ٿو:

1 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 73.
2 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 41.
3 . ايضاً صفحو 78.   4. ايضاً صفحو 267.
5 . ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: جامع لغات سنڌي حيدرآباد 1960ع صفحو 38.
6 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 123.
7 . ايضاً صفحو 212.

بهرحال نماڻي فقير سنڌ کان ڏوراهين ڏيهه ويهي محبت من ۾ پائي جيڪي ويهي ڪتيو آهي اهو اڻ توريو ئي اگهائڻ جهڙو آهي. سچل سائينءَ جا جيڪي بہ رسالا هيل تائين ڇپيا آهن، نماڻي فقير جو هي نماڻو تحفو ڇپائيءَ جي لحاظ کان پنهنجو مٽ پاڻ آهي.

سچل جو رسالو (سنڌي ۽ سرائڪي)

مرتب رشيد احمد لاشاري، ڇپائيندڙ آر- ايچ احمد برادرس حيدرآباد اسٽينڊرڊ پريس مان 1958ع ۾ ڇپيو.
هن رسالي جو مواد مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيو ويو آهي، مرتب جي چونڊ پڻ معياري ڪين آهي.
1910ع ۾ جيڪو سچل جو رسالو ڇپيو هيو ان کانپوءِ اڌ صدي تائين سچل جو رسالو ڪونہ ڇپيو. البت آغا صوفيءَ 1933ع ۾ سچل جو رسالو 500 ڪاپيون ڇپايون جيڪو درگاه جي معتقدن لاءِ ئي اڻ پورو هيو. 1952ع ۾ نماڻي فقير هندستان ۾ سچل جو رسالو ڇپايو مگر اهو بہ سنڌ ۾ ناياب هيو. بازار ۾ سچل جي رسالي جي کوٽ هئي ۽ ان ضرورت کي محسوس ڪندي آر- ايچ احمد برادرس وارن واپاري خيال کان سچل جو رسالو ڇپائڻ گهريو.
هن رسالي جو ڪوبہ ادبي معيار ڪونہ آهي. منجهس ڪابہ پرک پروڙ نہ ڪئي وئي آهي. ايتريقدر تہ ڪيترين ئي ڪافين ۾ ٻہ پيرا اچي ويون آهن. هت رکو رديف”ر“ مان مثال ڏينداسون تہ لڳ ڀڳ سموريون ڪافيون ٻہ ٻہ پيرا آيل آهن.

”ويندي تان وڪار، جيڏيون هيءَ مڳ هوت بلوچ جي.“

(صفحو 36)

وري اها ساڳي ڪافي 45 هين صفحي تي موجود آهي.

”يلي ڪري آئين، هت تون گهرجين يار.“

صفحي 36 تي ڪافي آهي.

وري ساڳي ڪافي 44 صفحي تي موجود آهي. صفحي 36 تي

"ساجن انهيءَ سير، ايندءِ ڙي اجا."

وري ساڳي ڪافي 50 صفحي تي موجود آهي.

"سا ڪندي ڪيئن قرار، جيڏيون جنهن جيئڙو جتن سان."

(صفحي 37 تي)

وري ساڳي ڪافي 43 ۽ 48 صفحي تي موجود آهي. صفحي 38 تي

"هاري تو باتو هار، ڇام چنيسر آوڙان."

وري ساڳي ڪافي صفحي 56 تي موجود آهي. صفحي 38 تي

"مون ۾ عيب اپار، سڄڻ تنهنجي ٻانهڙي آهيان."

وري ساڳي ڪافي 48 ۽ 49 صفحي تي پڻ موجود آهي. صفحي 49 تي

"رئان زار و زار، مان ملان مارن ڪي آئون."

وري ساڳي ڪافي 51 صفحي تي موجود آهي. صفحي 41 تي

"آءُ نہ صدقي ان تئون جي آيا پنهل جي پار"

وري ساڳي ڪافي 55 صفحي تي موجود آهي.

اهڙي طرح صفحي 42، 44، 46 ۽ 50 واريون ڪافيون ترتيب وار هوبهو صفحي 43، 50، 52 ۽ 54 تي موجود آهن.

مٿين مثالن مان ئي ثابت ٿئي ٿو تہ هن رسالي کي ڪنهن بہ ادبي ڇٽپ ۾ آڻي نہ ٿو سگهجي.

رسالو سچل سرمست (سنڌي)

عثمان علي انصاريءَ مرتب ڪيو، سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ يونيورسٽي پريس حيدرآباد مان ڇپارائي 1958ع ۾ پڌرو ڪيو.

هن رسالي ۾ سچل جو رڳو سنڌي ڪلام ڏنو ويو آهي. هن

رسالي جي ترتيب توڙي تصحيح ۾ ڪابہ نمايان خوبي ڪانہ آهي. هن رسالي جون هيٺيون ڪافيون بہ بہ ڀيرا لکيل آهن.

صفحي 47، 50، 73، 93، 99، 115، 120، 121، 151، 160، 162، 163، 164 ۽ 172 تي ڏنل ڪافيون ترتيب وار صفحي 73، 58، 294، 425، 131، 143، 158، 417، 159، 415، 410، 411، 422، ۽ 342 تي بہ درج ٿيل آهن.

ان ڪانسواءِ ڪيترين ئي ڪافين جون سٽون ڪٽل آهن. مثلاً

آهيان آءُ اسرار، جيڏيون مون کي ڪير پانيو ٿيون [1]

متين ٿلهہ ۾ هيءَ سٽ ڪانہ آهي.

ماريو آهہ منصور جي خوني هن خمار [2]
عاشق ڪيئہ اداسي، وهہ واهہ ڳالهہ خاصي [3]

هن ڪافي ۾ هي بند رسالي ۾ ڪونہ ٿا ڏسجن.

دل اسان جي سهٽا سائين پهريون ڪيئي پياسي،
بيخوديءَ مؤن باغ بهاران خوديءَ ڪئون خلاصي. [4]

جا چوڻ جيهي ناهہ، سائين ڪيئن چوان [5]

ان ڪافيءَ ۾ هيٺين مصرع موجود نہ آهي.

ور وڪڙ هن وات کي هيڏي پير نہ پاءِ [6]

1 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 51.
2 . مرزا علي قلي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902ع صفحو 147، نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 349، ڊاڪٽر نواز علي شوق : ڪلام حضرت سچل سرمست: ڪافي پبليڪيشن 1981ع صفحو 10.
3 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 73.
4 . مرزا علي قلي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902ع صفحو 278، نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف الهام بڙودا صفحو 258.
5 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 83.
6 . سچل سائينءَ جو رسالو مرتب مرزا علي قلي بيگ 1902ع صفحو 99.

سانول سوين ڳڻ تنهنجا تي ساريان [1]

هن ڪافيءَ ۾ پڻ هيءَ سٽ موجود ڪانه آهي.

آسروند آهيان، جيڪي قول ڪيا سي پاريان [2]
اڄ اڳڻ اڄهي آيم، پرديسي ڳڏيم ميان [3]

انهيءَ ڪافيءَ ۾ به هيءَ سٽ ڪانه آهي:

جن لئي هيس اپاٽڪي، مولا سي محب ملايم [4]
ڏوراپا ڏئيي ڪنهن هٿ منجان مارئين [5]

ڪافيءَ ۾ هي به مصرعون ڪٿل آهن.

ساعت پانيان سال تي، جا پنهوارن ريءَ پيئي
ڪو رسائي مون راڄ ۾، ڏاڏائي ڏيئي [6]
پڇو نه منهنجي ذات، جوئي آهيان سوئي آهيان [7]

هن ڪافي ۾ پڻ هي به سٽون ڪونه آهن.

ظاهر ٿيا سي ذاتيءَ وچان سمجهڻ منجهه صفات،
لاڪي لاهي نفي ڪيوسين الاالله اثبات [8]

---

1 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 142.
2 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 153. درگاه نانڪ يوسف تي ڪافين جو قلمي گنج ورق 128.
3 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 173.
4 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 302. درگاه نانڪ يوسف تي ڪافين جو قلمي گنج ورق: 13
5 . عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 163.
6 . درگاه نانڪ يوسف جي جهوني فقير فيض محمد ٻڌ کان هٿڏي لکيل.
7. عثمان علي انصاري: رسالو سچل سرمست سنڌي ادبي بورڊ 1958ع صفحو 382.
8. مرزا علي قلي بيگ: رسالو سچل سائين جو 1902ع صفحو 130. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف الهام بڙودا 1952ع صفحو 372. ڊاڪٽر نواز علي شوق: ڪلام حضرت سچل سرمست ڪافي پبليڪيشنس ڪراچي 1980ع صفحو 19.

انهيءَ ڪان سواءِ رسالي جي ڪيترين ئي پڙهٽين ۾ پڻ ڪافي غلطيون آهن جيڪي هيٺ ڏجن ٿيون:

1- آهيان آءُ اسرار، جيڏيون مون کي ڪير پانيون ٿيون
آيس هن عالم ۾ باري چڙهي بار

هن ڪافيءَ ۾ ”باري چاڙي بار“ وڌيڪ موزون آهي ۽ سچل جي ٻين سيني رسالن ۾ به اهڙي طرح لکيل آهي ۽ فقراء به اهڙي نموني ڳائيندا آهن.

2- تو ڪيئن وڃايو پاڻ، ڳولي لهج پاڻ کي
مکڻ اکر هڪڙو سوئي ڪير سنياڻ

هن ۾ ”مکڻ اکر“ ڪان ”مکڻ آکر“ وڌيڪ درست آهي.

3- جهڙو هي عجائب آهه، ناهي عجب ٻيو ڪو اهڙو
هيڏي هوڏي نه ڏسين منهن پاٽيءَ ۾ پاءِ

هن ڪافيءَ ۾ ”منهن پاٽيءَ ۾ پاءِ“ ڪان ”منهن پاڻ ۾ پاءِ“ جنهن جو مطلب آهي نائي نيڻ نهار درست ٿيندو.

4- برهه بيراڳي ڪيو ڙي جيڏيون ، مون کي درد ديوانو ڪيو
جو امر اورائو ڏنو، سو تان ساڳي ٿيو.

هن ڪافيءَ ۾ ”جو امر اورائو ڏنو“ ڪان ”جو امڙ اورائو ڏنو“ وڌيڪ موزون آهي ۽ ٻايو به اهڙي نموني ويندو آهي.

هلي ههڙي حال ميان، وڃي ڏوتن کي ڏسان
سچوءَ جي ته سرير ۾ مارن جي آهي قال

هن ڪافيءَ ۾ ”مارن جي آهي قال“ ڪان ”مارن جي آهي مقال“ وڌيڪ موزون ٿو پائنجي.

ان ڪان سواءِ کي ستون اهڙيون به آهن جيڪي مختلف ڪافين ۾ ساڳيون موجود آهن. نموني خاطر صرف به مثال ڏجن ٿا:

1- اصل آهي انهن سان روح منهنجي جو رلو

اها سٽ هيٺين ٻن ڪافين ۾ ڪتب آندل آهي:

(i) اڙي الـــــو الـــــو رانـــــول آيـــــو راڄ ۾
(ii) ڪري سانگ پرين وري آيم، ديس اساڏڙي الو الو

2- چونديس حال حبيب کي ڳچيءَ پائي گندي

اها سٽ هن ٻن ڪافين ۾ استعمال ٿيل آهي:

(i) آءُ ڪيچ ڪندي، وڃي پورهيو پرينءَ سان
(ii) ويهي آءُ ڪوهه ڪندي، جيڏيون ڙي پنيور ۾

هن رسالي ۾ جيترو مواد محترم انصاري صاحب ڏنو آهي ڪانئس اوترو ئي ڪلام رهجي ويو آهي ۽ اهڙو چوند ڪلام رهجي ويو اٿس جيڪو فن ۽ فڪر جي لحاظ کان تمام مٿاهون آهي. اڪثر ڪري اُهو ڪلام درگاهن تي پڻ ڳايو ويندو آهي. جنهن مان ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

1. سچ تا مرد چون ڪنهن کي وٽي نہ وٽي،
2. ڪوڙي دوستيءَ جو دم بٽي نہ بٽي.
3. جوئي آهيان سوئي آهيان، هندو مومن ناهيان.
4. ڪو ڪيئن چوي ڪوئي ڪيئن چوي آءُ جوئي آهيان سوئي آهيان.
5. ساڳيوئي سر آهي، ڪاٿي سچل ڪاٿي ذات سچل جي.
6. اسين ساڳي خود آهيون، ٻلي عام چوي ائين ناهي
7. ڏسو عشق جو انصاف، سيئي مذهب ڪيائين معاف
8. عشق لڳئي تہ ڪر آمين، نا منجهہ ڪفر نا منجهہ دين
9. شاهه ٿيو سيلاني، نہ ڇاٽان ڪنهن ڳالهہ ڪئون

10. جي مون پچو ڙي جيڏيون، آهي برهہ بيقراري
11. اتي ڪفر نہ ڪو اسلام، آهي سيني ڪي سلام
12. ڪرن مڙيئي قتلام، پاڻ ڪريان جي پڌرو

سچل سائين جي شاعريءَ جا جيڪي بہ رسالا ڇپايا ويا آهن ڪوبہ مستند ۽ مڪمل نسخو ڪين آهي، ۽ پير صاحب حسام الدين راشديءَ جا اِهي الفاظ بلڪل صحيح آهن تہ سچل کي ڪوبہ گربخشاڻي نصيب نہ ٿيو.

سچل جو سرائڪي ڪلام

مرتب مولوي محمد صادق راڻيپوري، ڇپائيندڙ سنڌي ادبي بورڊ ۽ وفائي پرنٽنگ پريس ۾ 1959ع ۾ ڇپيو.

هن رسالي ۾ سچل جي سرائڪي ڪلام سان گڏ 150 اردو غزل بہ ڏنا ويا آهن.

مولوي صاحب هن رسالي کي سهيڙڻ ۽ سموهڻ ۾ ڏاڍي محنت ۽ اورچائيءَ سان ڪم ڪيو آهي تنهن هوندي بہ ڪيترو ڏاريو ڪلام رسالي ۾ اچي ويو آهي.

مثال طور هيءَ ڪافي بہ سچل جي ڪانہ آهي:

بات برهہ دي ايهي، ايهي عجب جيهي [1]

جيئن اسان اڳ ۾ ٻڌايو آهي تہ نانڪ يوسف پنهنجي ڪيتري ڪلام ۾ پنهنجي نالي سان گڏ عقيدت ۽ محبت وچان سچل جو نالو بہ آندو آهي ۽ هن ڪافيءَ ۾ پڻ ائين آهي. مگر مرتب نانڪ يوسف جو نالو ڪڍي ڇڏيو آهي.

اصل ڪنون جو ساڏا آها سچل يار پڇيسون
وچ درازين جاءِ تهين دين تنهن ڪون ووڙ لهيسون

1 . سچل جو سرائڪي ڪلام، مولوي محمد صادق، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 69.

تي ملاقي نال تهين دي سارا ورهہ وندبيسون
اُهو اساڏا اسان اهين دي يار كيتوسي نيهي [1]

هن مصرع جي معنيٰ تي غور ڪرڻ سان پڻ سمجهي سگهجي ٿو تہ ڪافي ڪنهن سچل سائين جي معتقد جي آهي جيڪو سچل سائين سان سڪ ۾ اڪنڊ مان ملڻ ٿو گهري.

اِهو بند ساڳيو هن طرح آهي:

اصل ڪنون جو ساڏا آها سچل يار پڇيسون
وچ درازين جاءِ تهيندي تنهن ڪون ووڙ لهيسون
تي ملاقي نال تهين دي نانڪ ورهہ وندبيسون
اهو اساڏا اسان اُهين دي يار ڪيتوسي نيهي [2]

پهلا اچو تہ هن ڪافيءَ تي ويچار ڪريون:

عشق پيوسي زور زور ڪٽ مليان دي توڙ توڙ
عاشق عشق الهہ دا چاون، چڪ ٻڌاسي ڏور ڏور
زيريان زبريان ڪيهيان پڙهيوئي هن حرامي نور نور
لک لک ڪاغذ ڪيتوئي ڪالي هن ڪتابي چور چور
پير اساڏا عبدالحق نانءُ هادي دا اور اور
يار سچل ڪون جو نہ منيدي خارجي اهي ڪور ڪور [3]

اها نالي واري سٽ صحيح هن نموني آهي:

يار سچو ڪون جو نهين منيدي ڪلا خارجي ڪون ڪوڙ ڪوڙ [4]

---

1 . مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 69.

2. صوفي گورڌن داس روهڙيءَ واري جو ڪافين جو قلمي ذخيرو صوفي صاحب سخي قبول محمد دوم جو طالب آهي ۽ هينئر سندس عمر 95 ورهيہ ڪن ٿيندي. فتح علي فقير، خوش خير محمد جي خاندان مان آهي عمر 90 ورهيہ ٿيندس تنهن پڻ اها ڪافي اِن طرح ٻڌائي.

3 . مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 261.

4 . مرزا علي قلي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902ع صفحو 59. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 256.

اها حقيقت آهي تہ ملان ۽ صوفيءَ جو فڪري اختلاف جڳ مشهور آهي مگر هن ڪافيءَ ۾ جيڪا ٻولي استعمال ٿيل آهي ان مان ٻڌائي سگهجي ٿو تہ هيءَ ڪافي سچل جي هرگز نہ آهي.

جيئن اسان مٿي ڄاڻايو آهي تہ مولوي صاحب سچي سان گڏ اوڦتو ڪلام بہ ڏيئي ڇڏيو آهي ساڳي ريت ڪيترو سچل جو مستند ڪلام جيڪو درگاهن تي وڏي جوش ۽ جذبي سان ڳايو وڃي ٿو اُهو مولوي صاحب واري رسالي ۾ خير ڪي موجود آهي.

مثلاً:

1. مئن آپي ڪعبہ مڪا، الهہ اساڈا سڪا [3]
2. رانجها تخت هزاري سائين، جنهن عشق لڳا مئن واريان [4]

مولوي صاحب جي ڪن ڪافين جون پڙهٽيون پڻ درست نہ آهن. اچو! هن ڪافيءَ تي سنجيدگيءَ سان سوچيون:

ننگڙا نماڻي دا جيوين تيوين پالڻا
ميلي هان مندي هان، بيشڪ تيڏي بندي هان
ڍڪين ميڏا ڍولڻا، عيب نہ ڦولڻا
پئي هان تيڏي پناري، لڳي هان تيڏي لاري
تيڏي ذات ستاري، ڏوهہ نہ ميڏي ڳولڻا
نال ڪوجهي دي جالڻا، اسان ڪني ول آوڻا
يار سچل ڪون لهن ڪشالي، گهونگهٽ اپڻا ڪولڻا [1]

هن ڪافيءَ جو مٽيون هيئت Form ئي غلط آهي.

اوهان هن طرح ڪافي جهونگاري لطف وٺي ڏسو:

ننگڙا نماڻي دا جيوين تيون پالڻا

---

1 . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 368 ۽ صوفي فقير
2 . استاد منظور علي خان.
3 . مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام سنڌي ادبي بورڊ 1959ع صفحو 1.

ميلي هان مندي هان، بيشڪ تيڏي بندي هان
ڏکـيـن مـيـڏا ڏولـڻـا عـيـب نـہ ڦـولـڻـا
جـوڳـي نـال جـالـڻـا، اسـان ول هـي آوڻـا
يـار سـچـل تـون لـتـڙي ڪشـالـي،
گـهـونـگـهـٽ کـولـڻـا، ٻـهـہ ٻـهـہ ٻـولـڻـا (2)

ان ڪانسوءِ رسالي جي پڇاڙيءَ ۾ مولوي صاحب جيڪي سچل جا 50 اردو غزل ڏنا آهن اِهي سڀ قابل قبول نہ آهن ڇاڪاڻ تہ انهن جي اجائي اصلاح ڪري سچل جي ريختي ڪلام کي هرو ڀرو اردوءَ جو لباس پهرايو ويو آهي.

[1] . نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع صفحو 49، مرزا علي قلي بيگ: سچل سائينءَ جو رسالو 1902ع صفحو 236.

سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام

سچل جو پهريون رسالو مرزا علي قلي بيگ مرتب ڪيو، جيڪو 1902ع ۾ ڇپيو، جنهن ۾ 1340 ڪافيون ڇپيل آهن. مرزا صاحب اهو 1895ع کان سهيڙڻ شروع ڪيو، جڏهن ته سچل سائينءَ کي فوت ٿئي صرف 68 سال ٿيا هئا. پر هن رسالي ۾ سچل کان سواءِ ٻين شاعرن جو ڪلام پڻ موجود آهي ۽ ڪيتروئي سچل جو ڪلام هن رسالي ۾ موجود ڪونہ آهي، جيڪو درگاهن تي فقير پڻ ڳائيندا آهن، پوءِ بہ مرزا صاحب جي ڪوشش ساراهڻ جوڳي آهي. ڇاڪاڻ تہ اڄ تائين جيڪي بہ سچل جا رسالا ڇپيا آهن، انهن سڀني جو بنيادي ماخذ مرزا صاحب جو رسالو ئي آهي. اسين هت سچل جو اهو ڪلام پيش ڪري رهيا آهيون، جيڪو درگاهن تي تہ ڳايو وڃي ٿو، پر ڇپيل رسالن ۾ موجود ڪين آهي :

سنڌي ڪافيون

(1)*

ريءَ ڪجل تڪبير وجهن، سي ڪيئن سرمون پائن وو
وار سڄڻ جا بسيهر ڪارا، سي ڪيئن سينڌ ڇٽائن وو
ڏند ڏولڻ جا ماڻڪ موتي، سي ڪيئن سرخي لائن وو
جايون سڄڻ جون درس درازين، "سچل" نام سڏائن وو

* هي ڪافي علي محمد فقير کهڙي کان ملي، علي محمد فقير کهڙو ڳوٺ ڏلا ور تعلقو گمبٽ، نول گهوٽ نوشهري فيروز واري جو طالب آهي.

*(2)

ساقي آهيون شراب جا اسين ڪامل ڪلاتي،
جال پيري جام پيئون آب حياتي،
لاتي سون "لولاڪ" ۾ وجي لا سندي ڪاتي،
"مان" کي ماري پاڻ پروڙيم آهيون گهر ڪي پاتي،
همه اوست واري حال ۾ اسين آهيون اثباتي،
نفيءَ ۾ نابود ٿياسي صاحب صفاتي،
منجهان ڪُن ڪپر جي لنگهيا سي ظاهر ظلماتي،
سر سڃاڻي پانهنجو ٿياسي ذات اندر ذاتي،
سچل سارو پاڻ ٿيو، جنهن مام سڃاتي،
تصوير اندر نور پاتائين، جيءَ اندر جهاتي.

+(3)

عمر گهوريان هي پٽ پٽيهر، ساريان لوءِ پنهنجي جون لويون،
هت ويڙهيچا ويٺا وراهن ڏهاڙيون ڏونرن سنديون ڏويون،
سنگهارن ڏي سوز سنيها راتيون روز منجان تي رويون،
ڪَنديون، ڪوڪڙ سنديون، ٻچيءَ پائن پيڪا پويون،
صبح سانجهي ڪٽن خوشيءَ سان، آب پربون اويون،
پاند ۾ پائن پسيون، سچل ساڳ سنگر سويون.

+(4)

هاءِ هاءِ حلاج جيان، ڪيئي لعل هن لڙ ۾ لڙهيا،
پار هِنَ آيا اُهيِ، جي گهوٽ هِنَ گهيڙئون گهڙيا،
ڪي ٿيي ڏيئي سو پاتال منجهه پيهي ويا،

* هي ڪافي علي محمد فقير کهڙي کان ملي، علي محمد فقير کهڙو ڳوٺ دلاور تعلقو گمبٽ، نول گهوٽ نوشهري فيروز واري جو طالب آهي.

+ مٿيون ٻئي ڪافيون فقير نظر محمد مغل جي قلمي بياض تان نقل ڪيل آهن.

ڪين ڪي عاشق اهي ٻهڳڻ وري ٻاهر پيا،
غرق ٿيا غازي اتي ڪن عام بيتا هاءِ هاءِ،
آءُ لڙهي آيس اتي جت رتي ناهي ريا،
دلق ڪي درياه ۾ اڇلن بهادر بي ٻها،
صاف ٿي نڪتا سچل سي صاف سالڪ جي هئا.

(5)

موڳا مُلان متو نہ مار، عشق شرع سان شامل ناهي،
مِڻ مِڻ ڪرين ٿو مٽي مٽي تي، الله ڳٽين ٿو ڪٽي ڪٽي تي،
روزو نماز ناهي درڪار.
گهونگهٽ ڍڪي ويهين گهرن ۾، اکيون اڙائين ٻين جي درن ۾،
پنهنجي گهر جي لهہ ڪا سار.
”سچل“ جهڙا سوين سپاهي، در سڄڻ جي پتنگ اِلاهي،
لنگهي پياسون پارئون پار.

(6)

عشق ناهي آسان، پير انهيءَ ۾ پرجهي پائج،
عشق امام کي قتل ڪرايو، سوليءَ تي منصور چڙهايو،
سالڪ سڻ صنعان.
عشق شهنشاهہ رلائي، پنڊت پڙهيل پُرس پنائي،
عشق هزارين ڪيا حيران.
”سچل“ دم منصوري مارج، سورهيہ ٿي سرڙو سهائج،
مرد تجان مردان.

* مٿيون ٻئي ڪافيون استاد عبدالحڪيم مگسي، وينل جهل مگسي (بلوچستان) کان مليون.

(7)

چيم آخر ٻڌي هٿڙا، اڳيان دلبر تو ايندا سون،
چيائون ايندين تہ چا ٿيندو، ڏسڻ هرگز نہ ڏيندا سون،
چيم دلبر تنهنجي در تي اچي ڏيندس مان درباني،
چيائون تنهن طرف هرگز نہ پوريل در پٽيندا سون.
چيم دلدار ڪي آهيان، فقط هڪ بوسي جو سوالي،
چيائون ڪين اهڙو سوال موراڻون مڃيندا سون.
چيم اي دلربا دلبر نہ ڪر گم آبرو منهنجي،
چيائون هي اجا چاهي، سوين پياسور ڏيندا سون.
چيم منهنجي مرڻ ڪانپوءِ اچين من تون مٿي مرقد،
چيائون جي ڏٺوسي ڪٿ لتاڙي لوڙهہ ويندا سون.
چيم دلبر مٺا دم دم پرتو تي هي "سچل" سائل،
چيائون ڪين لوڙهج دل اوهان آخر گڏيندا سون.

(8) *

آهي الائي ڪير، دلڙي کسي تو ڪين ڏسي ٿو،
پير پيغمبر هو تو نوائي، دارا سڪندر هو تو دٻائي،
آهي مثل شير، جنهن ڪي وٺي تو تنهن ڪي دَسي ٿو،
جنهن ڪي خبر هجي يار ٻڌائي، نالي ڏٺيءَ جي راهہ بتائي،
پورو ڏسي پنڌ پير، ملڪ کھڙو اتس ڪاتي وسي ٿو،
سچل سائين مالڪ آهي، عشق برهہ الائي چاهي،
دل ۾ رهي تو دلبر، ٻاجھوڻ ڪين پسي ٿو.

بيت

ڪڏهن من ماڪوڙي، ڪڏهن ڪيهر شينهن،
سچل سارو ڏينهن، حال نہ آ هڪ جھڙو.

---

* هيءَ ڪافي استاد عبدالحڪيم مگسي، ويتل جهل مگسي (بلوچستان) ڪان ملي.

سرائڪي ڪافيون

جوڳي آيا کهڙي دِس دا،
نالا ذات نہ ڏس دا.

گهن دانہ بکيا الا، ڏيندا جي ڪوئي پلو،
هڪ دل اساڏڙي کس دا.

مک وچ مرلي الا، ڪن وچ ڪنڊل پلو،
ڳلي ڳلي ڪڙا نچ دا.[1]

سچل سارا الا، سچ اکيندا پلو،
هادي هر جا وس دا.

(2)

رانجها تخت هزاري دا صاحب جنهن دا عشق لڳا،
جاني سو.
ڪر سينگار سجن دي اڳيان، سياليان مشڪ ملو.
انا احمد بلا ميم، چاڪ دا حسن ويکو.
اِها مسند ڪيڙيان والي مينون نہ اَکر،
مئن ٿيوان قربان سجڻ تون، سر سچل دا سيو.

(3)

چولي سجڻ دي چيري مجهہ ڪون ڪباب ڪيتا،
ڪر ناز يار پياري رخ پر نقاب ڪيتا.
تن من تنبور طبلي، سر عاشقان دي اصلي،
جادوگران دي جلوي، رڳ رڳ رباب ڪيتا.
نينان دا تير ماريئي، زارو زار چا رئاريئي،
دل دا حجاب تاريئي، سانون بي حجاب ڪيتا.

1. ڳلي ڳلي ڪڙ انس دا (فقير نظر محمد جي قلمي بياض ۾)

سر دار پر چڙهيندي، عاشقان نون وت مريندي،
ڪنڌ ڪات پر ڌريندي، ايڏا عذاب ڪيتا.
کهتا سچل بچارا، هم هون غلام تمارا،
مک ڪا ويکيا نظارا، اکبر ثواب ڪيتا.

(4)

گهنڊ کول ديدار ويکائو، مئن آيا مک ويکڻ،
پا پازيب پيران وچ ڪڙيان، پايل ڪون ڇمڪائو،
مئن آيا مک ويکڻ.
نال اساڏي دلبر سائين، الهہ لڳ الائو،
مئن آيا مک ويکڻ
پهر پوشاڪان ويس گلابي، چوٽا چندن چٽائو،
مئن آيا مک ويکڻ
نوري روا سبزي چولا ، هيري نال جڙائو،
مئن آيا مک ويکڻ
حال سچل دا معلوم تيکون، سائل ڪون نہ سڪائو،
مئن آيا مک ويکڻ

(5)

وس اساڏڙي ويڙهي، ڀهون سڪان سارِيان تيڪون،
ڏک اسان نال آ ونڊين، ڀهہ نماڻي دي نيڙي.
مئن تان تيڏي تون تان ميڏا، ڪون ڪميٽي ڪيڙي،
رانجهو سائين نان الله دي، ڪرين نہ جهوڪ پريري،
سي ڪريسان ڳالهين تسان ڪون، آوين جي دوست اوريري.
اسان تساڪون صحيح سڄاتا، لٿي سياليان دي جهيڙي،
ديري سچل دي تنبو ماريا، آڻ ڪي عشق اويڙي.

بيت

ايمان سلامت هر ڪو منگدا، اسان عشق سلامت منگي،
منگن، ايمان شرماون، عشقون دل حيرت وچ ونگي،
سچل عشق واليان دا نوڪر، هووي شرابي پنگي.

گدازنامي جو هڪ آڳاٽو ترجمو

اِهو سورهن آنا سچ آهي تہ سچل سنڌ جو بيباڪ ۽ بسيار گو شاعر آهي. سندس ڪلام ڇهن ٻولين سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي ۾ آهي . ”ديوان آشڪار“ کانسواءِ سچل جون مثنويون جهڙوڪ ساقي نامو، گداز نامو، عشق نامو ۽ رهبر نامو. انهن مثنوين جو آڳاٽو ترجمو درگاه جي هڪ سچي طالب هادي بخش مغل بن نظر محمد مغل شڪارپوريءَ ڪيو.

فقير هادي بخش جي ولادت 1878ع ۾ ٿي. مئٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ فقير سب رجسترار بڻيو ۽ ان ئي عهدي تان رٽائر ڪيائين. نوڪريءَ جو ڳٽ ڳچيءَ مان ڪڍڻ کان پوءِ باقي عمر سخي مقبول ثانيءَ جي خدمت ۾ رهيو. سندس وفات 1949ع ۾ ٿي.

”گداز نامي“ جو ترجمو فقير صاحب 1914ع ۾ ڪيو. هي هڪ طالب جي پيار جو پورهيو آهي جيڪو هت پيش ڪجي ٿو.

گداز نامو

سو خدا موجود هر ڪنهن جاءِ ڏس،
سو خدا مشهور سرتا پاءِ ڏس.

سو خدا موجود اندر هر مڪان،
آهي سو معبود ظاهر ۽ نهان.

آ زمين ۽ آسمان ۾ نور سو،
بي شبهہ آ ذاڪر ۽ مذڪور سو.

سو خدا موجود اندر ڪائنات،
آهي هيءَ تنهن ذات جي ساري صفات.

ظاهري آيو اُهو تي مصطفيٰ صہ،
چاڻ ويسهہ ساڻ آ ذات خدا.

حڪم جاري ڪيئين اندر نامي شريف،
پاڪ آندائين پاڻتي ايهو صحيف.

سو محمد سو احد هڪ آهہ هڪ،
چاڻ ويسهہ ساڻ آڻج ڪونہ شڪ.

جڏهن "بي يَنطق" اشاري منهن ڪيو،
خاص مون مان گنج جو تنهن در پٽيو.

موج آئي آ منجهئون ساگر گران،
تو ڪريان ان موج مان ظاهر بيان.

تو ڪريان آغاز هن مڪتوب ڪي،
تو ڏيان مان جان دل محبوب ڪي.

نام نامي جو گدازه نام ٿيو،
محو ان ۾ جسم جان ۽ جام ٿيو.

مان نتو ٻوليان پيو ٻولي اوهو،
مان نتو ڳوليان پيو ڳولي اوهو.

سج ڏي تي برف جڏهين منهن ڪري،
تي تئي پاڻي محو تي، تي ڳري.

اصل اُن پاڻيءَ سندو آ برف ڪان،
برف پاڻي آ سڄ هي حرف تان.

جڏهن آئي هوڻ ۾ تي برف پئي،
۽ ڳري جڏهن برف هستيءَ ڪان وئي.

تيا سوين ڪم ڳرڻ ڪانپوءِ انهيءَ مان،
ٿيون گهڻيون ڪيتيون ۽ سبزيون انهيءَ مان.

پوءِ تيو پاڻي اوهو ۽ برف وئي،
۽ ڪڏهن پاڻي تہ ڪڏهن تي برف پئي.

جميل پاڻي مثل پانهي جي اتئي،
آب جاري مشڪندڙ خدا جو اتئي.

اي ٻچا هي برف پاڻي آهي هڪ.
پاڻ ۾ جيئن چنڊ ۽ سج آهي هڪ.

جسم جان ڪر راهہ موليٰ ۾ گذار.
تان ٿئين منجهہ هردو عالم سرفراز.

عاشقن ڪي آڳرڻ ريءَ ڪارڪانہ.
ڳار پنهنجي جسم ڪي اي مهربان.

جسم ڳارڻ ريءَ ٿئين واصل ڪتي،
راز محرم ٿين نہ تون ريءَ ڳرڻ جي.

جڏهن پاڻيءَ ڪان جدا تي حباب.
تي فنا ڦوٽو جڏهن تي تڏهن آب

سمند ۾ ڦوٽو فنا تي جو اديون،
پاڻ تي دريا هٽي موجان وڏيون.

سرڪشيءَ ڪان نام ان جو ٿيو حباب.
ڳرڻ ڪان پوءِ ٿيو وري سو بحر آب.

منجهہ خدا پانهي فرق آهي ايهو.
چشم حيرت ساڻ ڏس تون تان ايهو.

بحر وحدت ۾ غرق ڪر پاڻ کي،
تان وڃي منجهہ بارگاهہ رحمان جي.

پاڻ آتش عشق سان ڪر خاڪ تون،
تان تئين شڪري منجهان شهباز تون.

لوڻ پاڻيءَ ۾ جذهن آميز ٿي،
ڳرڻ ڪانپوءِ لوڻ ڪاتي ٿو رهي.

جسم تي ان لوڻ جو جذهن گداز،
آب ٿيو ان وقت اوهو پاڪ باز.

ذات حق جي ۾ جذهن پانهو ويو،
۽ چٽو غيرون خدائي حق ٿيو.

جيئن چاندي تي سهاڳي سان ڳري،
تيئن تن کي عشق ٿو فاني ڪري.

سو سهاڳو پير جي نظر چاڻ،
يا عنايت حق سندو تي اثر چاڻ.

هي جسم چانديءَ جيان آهي پسر،
عشق سهاڳي جيان آبهروز.

پاڻ کي جنهن راهه خدا ۾ ڪيو فنا،
جو بَچو باقي فنا مئون ويو بقا.

اي ٻچا ٻوتو متيءَ جو ڳار تون،
سر ڪڍي ٿيءُ نياز ڪان بي نياز تون.

شخص هڪڙي جي هئي دل اسپ سان،
ويو پيارڻ آب ڊوڙائي اُتان.

سو ڪناري ڪان بحر تي نئين رسيو،
هن پياري آب پوءِ ان کي ڏٺو.

اوچتو هنيو موج ان کي بحر ۾،
ڪيئن پڇي هي سوار انکي بحر ۾.

اسپ انجو سمنڊ ۾ نئين غرق ٿيو،
سو ڏسي هي حال دانهن ۾ پيو.

پاڻ کي ان سمنڊ اونهي ۾ وڌو،
تان وٺي گهوڙي سندي نئين واڳ سو.

مگر ان جو اسپ انکان دور ويو،
سوار غوطا کائي سَوَ پٽني وريو.

جڏهن موجان موج ۾ هي شخص پيو،
تيز پانهون هي سمنڊ ۾ مارڻ لڳو.

سو جڏهن غوطا کائي پَرتي پڳو،
جيل اندر پٽ هڪ ويکڻ لڳو.

کوٺ وانگر سخت سا ديوار هئي،
بي سبب اوها لنگهڻ دشوار هئي.

نيٺ هو در کان لنگهي ديوار ويو،
جسم تيس فاني خوديءَ کان ڌار ٿيو.

جسم ان جو آب ٿيو سارو روان،
موج موجن تي لڳي ٿي اندران.

وقت اتهين گڇ مالا مال هو،
خلق پيتو آب تي زلال جو.

جسم ان جو منجهه گدازيءَ ۾ پيو،
مؤن گدازيءَ سرفرازيءَ ۾ ويو.

تيو جڏهن ديوار مان پاٽي روان،
جسم پيو پيدا ٿيو پوءِ اندران.

نام سلطان عارفين ان جو ٿيو،
عاشقن جو شاهه تي هر کنهن چيو.

اي ٻچا هن سر ڪان آگاهه تي،
انهيءَ لئي تان عبد مؤن الله تي.

فڪر ڪر تون وٺ انهيءَ احوال کي،
تان ڇڏين تون غير قيل ۽ قال کي.

پاڻ کي لهه اندران تان ڪير آن،
ڪير آن ۽ آهين ڇا ۽ ڪير آن.

هن وجودي ويس کي تون دور ڪر،
پاڻ کي هيڪر مثل منصور ڪر.

عاشقن جو شه شاه منصور آ،
قدر ڄاڻن ان سندو عارف پيا.

عشق ۾ سوريءَ چڙهائي پاڻ کي،
عاشقن جي سات ۾ ڪيو سر مٿي.

لوڪ ۾ ڪيائين ننگي شمشير عشق،
هر دو عالم ۾ ڪيائين سير عشق.

شبلي رحه ۽ جنيد رحه ات حاضر هيا،
حال ان جو سي ڏسي حيران ٿيا.

شير هو گجگوڙ ڪندڙ هي اُتي،
شاهه هو هي ٻيا سپاهي اُتي.

سر ڏنو ان عاشقي رستي اندر،
جسم جان کان ڪيو انهيءَ عاشق گذر.

پاڪ ٿيو خاڪي جسم جان کان پاڪ ٿيو،
سر ان جو مثل اوج افلاڪ ٿيو.

خود سڃاڻي خود سڃاڻج خود سڃاڻ،
دور ڪر عبدي وڃي کان پنهنجو پاڻُ.

ڪير هان مان ڪير هان ڪير هان،
ها انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.

پير هيتان ڌر عضوا هي ڪل،
نيستيَءَ ڪان پڻ متي تون هوت هل.

خيال پنهنجو پاڪ ڌر ديدن اندر،
سا سڃاڻي ديد نا ڪجهه غير ڌر.

ڪر اڪيون اڳتؤن جسم ڪر تون پتيان،
پڻ وسارو ڪر جسم پنهنجي ڪنان.

نور انجي ۾ اکين جو نور گڏ،
خيال ڪي ان ۾ ڪٽي پرپور ڇڏ.

تي زمين ۽ آسمان ان ۾ محو،
پڻ تئي سالڪ نشي ان ۾ محو.

نا هئڻ جو پَٽُ تي ويران هي،
اڇي انهيءَ نا هئڻ مان منجهه هئڻ جي.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
ها انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.

آب ڪاغذ تين ڪتا ٻيئي ڪتي،
هي ڳري قادر تئي هو اُن متي.

هي اڇل ڪاغذ ڪٽي درياهه ۾،
جو تيو ٻوجهو بدن ۽ ساهه ۾.

جسم ڪاغذ آهي پاڻي ذات حق،
پير عبدالحق رحہ ڏنو ايهو سبق.

خاص تين تان جان تن ڪر تون گداز،
عام جي راهه خدا روزو نماز.

جسم ڳارڻ ريءَ نہ ٿيندءِ حاصلي،
جي ڳرين هن راهہ ۾ ٿيءُ واصلي.

اي ادا هن راهہ ۾ پئہ تون ڳري،
زير بالائن ڪنان وڃ تون چڙهي.

ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان ،
هان انهيءَ حيريت اندر چا پيرهان.

جسم تنهنجو مثل فانوس آپسر،
جان تنهنجي شمع نور آ سر بسر.

۽ انهيءَ ۾ اوهو اتئي ڏيئو نهان،
ڪر تڪر فانوس ڪي تون اي جوان.

تان ٿئي ظاهر شمعِ افروز جان،
ڪر پري پردي جيان تَن تون وچان.

سمجهہ رک هن رمز ڪان آگاهہ ٿي،
۽ گدا مان تون منجهہ تصور شاهہ ٿي.

"عبده" جي آهي آکيو شاه انهيءَ،
عام ڪي هيءَ راهہ بتائي آ انهيءَ.

جي چوي شاه پاڻ ڪي آهيان بندو
مان انهيءَ شاه ڪي مگرهان چاٹندو.

بين ڪي ٻانهي چوڻ جي چا مَجال،
شاهہ اعظم آهي با درجي ڪمال.

عارفن جا توانا احمد ڪٹن،
ٻڌي خدمت ۾ ڪمر شهہ جي سَوَن.

ڪيرهان مان ڪيرهان مان ڪيرهان ،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پيرهان.

هجي آني ۾ پکيءَ جو ٻچو،
ڪٿ اُڏامي هوا ۾ سگهندو اُهو.

بعد مدت جي جڏهن آنو ڀڃي،
ڪنهن ڪيڙي تو پکي اڏرڻ لڳي.

تو اُڏامي پيو مٿي اوهو پکي،
قيد ڦاهيءَ کان لهي آزادگي.

پوءِ پکي اختيار وارو ٿي اوهو،
هر ولايت هر طرف اڏري اوهو.

چو ته آني ۾ ٿئي اڏرڻ ڪٿي؟
سوز جون ٻوليون سوين ٻولڻ ڪٿي؟

اي ٻچا! هي جسم آني جان ڀچين،
تان اُڏامي طرف حق جي تون وڃين.

ڪر يقين آهين پکي آنو نه آن،
تون سڃاڻج پاڻ کي تان ڪير هان.

آهين ناداني‌ءَ ڪنان آنو ٿيو،
جي ٿئين دانا پکي آهين اوهو.

تون پکي آهين وڏي درياهه جو،
آهين قيد تون ڪٿي هن جاءِ جو.

تون اُڏامي وڃ انهيءَ درياهه ڏي،
جڳ اندر نعرو تڏهن تنهنجو لڳي.

چو وساري پنهنجي بلندي اٿي،
چو پسند هيءَ ڪار ناخوش ڪئي اٿي.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

شهر هڪڙي ڪي هماليه چيو اٿن،
وچڻ اتهين تان محاله چيو اٿن.

برف تي بلڪل گهٽي پئي پئي اُتي،
وچڻ جي پيٽي نه آ ڪنهن جي اُتي.

جو ٿئي طالب وڃي اوهو اتي،
جي وڃي هستيءَ کنان اوهو ڇٽي.

پيچ ٿوڙي پيچ پنهنجي ڪان ڇڏي،
عشق پنهنجو آئينو ان جو ڪري.

دل انهيءَ جي دنيا دين ڪان سرد ٿي،
هر دو عالم ڪان تونگر فرد ٿي.

چُست گهوڙو تا ڏين ان کي اتي،
سوار ٿي طالب انهيءَ گهوڙي مٿي.

ران هيتان اسپ طالب کيو اُتي،
بي گمان انوقت ويو منجهه برف جي.

جڏهن بي حد برف ۾ اوهو رسيو،
برف ريءَ ٻيو ڪجهه نه ان اتهين پسيو.

چُست گهوڙو سوار سان اتهين ڳريو،
جسم جان ڳاري صنم سان ساز ڪيو.

شاهه تنهنجي لطف ۾ ڪونهي عجب،
جو مهابي دوستن جي بي سبب.

عاشقن جي ملڪ ۾ داخل ڪرين،
ڪلافاتن ڪان ڪڍي ٻاهر ڪرين.

اي ٻچا ڏاڍي ڏکي تي راهه هيءَ،
جسم جان ڳاري وڃي سِر پير ريءَ.

جسم کي ڳارڻ اُتي آهي وڃڻ
ڳرڻ سان آسر جانب جو لهڻ.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

سپيءَ ۾ آذر يگاني جاءِ ڪئي،
اُت انهيءَ گوهر اچي هو هاءِ ڪئي.

سا سپي توڙي لهج موتي شتاب،
جي گهرين وڃار تو تيڻ ڪامياب.

آهي گوهر لئي سپي اوها حجاب،
دور ڪر پردي انهيءَ کي تون شتاب.

بي بها گوهر اتي ان جي اندر،
جي لهين تين شاهه تون جڳ جي اندر.

سا سپي هي جسم آهي اي پسر،
توڙ سا يڪبارگي تيءُ بهرور.

بنان توڙڻ سپيءَ جي گوهر ڪتي،
آهين پيو پردي اندر من ماءُ جي.

جسم فانيءَ کان ٻاهر تي ڪڍ متو،
تان بقا ماٽي جسم کي ڪر قتو.

جسم سان ڪاتي خدا حاصل تئي،
بي جسم تيءُ تان وصل واصل تئي.

ترڪ ڪر هي جسم منجهه راهه خدا،
تان تئين تون شاهه منجهه هر دوسرا.

جسم سان جا ڪار آ، سا ڪار ناهه،
ڪتي تي عاشق جو سوريءَ سوار ناهه.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

هي گهڙو خاڪي پريل تي سانڍ آب،
پوڻ پاڻيءَ سان نہ تي اوهو خراب.

ناهہ تون ايهو گهڙو، آن آب تون،
هي گهڙو ٽوڙي متو ڪڍي دوئيءَ ڪون.

تَنُ گهڙو،پاڻي منجهس آ پاڪ ذات،
ذات ڪي گم ڪيو اتي اندر صفات.

اي ٻچا! تو پاڻ ڪي ڪيو آ گهڙو
چو ڪٽي آندو اتي وچ ۾ گهڙو،

ڪين تون آهين گهڙو تون آهين آب،
ڪين آن تون ابر آهين آفتاب.

اول اتهون آب تو جاري ٿئي،
پوءِ وچ ۾ تو ڳڙو بڻجي پئي.

واءُ اهڙو ڪو لڳي وچ تي ويو،
جوڳڙو پاڻيءَ منجهان بڻجي پيو.

مگر اول آب آخر آب هو،
گهڙي هڪڙي پي شڪل ۾ تيو اوهو.

اي ٻچا! هن جسم ڪي ڳاريوءِ جڏهن،
ذات اظهر ڏي وئين ٻوڙي تڏهن.

سد سڪندر جسم آ تنهنجو ميان
جي پچين سلطان تين تون انهي مان.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

جڏهن جاميءَ نئين ڏنو احرار کي،
بند ڪيائين پوءِ ڪل گفتار کي.

اڳ پئي جوڙئين مسئلن جا ڪتاب،
پوءِ ڇڏئين ڇوڙي اوهي ڪل ڪتاب.

سمنڊ ۾ اُڇلين ڪتابن جا ورق،
جُلد ڪيئي سمنڊ ۾ ڪياءِ غرق.

شيخ هن سر ڪان جڏهن واقف ٿيو ،
لذتن مڙني ڪنان موڙئين مٿو.

راز رمزن ڪان جڏهن واقف ٿيو،
شہ عبيدالله رحہ جو طالب ٿيو.

ڇاڻ ويسہ سان سراپا آ اوهو،
پڻ سڄي، ڪاہي، مٿي، هيٺ آ اوهو.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.

ٿو ارادي سان جڏهن ڪوهہ ڪوٺجي،
اڻ ڏنو پاڻي تڏهن ٿو ويڪجي.

مٿي ٻاهر ڪيڻ گهرجي اي پسر،
تان گهڙيءَ ڪانپوءِ اچي پاڻي نظر.

غيب تي ويساهہ آٽڻ آ ايهو،
جو زمين مان آب ڪڍجي ٻاهر ٿو.

ڪڻ ايهو پردو مٿيءَ جو ڏس خدا،
سو خدا آهي لڪل اندر ردا.

ڪر ٿڪر چادر اِيها ٿيءُ بي حجاب،
ڇو تہ آهي اَبر اندر آفتاب.

ڪر گذر خود ڪان حاصُل تئي،
پاڻ ڪان جيڪو وجي و اصل تئي.

ڪر گذر شهوت هوا ۽ حرص ڪون،
تان بلا ۾ بوالهوس ڦاسين نہ تون.

نانگ شهوت مار منڊ ۾ تون اول،
تان نہ تين اندر بلا جي تون وتل.

منهن ڪري ڪافور جذهن واءُ ڏي،
واءُ تي ۽ جسم ڪافوري چڏي.

پڪ وجودي واءُ سان ڪر اي پسر،
راز جي رمزن ڪنان تين با خبر.

ذات تي اوهو لنگهي جيڪو صفات،
تيو اوهو بي جسم اندر ڪائنات.

مان نہ ڪيان تفصيل انجو ۽ بيان،
جو ڪري مشڪل بيان انجو زبان.

راهہ سئين تي چاڻ هيءَ توڙي نہ چاڻ،
ڪر انهيءَ رستي ڪنان آگاهہ پاڻ.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

سال ڳچ هُيڙسِ مسلمان دينداد،
تي ڪيم تسبيح جا داڻان شمار.

منجهہ وظيفي درد جي شاغل هيس،
طرف مسجد رات ڏينهن مائل هيس.

ڏينهن ڳچ تي زهد رياضت مون ڪئي،
ڪيفيت معلوم سورن جي نہ هئي.

سال ڪيئي منجهہ عبادت جي هيس،
ساڻ طاعت منجهہ تفاوت جي هيس.

ذڪر الا الله گهڻو مون تي ڪيو،
سڀ ڪهين ٿي آفرين مونکي ڪيو.

پوءِ ويس مان پير عبدالحق رحہ ڏي،
تان ڇڏي نيڪي بدي مان ڪُل ٽُڏي.

بحر وحدت ۾ ڏئي غوطا تهين،
درد جي موڙي رکي دل ۾ اتهين.

عشق افزون فقر سان امداد ڪيو،
مون سندو ويران گهر آباد ڪيو.

ديناريءَ ڪي وسارائي ڇڏيو،
مذهبن کان تنهن مونکي ٻاهر ڪڍيو،

سا مسلماني ڪتي ۽ مان ڪتي،
حسن ٿيو محبوب جو هر جاءِ تي.

جوتڪارو جسم پنهنجي کان لڌم،
دين ايمان ۽ ڪفر کان سر ڪڍيم.

عشق اندر ڪُن جي آٽي وڌو،
ٻين خيالن کان سنيالي من وتو.

جسم خاڪي انهيءَ اهڙو گم ڪيو،
جو اُتي نا دل رهي نا دم رهيو.

تو گهڻيون موجان اوهو دريا رکي،
تن منجهان هڪڙي اچي هر ڪنهن مٿي.

موج بعضي خون پور خوني ٿئي،
ڪونہ تو ان موج ۾ سيڪو پئي.

آب ان جو خون ڪان پي تيز تيو،
خون ۾ سرخيءَ ۾ اچي آميز ڪيو.

پير مون کي انهيءَ ساگر ۾ وڌو،
جت اميد ۽ خوف نيڪ ۽ بد نہ ڪو.

جسم خاڪي گم توجہ سان تيو،
تيو اوهو جيڪي هيو سوئي تيو.

حال گردش مون سندو ڇاڻي نہ ڪو،
پير عبدالحق رحہ هادي راهہ جو.

پير هيتان آڻ تون مٽ خاڪ کي،
تان رسين هيڪڙو وجي حق پاڪ کي.

خاڪ جي مٽ کي اول ڪر دور تون،
جو اتي پردو وڏو هي "مان ۽ مون".

تا تين هي ٻئي انهيءَ ڪانپوءِ هڪ،
ڪونہ آڇج تون انهيءَ ۾ ڪوبہ شڪ.

روشني سورج ٻئي آهين هڪ،
ڏسڻ ۾ آهي اوهو ملڪان ملڪ.

هئڻ کي نہ هئڻ ڪيو تي اي پسر،
نا هئڻ کي هئڻ ۾ آڻين مگر.

نا هئڻ کي محو ڪر اڄ هئڻ ۾،
تي سڄو نابود تون هن هئڻ ۾.

نا هئڻ ڪان پوءِ ڪڍ سر هئڻ مان،
چک لذت هڪ دفعو مَنڌ پيڻ مان.

مهرباني پير جي مون ڪئي بيان،
ڪيا توجہ ان سوين مون تي عيان.

پير منهنجي جو نہ مٽ ڪو منجهہ جهان،
هن مڪان ڪون ٿو نِئين جو لامڪان.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر ڇا پير هان.

هي جسم آ خاڪ جو خيمو پسر،
ڪر ٿڪر خيمو ايهو تون سربسر.

آهي خيمي جي اندر سو شاهہ پاڪ،
تون ڏسين اوهو لنگهين جي مشت خاڪ.

ڪونہ آ اندر ٻيو تون آهين پاڻ،
ڇاڻ ويسہ ساڻ ڏس تون پاڻُ پاڻَ.

ڪڏهن ٿو آسمان تي گهمندو وتين،
ڪڏهن ٿو ميدان تي ڊڪندو وتين.

ڪڏهن پينو ڪڏهن شهنشاهہ وزير،
ڪڏهن تين دربان ڪڏهين تين امير.

آهي جو ڪجهہ تون ئي آهين ٻيو نہ آهہ،
تو بنان وچ ۾ ٻيو ڇئہ ڪير آهہ.

خيال منهنجي جي پکيءَ پرواز ڪيو،
لامڪان اندر ڪٽي مونکي ويو.

سمند ٿو ات موج موجن تي هٽي،
انهن موجن منجهہ سالڪ کي هٽي.

موج هيٺين تي مٿي تاءِ لڳي،
۽ مٿين تي موج ترتاءِ لڳي.

نام ان درياهہ جو آ نار نور،
تو ڪري واڪا انهيءَ ڪون ٿيءُ دور.

جو لنگهي اتهون اوهو بي خود ٿئي،
يا سڙي يا فنا ٿي سر ڏئي.

ڪڏهن نئي تر ۾ ڪڏهن آٽي مٽي،
ڪڏهن سرگردان ڪري ڪُن ۾ سٽي.

سو مها ساگر رکي نا انتها،
ناهه ان کي ابتدا نا انتها.

سو مها ساگر نه ڪائي پر رکي،
موج حائل سو يڪايڪ ٿو رکي.

خيال هي ان موج ۾ نئين موج ٿيو،
جمگي هڪ موج تيزي ناهه ٿيو.

موج آهي تان اوهائي جا بجا،
هر طرف پاٽي روان ٿيو جا بجا.

آهي ڦيرو هيئن منهنجي خيال جو،
ٿي عيان نا بيان هن احوال جو.

هيئن گردش حال منهنجي جو بيان،
نيت ٿي اندر زماني جي عيان.

ناهه جاري سمنڊ ذاران ڪو ٿيو،
موج ٿو سو موج ٿي ماري پيو.

مان انهن موجن اندر موج هان،
موج ٿيو هان مان مگر سرگشت هان.

موج آهي مون سنديئي جا بجا،
مان ئي جاري آب آهيان جا بجا.

لذت آگاهيءَ سندي ات ٿي ٿئي،
جسم جان جي جاءِ جاتي نه رهي.

لذت ڪنهن کي آهي آگاهيءَ سندي،
جاءِ نا اُت آ چرا ۽ چون سندي.

مان انهيءَ حيرت اندر حيران هان،
لامڪاني مرغ جان پروان هان.

مان گهڻو حيرت انهيءَ ۾ هان پيو،
گرچه پيجري ڪان ڇٽي آهيان ويو.

مان ڏنا بي حد اشارا هن ايهي،
تان به سمجهي ڪونه ٿو رمزون ايهي.

پير مون کي رهنمائي آهي ڪئي،
دل سين خيالن ڪنان ٻاهر ڪئي.

شهر منهنجي پير جو آشهه دراز،
پير عبدالحق رحه هادي سرفراز.

جيڪڏهن هيڪر ڏٺو ان کي ڪهين،
پاڻ کي پاٽون ڪڍيو آهي تهين.

ٿيو خدائي ٻانهڙو ٻانهن منجهان،
خاڪ ان جاءِ جي سرمون وجهان.

مان ٻهاريدار هان درگاهه جو،
ڪمترين آهيان بندو تنهن شاهه جو.

ڪيتري يي ثنا هاديءَ جي ڪيان،
ڪين ٿي پوري ڪڏهن اندر بيان.

سمنڊ سياهي ۽ ڪيان وڻ جي قلم،
ته به نه شهه جي ثنا ۾ مارين دم.

مان گداز نامه کي ڪيڙو تمام،
ٿو ختم نامون سندم هي والسلام.

هت اچي منهنجي قلم جو سريڳو،
جو هيس لکڻو لکيائين سو رڳو.

ڪير هان مان ڪير هان مان ڪير هان،
هان انهيءَ حيرت اندر چا پير هان.

تاريخ 22 محرم 1333ھ مطابق تاريخ 11 ڊسمبر 1914ع ۾ گدازنامہ ترجمہ ٿيو.

مترجم هادي بخش فقير سگ دربان شاھہ درازا شريف.

سچل جي بيتن جو تحقيقي جائزو

گذريل سال هن ئي موقعي تي سچل جي ڪافين جو تحقيقي ۽ تنقيدي جائزو پيش ڪيو هيم، هينئر بيتن بنسبت پنهنجي راءِ جو اظهار ڪرڻو اٿم.

سچي سائينءَ جو پهريون رسالو مرزا علي قلي بيگ مرتب ڪري ڇپايو، جيڪو ٻن ڀاڱن تي مشتمل آهي. پهرئين ڀاڱي ۾ 1340 ڪافيون آهن، جيڪي سنڌي ، سرائڪي ۽ اردو ٻوليءَ ۾ آهن.

ٻيو ڀاڱو مصطفائي پريس لاهور مان 1903ع ۾ ڇپيو. هن ۾ سچل جون ڏهه سي حرفيون، ڏوهيڙا پنجابي مرغ نامو، وحدت نامو، سسئي، مارئي، مومل، نوري ڄام تماچي، روجهن، پورب، حقيقت ۽ جهولڻو بابت ڏنل آهن. هي ڀاڱو 14 صفحن تي مشتمل آهي. مگر هن رسالي مان ڪيترائي سر مورڳو ئي غائب آهن، جيئن سارنگ، مومل راڻو، سورٺ، جوڳ ۽ هير رانجهو وغيره.

هن رسالي ۾ جيڪي پنجابي ڏوهيڙا ڏنل آهن اهي پنجابي ڏوهيڙا هرگز نہ آهن پر اهي سرائڪي بيت آهن، انهن سرائڪي بيتن مان بہ ڪيترائي بيت گم آهن. جيئن :

1- عشق لڳا گهر وسر ڳيوسي مطلب سڀ ٿيوسي،
حاصل آ ٿيوسي سارا، جو ڪجهہ آپ منگيوسي،
سود زيان ڪنون ميان سچل، هڻ تان ڇٽ پيوسي. (1)

---

1. مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع ص 25.

2- نا مئن ڪيتا ڪڙڪا تسبيح نا مئن زهد عبادت،
نا مئن مسجد مندر وڙيا نا مئن تقوا طاعت،
سچل دا ٿيا بخت سوايا جو ڪيتي عشق امانت.[1]

ڪيترن بيتن مان ڪي ناياب سٽون غائب آهن. جيئن:

چوڙڪي مسجد پڪڙ ڪنارا ڪر توبهہ ترڪ ثوابون،
پاڪ جايان سپ ڳول رهيس هڻ لذم دوست خرابون،
ڏوهين جهان وسر ڳيوسي پيئڻ نال شرابون،
سچل حق حاصل نہ ٿيوي، ويکڻ نال ڪتابون.

هن رسالي ۾ مٿين سٽ ڪانہ آهي چوڙڪي مسجد (الخ)

بهرحال هن رسالي ۾ جيڪي سر ڏنل آهن انهن مان ڪيترا بيت ڪٺل آهن تہ ڪئين بيت اڻ پورا. جن سڀني جو وچور هن مختصر جائزي ۾ پيش ڪري نٿو سگهجي.

ان ڪانپوءِ ماستر در محمد ۽ ٻين دوستن، داستان وڏو رسالو سچل سائينءَ جو مرتب ڪيو. پوڪر داس، ٽانور داس تاجر ڪتب آريہ اسٽيم پريس لاهور مان 1910ع ۾ ڇپيو.

هي رسالو 304 صفحن تي مشتمل آهي. جنهن ۾ 727 سنڌي. سرائڪي ۽ اردو ڪافيون ۽ 5 سي حرفيون ڏنل آهن.

هن رسالي جو بنيادي ماخذ مرزا علي قلي بيگ وارو رسالو آهي مگر هن ۾ بہ سي حرفيون جيڪي سنڌيءَ ۾ آهن، اهي سچل جي ڪنهن بہ ڇپيل رسالي ۾ موجود ڪين آهن:

1- الف آءُ پيارا، جاني جيءَ جيارا، صاحب سردارا
محب موچارا، ڏانهہ ڪنهن دستور، پون پلپل پور[2]

1- آغا صوفي : سچل سرمست، پوراڻي رام اليڪٽرڪ پريس شڪارپور 1933ع.
مولوي محمد صادق: سچل جو سرائڪي ڪلام، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع ص 121.
2 . ميان در محمد ۽ ٻيا شڪارپور: پوڪرداس ٽانور داس تاجر ڪتب آريہ اسٽيم پريس لاهور 1910ع ص 177.

2- الف آءُ جاني، کر احساني، محب مهرباني
گهوريان مڏيون ۾ مال، ساجن لهه ڪا سنيال،
جانب جيئين شال،منهنجي ناهه مجال، ورنهه ڏي وصال [1]

ان ڪانپوءِ "سچل سرمست" آغا غلام نبي صوفيءَ مرتب ڪيو ۽ رام ويرومل پورائي رام اليڪٽرڪ پرنٽنگ ورڪس شڪارپور مان 1933ع ۾ ڇپيو.

آغا صاحب 230 صفحن تي حيات سرمست لکي آهي، جنهن ۾ سچل جي سوانح تي عالماڻي انداز ۾ روشني وڌي آهي. هن رسالي ۾ 889 بيت آهن. ڳاڻيٽي جي لحاظ کان هي رسالو سيني رسالن کان سوايو آهي مگر هن رسالي ۾ سچل جي سرائڪي بيتن کي پڻ سنڌيءَ ۾ منظوم ڪري پيش ڪيو ويو آهي. جنهن ڪري بيتن مان اصليت ۽ شعريت ختم ٿي وئي آهي.

جيئن:

عشق جني سان غمزو لاتو، علم نه سي پيو پڙهندا،
منجهه ڪفر اسلام مذاهب عاشق مور نه اڙندا،
ماري نعرو حق جو سچا، سوليءَ سر ڏرندا [2]

حقيقت ۾ اهو بيت سرائڪي ۾ هن طرح آهي:

عشق جنهان ڪون غمزه لايا، اهي اور ڪتاب نه پڙهسن،
وچ ڪفر اسلام مذاهب عاشق ڪڏان نه اڙسن،
مار نغارا حق دا سچل، سوليءَ سر آ چڙهسن. [3]

---

1 . ميان در محمد ۽ ٻيا شڪارپور: پوڪرداس ٽانور داس تاجر ڪتب آريه اسٽيم پريس لاهور 1910ع ص 180.

2 . آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس شڪارپور 1933ع ص 24.

3 . مولوي محمد صادق: "سچل سرمست جو سرائڪي ڪلام" سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد 1959ع، ص -222.

رسالو ميان سچل فقير جو پاڳو پيو - مرزا علي قلي بيگ مصطفائي پريس لاهور 1903ع، ص 66.

يا هن بيت تي غور ڪيو.

چا جو ڪعبو چا جو قبلو هي ٻي سڀ بهانا،
ناقص نيت ڪعبي واري مرد گهمن مٺخانا،
سچل ستگر ائين آکيو حق لهن مستانا. (1)

مگر اصل بيت هن طرح آهي:

ڪيهي ڪعبي ڪيهي قبلي اي تان سڀ بهاني،
ميوين ڪيوين نيت ڪعبي دي ڪران پير مئڏا مئخاني،
سچل آپ سائيان فرمائيا، "تيوو حق مستاني" (42)

هن رسالي ۾ پڻ سچل جا ڪيترائي مشهور ۽ مقبول بيت ڪونہ آهن، جيئن:

1- مسجد دي وچ ڪاڻ تڪر دي ڏيندي بانگ صلاتان،
منهن چي، ڏاڙهي ڏنگي، خام پڙهن خلواتان،
عام ليکي روزي رکدي، هن ڪاوڻ ديان آفاتان،
سچل راهہ نہ اها سچ دي، برهہ واليان ٻيان باتان. (3)

2- ڪي جو لکيائين، سو ملان وچي واچيو،
هڪ سٽ پڙهيائين، ٻي سٽ سڏڪن ۾ پيو (4)

3- پرزو پڙهڻ آيو اتي، ملان مسيت منجهاءُ،
سورن سندو ساءُ، آيس سڀ ڪنهن سٽ مؤن. (5)

4- هڪ سٽ پڙهيائين، تنهن ٻي واجڻ نہ ٿئي
ائين اڦائين، تہ هيءَ جر جري نہ جهليان (6)

ايڏي محنت ۽ محبت جي باوجود بہ هيءُ رسالو آغا مرحوم ڪان

1 . آغا صوفي: سچل سرمست رحہ اليڪٽرڪ ورڪس شڪارپور 1933ع، ص 29.
2 . مرزا علي قلي بيگ، سچل جو رسالو ياڱو ٻيو، مصطفائي پريس لاهور 1903ع 73.
3 . مرزا علي قلي بيگ، سچل جو رسالو، ياڱو ٻيو، مصطفائي پريس لاهور، 1903ع ص 71.
4 . ايضاً ص 77. 5 . ايضاً ص 77. 6 . ايضاً ص 77.

مڪمل تي نہ سگهيو آهي.

سچل سائينءَ جي هڪ ٻئي عاشق صادق رکي ٻائي عرف نماڻو فقير سچل جوڪلام عرف عاشقي الهام، سنڌ پرنٽنگ پريس ٻڙودا پارت مان 1952ع ۾ ڇپايو.

هن من موهيندڙ ڪتاب ۾ سچل جون 700 سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، 5 سي حرفيون، 131 سنڌي بيت ۽ 53 پنجابي (سرائڪي) بيت ڏنل آهن.

هي رسالو پنهنجي مرشد سان بي پناهہ عقيدت جو هڪ لافاني مثال آهي.

هن رسالي جون ڪافيون مرزا علي قلي بيگ واري رسالي تان چونڊ ڪيون ويون آهن، البت ڪي ڪافيون اهڙيون بہ اٿس جيڪي سچل جي ڪنهن بہ ڇپيل رسالي ۾ موجود ڪين آهن. 131 سنڌي بيتن مان 21 بيت ميان صاحبڏني (سچل جي ڏاڏي جا) آهن ۽ ٻہ بيت شاهہ لطيف جا، جيئن:

1 - ملا مريئي ماءُ، پتو ڦسيئي پيٽ ۾،
سچاٽي الله، منهن هٽي تو ڏوڙ ۾.

2 - ڦريا پسي ڦيڻ ، ڪرين ڪير نہ چڪيو،
دنيا ڪارڻ دين وڃائي ولها تيا.

وحدت نامي جي سري سان جيڪو ڪبت جي هيئت ۾ سچل سائينءَ جو بيت آهي، ان ڪبت کي ننڍن ننڍن بيتن جي هيئت ڏئي ڏهہ بيت ان مان ڏنا ويا آهن.

باقي بيتن تي بہ ويچار ڪرڻ سان پڌريءَ پٽ ڄاڻ پوي ٿي تہ 34 بيت اهڙا آهن، جيڪي اصل ۾ سرائڪيءَ ۾ آهن ۽ نہ سنڌيءَ جا ۽ عجب جهڙي ڳالهہ تہ ساڳئي رسالي ۾ اهي ساڳيا بيت پنجابي (سرائڪي) بيتن واري ڀاڱي ۾ بہ موجود آهن.

بزرگ شيخ مشائخ يارو نا مخدوم ٿياسي.
نہ ڪي قاضي نڪي ملا نہ معلم پير بڻياسي،
نہ ڪي ناھ تڳيءَ جا ناھي رنگ رساءَ رکياسي،
سچل ٻاجهون عشق الله جي، ڪوئي هنر نہ سکياسي.[1]

وري اهو ساڳيو بيت پنجابي ڏوهيڙن ۾ پڻ هن ريت آهي:

بزرگ شيخ مشائخ يارو نا مخدوم ٿياسي،
نا قاضي نا معلم ملا، نا ڪوئي پير بڻياسي،
بازي جوڙ نہ عالم ڪيتي رنگ رساءُ رکيوسي،
سچو درد عشق دي ٻاجهون، نا ڪوئي هنر سکيوسي.[2]

بهرحال هن رسالي جي سنڌي توڙي سرائڪي ڀاڱي ۾ ساڳيا بيت آهن، تنهن هوندي بہ هي رسالو عقيدت جو املهہ تحفو آهي. سنڌ جي مشهور شاعر رشيد احمد لاشاريءَ سچل جو رسالو مرتب ڪيو، جيڪو آر- ايچ احمد ائنڊ برادرس حيدرآباد اسٽينڊرڊ پريس مان 1958ع ۾ ڇپايو. هن رسالي کي ڪنهن ضرورت تحت ڇپايو ويو هو. تنهن ڪري تحقيقي ڪم نالي ماتر بہ نظر نہ ٿو اچي. هن رسالي ۾ 308 صفحن تي سنڌي ڪلام ۽ 108 صفحن تي سرائڪي ڪلام ڏنو ويو آهي. هن رسالي جو بنيادي ماخذ مرزا علي قلي بيگ وارو رسالو آهي، جنهن مان اهو ڪلام ڏنو ويو آهي، حالانڪ مرتب کان ڪيترو ئي بهترين، مشهور ۽ مقبول مواد رهجي ويو آهي. جيئن:

1 - ڪلمي مون کي ڪين ڪيو مورئون مسلمان،
نڪي احمد موڪليو عرب کان ايمان،
سچل سر سبحان، عالم ليکي آدمي.[3]

1. نماڻو فقير: سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام بڙودا 1952ع ص- 427.
2. ايضاً،ص- 454.
3. آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس، شڪارپور ص- 3.

2 - ماٺ ڪيان تہ مشرڪ ٿيان، ڪچان تان ڪافر،
انهيءَ وائيءَ ور، ڪو سمجهي سچيڏنو چوي.[1]

سرائڪي بيت تہ هن رسالي ۾ مورڳو ڏنا ئي ڪونہ ويا آهن.

ان ڪانپوءِ ساڳي سال ۾ رسالو سچل سرمست (سنڌي) عثمان علي انصاريءَ مرتب ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ. سنڌ يونيورسٽي پريس حيدرآباد مان 1958ع ۾ ڇپايو.

انصاري صاحب سچل جو ڪافين تي مشتمل جيڪو مواد ڏنو آهي ايترو ۽ اجا بہ زياده مواد ڪانئس رهجي ويل ٿو ڀانئجي ۽ خاص ڪري سچل جا اهي رندانہ ۽ سرمستان ٻول جيڪي فقير وجدائي ڪيفيت ۾ ڳائيندا آهن، اهو ڪلام هن رسالي ۾ شامل ڪيو ڪونہ ويو آهي. بيتن سان پڻ ساڳي ويڌن اختيار ڪئي وئي آهي. اوهان کي سچل جا هي مشهور بيت هن رسالي ۾ هرگز نہ لڀندا:

1. مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا،
شيخيءَ پيريءَ بزرگيءَ بيحد ڀلايا،
ڪي نمازون نوڙي پڙهن، ڪن مندر وسايا،
اوڏا ڪين آيا عقل وارا عشق کي.

2. محبت جي مهراڻ مان، جي ملان! چاش چکين
تہ ڪنز قدوري قافيہ پڙهين ڪين لکين،
رحل سڀ رکين، ملان! مسجد ڪنڊ ۾.

3. وقت اهو ٿي ويل، دوئيءَ دور ڪرڻ جو،
ڪڍ مذاهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل،
متان ٿئي اويل، اولهہ سج نہ الهي.

مطلب تہ هن رسالي جي پڙهڻ سان پتو پوي ٿو تہ هن ڪتاب ۾

1. آغا صوفي: سچل سرمست، رام اليڪٽرڪ ورڪس، شڪارپور ص-4.

ڪيتروئي بهترين مواد عدم موجود آهي. انهيءَ رسالي ڪانپوءِ مولانا محمد صادق راڻيپوري سچل جو سرائڪي ڪلام سهيڙيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ 1959ع ۾ ڇپايو. هن رسالي کي معياري ۽ مڪمل بنائڻ ڪان مولانا صاحب وسان ڪين گهٽايو آهي، تنهن هوندي به ڪيس ڪيتروئي ڪلام هٿ اچي نه سگهيو آهي.

جيئن:

1. ايمان سلامت هر ڪوئي منگي مئن عشق سلامت منگي،
منگن ايمان لجاون عشق نون دل حيرت وچ ونگي،
سچل عشق واليان دا نوڪر ڪيا جو شرابي پنگي.

2. عشق ديان باتيان سڻو مئن آکان ساري لوڪ سڻائين،
عشق دا ماريا ڪوئي نه ڄڻي ڳالهه اها چت لائين،
عاشق نام جنهين دا سچو پير تنهن پنوائين.

ڪيترن بيتن مان وري ڪي سٽون ڪٽل آهن. جيئن:

منهن محبوب دا سارا مصحف، زيرين زبرين نالي،
عشق واليان آيتان دي وچ پيش تي شد برحالي،
جزمان نقطي صحيح سڄاڻين، قاري ڪوئي سنيالي،
بسم الله نال لکيان سڀ سوران پڙهن ورهي والي،
مسجد ۽ محراب اتاهين سچو ڄاڻ رهي متوالي.(1)

ليڪ ڏنل سٽ مولوي صاحب جي رسالي ۾ ڪانه آهي.

جڏان تير لڳس تڏاهان توبهه توبهه پڙهسي،
دست سباڏي هن خوني خنجر يا بچسي يا مرسي،
سچو حاضر هون اڳاهون هرگز نا او مڙسي.

هن بيت مان پهريون ٽئي سٽون ڪٽل آهن جيڪي هي آهن:

1. مرزا علي قلي بيگ: رسالو سچل فقير جو، مصطفائي پريس لاهور 1903ع، ص-58.

يار آکيا وت عاشق کون جو نال اساڏي اڙسي،
فوج حسن دي سراهين دي چپ چپاتي چڙهسي،
تاب نہ جهلي کتک اهين دا پڄسي يا ڳڙسي. (1)

بهرحال هيءُ رسالو بہ عالمن کان تحقيق جي طلب ٿو ڪري.

---

1. مرزا علي قلي بيگ: رسالو سچل فقير جو، مصطفائي پريس لاهور 1903ع، ص- 68.

سچل جي ڏاهپ

هيل تائين سنڌ جي صوفي شاعرن بابت ٻڌايو ويو آهي تہ اهي ان وقت جي سماجي، سياسي ۽ اقتصادي حالتن کان بي خبر ۽ ان وقت سندن چوڌاري جيڪو وهيو واپريو پئي، تنهن کان لاتعلق پنهنجي ڌن ۾ پورا هئا. جيڪي ڪلام چيو اٿائون، اهو ڪانئن استغراقي حالت ۾ چئجي ويو آهي.

اچو تہ انهن سيني حقيقتن تي ٿڌي سيني ۽ سنجيدگيءَ سان ويچار ڪري، معلوم ڪريون تہ سنڌ جو سدا حيات شاعر سچل سرمست ڪيتري قدر ان وقت جي ماحول ۽ حالتن کان واقف ۽ باخبر هيو. حضرت سچل سائينءَ جي شاعري پڙهي پليءَ پت معلوم ٿئي ٿو تہ هو نهايت ڏاهو ۽ دوررانديش هيو.

سچي سائينءَ جو جنم 1152 هجري ۽ وفات 90 سالن جي عمر 1242 هجريءَ ۾ ٿي. سندن ڏاڏي ميان محمد حافظ عرف صاحبڏني جنهن هن درگاه جو بنياد وڌو، تنهن 1192ھ ۾ وفات ڪئي. جڏهن سچل سائين جي عمر 40 ورهيہ هئي. ميان صاحبڏني ڪانپوءِ سندس مرشد عبيدالله جيلاني جي فرمان مطابق ميان صاحبڏني جو ننڍو پٽ عبدالحق (سچل جو مرشد، چاچو ۽ سهرو) گاديءَ تي ويٺو. ميان عبدالحق ڪانپوءِ سندس پٽ سخي قبول محمد (سچل جو سؤٽ) گاديءَ تي ويٺو، جنهن سچل سائينءَ جي وفات (1242ھ) کان ٽي سال پوءِ 1245هجري ۾ وفات ڪئي. ان مان معلوم ٿيو تہ سچل سائين ٽن گادي

ڏٽين جو دور نہ رڳو اڪئين ڏنو پر انهن جو خليفو ٿي رهيو. شاه عبيدالله، ميان صاحبڏني کي موڪلائڻ وقت تاڪيد ڪيو تہ درگاه جو سجاده نشين لوڙهي ۾ رهي ۽ خاندان جو هر فرد گاديءَ ڏٽيءَ جي بيعت ڪري.

جيئن تہ گادي نشين لوڙهي اندر رهندا هئا. تنهن ڪري انهن جو ٻاهريون ڪم ڪار سنڀالڻ سچل جي ٻلي هيو.

مير صاحبن ڪان درگاه لاءِ جاگيرون مليل هيون، انهن جي سنڀال، درگاه جي ننگر جو انتظام سچل سنڀاليندو هيو. مرشدن پاران ٻين درگاهن جي ڏٽين ڏانهن شاعري توڙي غميءَ جي موقعن تي سچل پاڻ ويندو هيو. راڻيپور، گمبٽ، پير ڳوٺ، کهڙا توڙي جهوڪ شريف جي گادي ڏٽين سان سندس سٺا لاڳاپا هئا.

سچل ۽ کهڙن جي مخدومن جا لاڳاپا

”تذڪره مخاديم کهڙا“ جي روايت آهي تہ هڪ ڀيري مخدوم محمد عاقل اول ۽ سندس ڀاءُ مخدوم محمد جو ٻنين تان تڪرار ٿي پيو. مخدوم محمد، مير سهراب خان وٽ پڪاريو، مگر ڪوبہ ڪڙتيل نہ نڪتو پڇاڙيءَ ۾ سخي قبول محمد ۽ سچل وٽ دانهين ٿي ويو. سچل سائين، محمد عاقل وٽ سفارشي ٿي ويو تہ مخدوم صاحب پنهنجي مهر ڪٽي سچل جي حوالي ڪئي، جنهن فيصلو ڪري ٻنهي ڀائرن کي ڪير ڪنڌ بنائي ڇڏيو.

هيءَ پڻ ”تذڪره مخاديم کهڙا“ جي روايت آهي تہ ڪو مخدوم بزرگ فوت ٿي ويو ۽ سچل سائين عذر خواهيءَ لاءِ ويو. ميت دفنائڻ وقت سچل سائين قبر تي موجود هيو ۽ سچل جنهن طرف کان بيٺل هيو تہ ميت منهن ڦيرائي ٻئي پاسي ڪيو. ان روايت مان جيڪڏهن ”ميت جي منهن ڦيرائڻ“ تي اعتبار نہ بہ ڪجي تڏهن بہ ٻنهي درگاهن جي ميل ميلاپ جي خبر پوي ٿي.

سچل جا ميرن سان لاڳاپا

هيءَ هڪ مجيل حقيقت آهي تہ مير صاحبن جا پيوند درگاه درازا سان ايتريقدر پختا هيا، جو مير صاحبن درگاه لاءِ ديهہ دراز جاگير بہ ڏني، رهڻ لاءِ هڪ بنگلو بہ ٺهرائي ڏنو ۽ درگاه جو قبو بہ مير رستم خان تعمير ڪرايو هو.

حيدرآباد جي هڪ هندوءَ، مير سهراب خان وٽ اچي نوڪري ڪئي، جنهن ڪي هن پنهنجو مختيار ڪار ڪيو هو. جنهن سرڪاري پئسا غبن ڪيا ۽ سرڪار ڪيس قيد ۾ وڌو. ان حيدرآبادي عامل جا مائٽ ميان فضل الله جهوڪ واري وٽ ويا ۽ قيد ٽيل هندوءَ جي لاءِ سفارش گهريائون، جنهن خواجہ عبدالحق ڏانهن هڪ خط ۾ لکيو تہ ”اسانجو هڪ بازو ايڏانهن ميرن وٽ جهلجي پيو آهي، اهو ڇڏائي ڏيندا.“

خواجہ عبدالحق، سچل سائينءَ کي حڪم ڪيو تہ”انهيءَ هندوءَ جي ٻانهن ميرن کان ڇڏائي اچو.“ ان روايت سان بہ حقيقتون معلوم ٿيون، هڪ تہ سچل جا ميرن سان بهتر تعلقات هيا ۽ سڄي سنڌ ۾ سچل ۽ ميرن جا لاڳاپا مشهور هيا ٻيو تہ درگاه جهوڪ شريف ۽ درگاه درازا جا تعلقات بہ سٺا هيا.

سچل جي حسن پرستي

سڀ شاعر انسان هوندا آهن، مگر سڀ انسان شاعر نہ ٿيندا آهن. اهڙي طرح سڀ حسن پرست شاعر نہ ٿيندا آهن ۽ سڀ شاعر حسن پرست ضرورت هوندا آهن. سچل انسان هيو، سچل شاعر هيو، سچل جي سيني ۾ دل هئي. سچل جي شاعريءَ کي پڙهڻ کانپوءِ اقرار ڪرڻو پوندو تہ مٿس مجازي عشق جو اثر هو. ڪو پرين هيس جنهن جي نظر جو تير سندس سيني ۾ ڪتل هيو. ان ڪانسواءِ اهڙيون روايتون بہ ملن ٿيون تہ سچل جي راڳ، ناچ ۽ حسن پرستيءَ سان گهري دلچسپي هئي.

هڪ ڀيري ڪيس رت جا اسهال ٿي پيا ۽ ان وقت قبول محمد

اول گاديءَ تي هو، جنهن مير رستم خان کي لکيو تہ” کي راڳيندڙ ناچڻيون موڪلي ڏيو.“ ناچڻيون آيون، هار سينگار ڪري سچل وٽ پهتيون، انهن کي ڏسي اهڙو خوش ٿيو، جو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ راڳ تي نچڻ ٽپڻ لڳو. هونئن بہ پرين جي پهچڻ سان اگها بہ سگها ٿيو وڃن. وري هڪ ٻي روايت بہ ٻڌڻ وٽان آهي تہ جيوائي نالي ڳائڻي لاڙڪاڻي طرف جي ويٺل هئي، جنهن ٻڌو تہ سچل بيمار آهي، سو ڪيس پڇي بہ اچان ۽ مجرو بہ ٻڌايانس. هوءَ هار سينگار ڪري درازن ۾ آئي ۽ فقيرن ٻڌايس تہ سچل بيمار آهي ۽ بنگلي ۾ سمهيو پيو آهي، پوءِ اها ڳائڻي مٿي بنگلي تي ويئي ۽ سچل ڪيس ڏسي چيو تہ” بسم الله اسانجا طبيب، اسانجا حڪيم آيا ۽ هڪدم ٽپ ڏيئي اٿي ڪڙو ٿيو.“

سچل جي وطن دوستي

وطن جنهن ۾ انسان ڄائو نپنو، وڏي وڏو ٿيو: ڇڳي ۽ تڳي ٿو، جنهن ۾ سندس ستن پيڙهين جون هڏڙيون دفن ٿيل آهن. اُن سان محبت جو هڪ فطري جذبو آهي. اُهو ڪهڙو اٺاسي ۽ اياڳو هوندو، جنهن کي پنهنجي ديس سان دلي لڳاءُ نہ هجي. اسان جا صوفي شاعر وطن پرستي ۽ انسان دوستيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا. هو جڏهن قومي جذبو مائٹو ۽ قومي ايڪي ۽ اتحاد جي اٽاٽ ڏسندا هئا تہ وڏي واڪي چوندا هئا تہ:

گهوريو سو پر ڏيهہ، توڙي قلن ڇانئيو

يا

پرت ڇڏي پرڏيهہ جي، ساٹيهہ ڪج سنيال،
لکن سند ئي لعل، مڇڻ مفت وڃائين.

اهڙي طرح سچو سائين بہ وطن جي محبت جي جذبي سان سرشار هيو ۽ وڏي واڪي چئي ڏنائين تہ :

ديس سچل دا درس درازين نا مڪہ نا ملتان.

ٻني ۽ ونيءَ تي سر ڏيڻ سنڌي قوم جو قومي ۽ اخلاقي فرض چاتو ۽ سڄاتو ويندو آهي. جُوءِ ۽ جوءِ ڇڏڻ مرد جي مرڪ نه آهي. اهڙي تند سچل هن طرح ٿو تنواري:

هڪ جُوءِ ٻي جوءِ مرد نه ڇڏن ميندرا،
تو پڻ پرين پوءِ ڪوهه لڄايو ڪاڪ کي.

هڪ جُوءِ ٻي جوءِ ڇڏن ڪين جوان،
اُهي پيي انسان، جيڪي ننگن تان نثار ٿيا.

سچل جي دور انديشي

سچل جي دور ۾ فرنگي هندستان ۾ مغل سلطنت کي آهستي آهستي هڙپ ڪندا ٿي ويا ته ٻئي پاسي ٿٽي ۾ واپاري ڪوٺي کولڻ سان سنڌ ۾ پنهنجا پير جمائي چڪا هئا ۽ سندن ٻيڙيون سنڌو نديءَ ۾ ٽلڪنديون نظر اينديون هيون. سچل نه ٿي گهريو ۽ هونءَ به ڪو محب وطن نه چاهيندو آهي ته ڪا ڌاري قوم سندس قوم کي دغا ۽ دولاب سان غلام بڻائي، اهڙو ڏس اڳ لطيف به ڏئي چڪو هيو :

ٻيڙي منجهه درياءَ، ڪي ٻڏي ڪي اُپڙي،
معلم ماڳ نه اڳئين، فلنگي منجهه ڦريا،
ملاح تنهنجي مڪڙيءَ ۾ اچي چور چڙهيا،
جتي ڍينگ ڍريا، تتي تاري تنهنجي.

وري ساڳيو سڏ سچل سائينءَ هينءَ ورجايو :

مڪڙي ڏنم موج ۾ تنهن ۾ مير ملاح،
مڇيون مارن اوچتي بانڪا بيپرواهه،
هند سنڌ تي فلڪ نه آڻن شوريا وتن شاهه،
هر بحر جا حاڪم چاڙهي مارن ملڪ سپاهه.

واڻــڙا رکـن تـن مـتـان ويـچـارا ويـسـاھ،
آسـرا اڙيـن جـا آھـن مـنـجـھ الله،
ڏئـي پـانـد پـنـاھ رکـي وتـنـدا راج کـي.

سچل سائينءَ جي ڪلام ۾ ڪيترائي واضح اشارا ڏنل آهن، جن ۾ قوم کي ڪليل لفظن ۾ خطرن کان آگاھ ڪيو ويو آهي. سچي سائينءَ جي دؤر ۾ ڪهڙن جي مخدومن جو زور هيو، هو توري گهٽي ڳالھ تي هندن کي زوريءَ مسلمان ڪندا هئا. مخدومن جي فتوا حاڪمن وٽ حرف آخر جي حيثيت رکندي هئي. سنڌ جي هندن ۽ مسلمانن ۾ مذهبي ڇڪتاڻ اوج تي هئي، تنهن جو لازمي نتيجو اهو نڪرڻو هيو، تہ هندو ۽ مسلمان وڙهي قومي طور انتشار جو شڪار ٿي ويندا. جنهن جو فائدو انگريز سامراج کي پوڻ جو سچل سائينءَ کي اُلڪو هيو ۽ هن هندو توڙي مسلمانن کي ڪليل لفظن ۾ پڪاري چيو:

وقـت اهـو تـي ويـل دوئـي دور ڪـرڻ جـو،
ڪڍ مذاهب من مان، ساجهر سـاڻ سـويـل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميـل،
متان ٿئي آويـل، پوءِ اولـھ سج نـہ اُلـهـي.

۽ جيڪڏهن اهو سڏ رائگان ويو تہ اُن جو نتيجو ڪهڙو نڪرندو، اهو لازمي طور تي انگريزن جي فائدي ۾ هوندو ۽ سچل ٻڌايو تہ:

اولـھ سـج نـہ اُلـهـي، مـتـان تـئـي اويـر،
ميڙي ويندئي مغربي، تـاريـڪـيءَ ۾ تـيـر،
ڇڏي وينـدئـي ڇپـريـن، ڏونـڊين سـنـدا ڏيـر،
مرد ڏين تا مام ۾، مانجهي ڪـي مـتـيـر،
وجھ اٿي تون پاڻ ۾، هيڪڙائيءَ جي هـيـر،
نـاسـودي نـاخـيـر، پـٽ سـپ نـابـود ڪـر.

سچل جو پيغام هيو تہ سنڌ جي هندن توڙي مسلمانن کي ان

وقت پٽ تي، سنڌ دشمن مغربي سامراج جو مقابلو ڪرڻ گهرجي، مگر افسوس جو سچي سائينءَ جي وقتائتي سڏ کي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪيو ويو. جنهن جو نتيجو اهو نڪتو جو سنڌ ۾ نائون مل پيدا ٿي پيو. جنهن انگريزن جو ساٿ ڏئي، سنڌ جي قومي آزادي کي ختم ڪرايو.

جيئن ته مان هاڻي ٻڌائي چڪو آهيان ته درگاه درازا جا جهوڪ (ميرانپور) جي درگاه سان سٺا ناتا هيا. جهوڪ جيڪا سنڌ جي تاريخ جو محور آهي. هتان ئي وحدت الوجود جو سج اڀريو. هتان ئي مذهبي ڪٽر پڻي ۽ انتها پسنديءَ خلاف جهنڊو بلند ڪيو ويو. جهوڪ، جنهن لاءِ لطيف چيو:

جهڃان پسيو جهوڪ، آيل سگهارن جي،

جهوڪ، جنهن لاءِ سائين رکيل شاه فتح پور (بلوچستان) واري چيو :

قلڙيون فتح پور تي، ميرانپور تي مينهن،
جڏهن نئون لڳو نيهن، تڏهن جانب مليو جهوڪ ۾.

جهوڪ جي درگاه جو باني شاه عنايت سنڌ جي بيڪسي ۽ بيوسيءَ جو مثال آهي. شاه عنايت جيڪو سنڌ جي ڏتڙيل ۽ مظلوم قوتن کي هڪ لڙهيءَ ۾ پوئڻ تي چاهيو. سنڌ ان وقت دهليءَ جي مغل سلطنت سان لاڳاپيل هئي. شاهه عنايت کي شهيد ڪيو ويو. شاه عنايت کان اڳ سنڌ جو هڪ عالم دين تفسير ۽ حديث جو ماهر مخدوم بلاول شاهه بيگ ارغون جي حڪم سان گهاڻي ۾ پيڙجي چڪو هيو. افسوس! جو مخدوم صاحب جهڙي خدا رسيده بزرگ لاءِ قرآن شريف کي حربي طور استعمال ڪرڻ کان به نه مڙيا.

سرمد، مخدوم بلاول ۽ شاهه عنايت هڪ ئي سلسلي جون ڪڙيون آهن. سنڌ جي شاعرن ۾ سچل پهريون شاعر آهي، جنهن نالو وٺي مخدوم بلاول، سرمد شهيد ۽ شاه عنايت جو ذڪر ڪيو ۽ اها

روايت اجا تائين صوفي شاعرن وٽ قائم آهي. سچل چيو:

گهاٽي ۾ بلاول پيڙايئي، عنايت منجهه ميدان مارايئي،
سرمد کي ڏيئي لت کهايئي، عاشق تو آزمائين تون.

اڄ جي دور ۾ جڏهن انسان پنهنجا قدم چنڊ تي رکي چڪو آهي، تڏهن به سنڌ جو ماڻهو اجاين وهمن ۽ وسوسن ۾ ڦاٿل آهي ته اڄ کان اڍائي سئو سال اڳ سنڌي ماڻهوءَ جي ذهني پهچ ڪيتري هوندي. جنهن قوم جو ماڻهو کري ۽ کوٽي جي پرک لهڻ نه سکيو آهي ته ان قوم جا چالاڪ ۽ مفاد پرست ماڻهو اندر ۾ ڪارو ڪانءُ ويهاري ٻاهر ڀولي هنج جي ڀولي ابوجهه انسانن کي ڦريندا آهن.

سچل سائين وهمن وسوسن توڙي ظاهر داريءَ جي باري ۾ چيو آهي:

نه! وٽ شيخ مشائخ يارو، نه مخدوم ٿيوسي،
نه ڪي قاضي نه ڪي ملان نه معلم پير ٻڌيوسي،
نه ڪي ٺاه ٺڳيءَ جا ٺاهي، رنگ رساءُ رکيوسي،
سچل ٻاجهون عشق جي، ڪوئي نه هنر سکيو سي.

خلق جماعت مل ڪراهڻ، آپ ڪون پير سڏيندي،
دست جهپال مصلي ڪلهي ڪورا ڪوڙ ٻڌيندي،
درد بنان دلبر دي او سب بيجا ڪم ڪميندي،
”سچل“ دا اهو سخن سچا، ڪستوري آپ اُڏيندي.

مڪر بازي وچ ڦڪل گهڙيندي، طرحون طرح ڪريندي،
نوعان نوع عالم دي اڳون، لاف گراف مريندي،
”اسان اينوين تي اسان اينوين“ سي کوٽي ماڻ پريندي،
ڪوڙي ڪوڙ والي تا ”سچل“ ڀيني ٻاٽ ڏريندي.

شيخي تي مخدومي ڏونهين، اي تہ ساري ٺڳي،
اها جماعت جوڙ والي، سا ويک بره ڪنون پڳي،
آءُ اچانڪ نال محبوبان دي، لنئون جنهان دي لڳي،
سچل پڇي پير نہ رکدي، پرت تنهان دي تڳي.

اج جي ائٽمي دور ۾ بہ سنڌ جو عام ماڻهو ڪاني ڪرامت ۾ ويساه رکي ٿو. سنڌ ۾ ڪيئي ڪاني ڪرامت جا صاحب ليکيا وڃن ٿا. مگر سچل تڏهن بہ چيو هيو:

سر اهو سارو سجاڻج، ڏي ڪن نہ ڪرامات ڪي.

دل سان ذرو درد قبوليم، ڪشف قبور ڪرامت ڪين،
ڪري ڏيکارين ڪيترو عالم ڪي بہ عجب تہ بہ ڇا ٿيو.
دائرا دعوتن جا ڦرين، ڪرين تسخيرات طلب تہ بہ ڇا ٿيو،
ڪاڻ تماشي ڪيترا پڇن پار عرب تہ بہ ڇا ٿيو.

سچل پنهنجي فارسي غزل ۾ چيو:

من مست خرابات، شدم مست خرابات،
نہ طالب وظائف، نہ ڪشف ڪرامات.

سچل سر آپڻا چاڻي، پهچاڻي آپڻي صورت،
تہ تون ڪيا هنئي، تي ڪيا ٿيسي، دگر ڪرامات ڪيا ڪيتا.

مدد ڪتاب

1. مرزا علي قلي بيگ، سچل سائين جو رسالو، سال 1902ع .
2. آغا صوفي، سچل سرمست، 1923ع.
3. نماڻو فقير، سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام، 1952ع.
4. رشيد احمد لاشاري، سچل جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام، 1958ع.
5. عثمان علي انصاري، سچل جو رسالو، 1958ع.
6. مولوي محمد صادق، سچل جو سرائڪي ڪلام، 1959ع.
7. سچل سرمست، نئين زندگي پاڪستان پبليڪيشن، 1964ع.
8. سچل سرمست، اطلاعات کاتو، سيپٽمبر 1974ع.
9. ماهوار پيغام، رسالو اطلاعات کاتو، 1979ع مهينو آگسٽ.
10. شاهه جي رسالي جو مطالعو، دين محمد وفائي، 1962ع.
11. تحفته الڪرام، مترجم مخدوم امير احمد، سنڌي ادبي بورڊ 1957ع.
12. جنت سنڌ ليکڪ مولائي شيدائي، سنڌي ادبي بورڊ 1958ع.
13. تاريخ ڪلهوڙا جلد پهريون، مترجم سنڌي ادبي بورڊ.
14. قاضي علي اڪبر درازي، دولهه درازي، 1980ع.

ڪو حق چوي ڪوئي نا حق چوي

اسان جي سدا حيات صوفي سنتن ۽ شاعرن سان وڏي ۾ وڏو الميو اهو آهي جو هر ڪو پارکو سندن ڪوتا کي پنهنجي ذاتي نظرين ۽ سوچ جي پسمنظر ۾ پرکي ۽ پروڙي ٿو. شاعرن جي سوانح توڙي شاعريءَ کي ان وقت جي سياسي، سماجي ۽ اقتصادي حالتن جي پسمنظر ۾ ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي خير ڪا ڪوشش ڪئي وئي آهي.

اسان جي شارحن ۽ مرتبن ور ور ڪري اهو ساڳيو پراڻو رينگي جو رڪارڊ پئي وڄايو آهي ته "هي شاعر ڪاني ڪرامت جا صاحب، شرع جا پابند ۽ پنهنجي وقت جا وڏا بزرگ هئا"

جيتوڻيڪ انهن سنتن پنهنجي پيغام (جيڪو شاعريءَ ۾ ڏنل آهي) ۾ انهن سيني مروج نظرين خلاف وڏي واڪ نهايت بي ڊپائيءَ سان پيڙ تي ڏونڪو هڻي بغاوت ڪئي آهي.

"دل سان ذرو درد قبوليم ڪشف قبور ڪرامت ڪين"

"سر پنهنجو سارو سجاڻج، ڏي ڪن نه ڪرامت ڪي"

"من مست خرابات، شدم مست خرابات
نه طالب وظائف نه ڪشف ڪرامات"

"بزرگ شيخ مشائخ بزرگيءَ بيحد پلايا"

"بزرگيءَ کان پڇي بيدل رنديءَ جا رنگ رچاياسي"
"عشق شرع ڪيا لڳي"

"عشق کيا ڇاڻي شرع دي نال"

اها تند اسانجي هر صوفي شاعر تنواري آهي. هاڻي ٿڌي سيني سان غور ڪرڻ گهرجي تہ ٿني ۾ کهڙن جا مخدوم نهايت متشرع عالم باعمل هئا پوءِ انهن کي اسان جي عوام ايتري جيءَ ۾ جاءِ نہ ڏني، جيتري هنن فقيرن ۽ شاعرن کي ڏني.

اسان جي صوفي شاعرن جي مڃتا جو ڪارڻ سندن شاعري بہ ڪونہ آهي، ڇاڪاڻ تہ شاعري مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ بہ ڪئي "بناءُ السلام" جهڙو ڪتاب اسلامي عقيدن کي سمجهائڻ لاءِ نهايت تفصيل سان شاعريءَ ۾ لکيو. مگر مخدوم صاحب جي شاعريءَ کي اهو معراج هرگز نصيب نہ ٿيو، جيڪو اسان جي صوفي شاعرن ماڻيو. دنيا جي جنهن بہ خطي ۾ جيڪڏهن ڪو سنڌي ڪٽنب آباد آهي تہ اتي اسان جي درويشن جو نام، رام جي نام وانگر ڇيو وڃي ٿو.

اسان جي مهاپرشن ۽ امرلوڪ درويشن جي مڃتا جو اصل ۾ ڇٽو سبب سندن پيغام آهي. اهو پيغام اسان جي دردن جو دارون آهي، جنهن ۾ انسان دوستي، خدا شناسي، پاڻ سڃاڻڻ، محبت ۽ مروت جو سنديش آهي. اهو پيغام اسان جو سنڌي عوام وڏي عقيدت ۽ احترام سان هيئن سان هنڊائي پنهنجي من مان مذهبي ڪٽرپڻي جو مير ڪڍي ٿو.

هينئر مان سچل جي شاعريءَ جي حوالي سان عرض ڪندس تہ الله سان سندن عشق ڪيترو بہ هجي مگر سندن مجازي محبوب بہ ضرور آهي. سندن سوانح توڙي شاعريءَ ۾ چٽا ثبوت آهن.

پنهنجي مجازي محبوب جي سوپيا جي ساراهہ جا ڏِڪ هينئن ٿو ڀري.

"شمع ڪنون رخ روشن طرحون تجلا،
ويکڻ نال وساريا زاهد تسبيح مسيت مصلا،
ويک حسن حيران ٿئي کيا قاضي کيا ملا."

متئين بيت جي پسمنظر ۾ جيڪڏهن سچل جو محبوب ”خدا“ يا ٻي ڪا مذهبي هستي هجي ها ته سچل کي تسبيح مصلا ۽ مسيت وسارڻو ڪونه پوي ها. پر هت ته اُهو محبوب آهي، جنهن جي پسڻ سان تسبيح ۽ مسيت مصلي کي به خيرآباد چوڻو پوي ٿو.

شاهه لطيف به چوي ٿو:

”اپر چند پس پرين تو اوڏا مون ڏور“

شاهه جو پرين پري آهي ۽ پرينءَ کي چنڊ ويجهو آهي. تنهنڪري شاهه چنڊ کي قاصد ٿو ڪري، جيڪڏهن شاهه جي محبوب مان مراد”خدا“ يا ”رسول ڪريم“ هجي ها ته شاهه انهن کان پاڻ کي پري محسوس نه ڪري ها.

ڇاڪاڻ ته ”ونحن اقرب اليه من حبل الوريد“ (خدا اسان جي رڳ کان به ويجهو آهي)

النبي اوليٰ باالمومنين (نبي ڪريم صلم مومنن کي ويجهو آهي) هت ته اُهو پرين آهي، جيڪو پري اکين کان اوجهل آهي. جنهن جي ڏسڻ لاءِ اکڙيون آتيون ۽ دل بيقرار آهي.

هاڻي مجازي عشق جي جواز ۾ شاعريءَ مان حوالا پيش ڪجن ٿا.

”لوڪ ڪنون لڄ مول نه آوي عشق گهميان گهتيان“
”طعني تنڪي زينت انهان دي مول نه تيون ڪتيان“

”ڪم نه عاشق سو ڪرين، جنهن ۾ تنهنجي تعريف ٿئي، (1)
ڪڻ ملامت سر مٿي، مر ڏيهه پيو طعنا ڏئي“

”جا نالو گنهندي نينهن جو تنهن، کي ايندي شهر نيڪالي“

”برهه جا بر بدناميون ، چمي چشمن تي چايا سي“

1- در کوئے نيکنامي مارا گذر نه دارند- حافظ شيرازي

”بيدل“ ڇوڙ بزرگي سڄي، پڇون يار سڄڻ دي وچين ،
بند حياءُ شرم دي پڇي، ويکين نين نظار“
(بيدل)

عشق وڃايو حجاب، ڦٽ ڦڪڙي ڏاج منهنجو،
باري بار برھ جو آليم، چمي ملامت سر تي چايم،

ٻڌل جيڪي محبت مُنيون، سيئي سهنديون جهيڙا جتيون
آيو نينهن نواب، طعنا تهمت لاڳ منهنجو،

لوڪ ڪان لڄ نہ اچڻ، عشق ۾ گهٽيون گهمڻ، تعريف جهڙو ڪم نہ ٿيڻ، ڏيهہ جي ملامت ۽ طعنا سهڻ، بزرگي ڇڏي حياءُ شرم جا بند پڇي يار جي پويان وڃڻ، نينهن جي نالي ونڻ ڪري شهر نيڪالي اچڻ، ڦٽ ڦڪڙي سهڻ، چمي ملامت سر تي کڻڻ، جهيڙا جتيون پلوَ ۾ پائڻ، اهي سڀ مجازي محبت جا مامرا ۽ مرحلا آهن، جن جو ذڪر اسان جي شاعرن ڪيو آهي.

هت بہ ڳالهيون ڪرڻ نهايت وقتائتيون آهن، جن جو فڪر اسان جا برک ڏاها ۽ عقل جا اڪابر ڏاڍي ادمبر ۽ پذيرائيءَ سان ڪندا آهن تہ صوفي شاعريءَ ۾ رڳو هيڻاهين هلڻ، منهن مونن ۾ پائي غربت ساڻ گذارڻ، سڀ ڪجهہ صبر سان سهڻ، رواداري هو چون توڪي نہ چوڻ ، لکئي مان لک نہ لهڻ (تقدير) جون ڳالهيون آهن. بيشڪ اهي ڳالهيون سنڌي شاعريءَ ۾ آهن پر هرو ڀرو سنڌي شاعريءَ جو تاجي پيٽو اهو ڪونہ آهي. اهي اصطلاح ۽ ورجيسون ڏاڍ ۽ ڏمر واري سماج ۾ هونديون آهن پر اُن وقت جا ڏاها ٻاٽ ۾ لاٽ ٻاري قوم جي رهنمائي ڪندا رهيا آهن.

هيٺ هي ستون اسانجي سنڌي شاعرن جي شعور جي ساک ڀرن ٿيون :

”اڳيان تڪر تر، متان روهہ رتيون ٿئين“
”واهڙ ڀريون نہ پاءِ، تو ڀرڻ ليکو ڏيٺو“

”جا تو يائين اچ، تنهن پاڙيءَ پنا ڏينهڙا“
”سنها يانءِ نہ سپ، وياءَ واسينگن جا“
”متان تيغ ترار، مار تہ متارو تئين“
(شاهہ)

”اُهي بہ انسان جيڪي ننگن تان نثار تيا“
”هڪ جُوءِ ٻي جوءِ مڙس نہ ڇڏن مينڌار“
”مذهب ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا“
”مذهب مور نہ ميان آءُ مشرب منجهہ مدام“
”ڪيئي ڪعبي ڪيهي قبلي ايتان سڀ بهاني“
(سچل)

”سو سيون ڏيئي وڪ ونجي هيڪڙي“
”ڪرڙي ڪائي رت پيت نہ وجهي وات ۾“
”ڪرڙي ڪائي ماهہ پيئي رت پياليون“
”سوپون سر گهرن سرريءَ سوپ نہ سپجي“
”ڪانئرالڪو ڪنڌ. سورهہ سوئو سوپ جو“
(خليفو نبي بخش قاسم)

هي چند حوالا مون مثال طور ڏنا ورنہ اسان جي سموري صوفي شاعريءَ تي انهيءَ فڪرجي گهري ڇاپ آهي، ٻي ڳالهہ جيڪا ڏاڍي طمطراق سان اسان کي ذهن نشين ڪرائي ويندي آهي، اها آهي پڪين کان پريت سکڻ (جيتوڻيڪ پڪين ۾ پريت تيندي ئي ڪانہ آهي) اسين طبقاتي سماج ۾ رهون ٿا ۽ اهو سماج، آڱرين تي ڳڻڻ جيترن قوم ۽ سرمائيدارن جو پيدا ڪيل آهي تہ جيئن گهٽا (هيٺا) ڪمائڻ ۽ تورا ان جي رت ست جي پورهئي تي عيش ڪن. هاڻي مان شاعريءَ جي حوالي سان ٻڌائيندس تہ پکين ۾ پريت ڪانہ ٿيندي آهي.

ڇتي جهڙا شاهہ ڏياري هوتن کي هيڪل،
ڇا بلبل لڙندي بار سان.

”سامهون سرٽيون وينيون آهن، بازن جي ور ڳيرو آ“

”مان بازن جي گهيري ۾ ڦيري ڏسان تو“

”چا بلبل رهندي باغ اندر جت بلشا بحري باز هجن“

بلبل ۽ ڳيري سان باز جي پريت ڪڏهن به ٿيٽي ڪانهي، جهرڪي جي چوزي سان ڪانءَ جي پريت ڪهڙي ٿيندي؟ ڪکڙن جي ويڙهه اسان جي وڏيرن جو مرغوب مشغلو آهي. اهڙي ظالم، مظلوم، جابر ۽ مجبور، ڏاڍي ۽ هيٺي، چور ۽ پاڳئي ۽ سرمائيدار ۽ پورهيت جو پيار بنهه ناهي ٿيٽو.

اسان جي عظيم صوفي شاعرن محبت جا گيت ڳائي انسان ذات کي پيار ۽ الفت سان رهڻ جي پٽي تلقين ڪئي آهي. تنهن هوندي سندن شاعريءَ ۾ نفرت جا اهڃاڻ پڌرا آهن. شاهه لطيف ڪر ڪي نه ٿو پٽي جنهن جي من ۾ سدائين مندي آهي.

(الا! ڪرجين، مندي جن جي من ۾)

سندس دل مان هي شعر اٻڙڪا ڏئي ٿا نڪرن:

”ڏڪاريا ڏيهه مان، موذي سڀ مرن“
”ملان مرئي ماءُ، پتو قسئي پيٽ ۾“

جيڪو مهانگي ٿيڻ لاءِ ميڙي ٿو رکي، پنهنجي پيٽ ڀرڻ لاءِ ۽ قوم جي نڙي تي نهن ڏيڻ کان به نه ٿو مڙي. ان لاءِ انسان جي ذهن ۾ جيڪا سوچ سرجندي اها شاهه جي مٿئين شعر مان پڌري آهي[1] ملان جنهن اسلام جي غلط تاويل ۽ تشريح ڪري حاڪم ڌر پاران حق پرست

1. ملان مان اسان جي مراد اهي مذهبي پيشوا آهن جن قرآن جون آيتون نڪن تي وڪٽي خدا جي مخلوق جي ڪل لائي آهي پي صورت ۾ اسان جا باضمير ۽ حق پرست عالم جن چئي جهاد پٽي ڪيو آهي انهن جا نالا سنڌ جي جو سونهري باب آهن ۽ ابد تائين عزت احترام سان ڪيا جيئن مولانا عبيدالله سنڌي، تاج محمد امروٽي، محمد صادق وارو دين محمد وفائي، غلام محمد گرامي ۽ مولانا غلام محمد قاسمي صاحب.

ڪي مارائڻ لاءِ پئي رٿون رٿيون آهن. شخصي مفاد حاصل ڪرڻ لاءِ قومي مفاد کي داءَ تي لڳايو آهي. ان جي ڪڌي ڪردار کي اسان جي باشعور شاعرن خوب ننديو آهي. ميان صاحبڏني فقير (سچل جي ڏاڏي) هن بيت ۾ ملان ۽ مجاور جي لالچي ڪردار کي تشبيهه ڏني آهي.

ملان، مجاور، ڪانءُ تيئي اڪر هڪڙو.

مجاور به اسان وٽ سنڌ ۾ سدائين قبرن جو واپاري رهيو آهي.مري ويل انسانن جون اجايون ڪرامتون بيان ڪري اهوجهه ويساهي ماڻهن جا کيسا خالي ڪري سدائين پنهنجو پيٽ پريو آهي.

سچل ملان کي ڪارهن ڪٽي ڪنڌ ۾ ويهي مکڻ جي ميار هينئن ڏئي.

ملان تون محبت جو چکو ڪين چکين،
ڪٽيو ڪارهن ڪنڌ ۾ منهن کي وينو مکين،
سبق سورائتن سکيو، سو جي تون سکين،
ته رحل سپ رکين، متا مسجد ڪنڌ ۾.

مسجد ۽ منبر جتان رسول ڪريم ﷺ امن ۽ سلامتي جا درس ڏنا، اتان جڏهن ملان نفرت، تعصب ۽ تنگدليءَ جا هوڪا ڏنا ته حساس شاعرن پنهنجا جذبا بيان ڪيا.

جان جان مسجد منبر مناري نه ويران ٿيسين،
تان تان راهِ حقيقت دا ڪڏان نه حاصل ٿيسين.

ملان جڏهن مذهب ۽ قرآن جي غلط تشريح ۽ تاويل ڪري حاڪم ڌر جو ساٿاري بنجي محڪوم ۽ مجبور انسانن جي نڙيءَ تي ننهن ڏيڻ کان به نه مڙيو ته اسان جي شاعرن ملان جي ان سرڪاري مذهب خلاف پنهنجا اڌما هن طرح بيان ڪيا.

هلي اسلام کان هاٽي، ڪاهي منجهه ڪفر آيا سي،

قرآن ڪتاب سيئي لوڙاهي، دين مذهب ڇڏياسين ٻوڙائي،
متي عرش پنهنجا خيال اڏائي، پير پريت ۾ پاياسي
(داتا فيض درياه) ۰

بهرحال ملان اسان جي سماج جي اها ڪني مڇي آهي، جيڪا ڪڏي نه وئي ته سموري ڪري (سماج) کي ڪنو ڪندي.

حق موجود

سچل جو اڻ ڇپيل ڪلام

(1)

رانجها تخت هزاري دا، صاحب جنهن دا عشق لگا،
مئن واريان.
ڪر سينگار سجڻ دي اڳيان، سياليا مشڪ ملو.
انا احمد بلا ميم، چاڪ دا حسن ويکو.
اها مصلحت کيڙيان والي، مينون نا آکو.
مئن ٿيوان قربان سجڻ تان سر سچل دا سيو.

(2)

چولي سجڻ دي چيري مجهه ڪون ڪباب ڪيتا.
ڪر ناز يار پياري رخ تي نقاب ڪيتا.
تن من تنبور طبلي، سر عاشقان دي اصلي،
جادوگران دي جلوي، رڳ رڳ رباب ڪيتا.
نينان دا تير ماريئي، زارو زار چا رئاريئي،
دل دا حجاب ٿاريئي، سانون بي حجاب ڪيتا.
سر دار پر چڙهيندي، عاشقان نون وت مريندي،
ڪنڌ ڪات پر ذريندي، ايذا عذاب ڪيتا.
ڪهتا سچل بچارا، هم هون غلام تمارا،
مک کا ويکيا نظارا، اڪبر ثواب ڪيتا.

(3)

گهنڊ کول ديدار ويڪائو، مئن آيا مڪ ويکڻ
پا پازيب پيران وچ ڪڙيا ڪون چمڪائو.
مئن آيا مڪ ويکڻ
نال اسان ڏي دلبر سائين، الهہ لڳ الائو
مئن آيا مڪ ويکڻ
پھر پوشاڪان ويس گلابي، چوٽا چندن چٽائو
مئن آيا مڪ ويکڻ
نوري رواسبزي چولا، هيري نال جڙائو
مئن آيا مڪ ويکڻ
حال سچل دا معلوم تيکون، سائل کون سڪائو
مئن آيا مڪ ويکڻ

ست پريت دي

سچل سائين جي پهرين مرتب جو شرف مرزا علي قلي بيگ کي حاصل آهي. مرزا صاحب سچل سائين جو ڪلام 1895ع کان گڏ ڪرڻ شروع ڪيو ۽ ستن سالن جي پيار جو پورهيو مرزا صاحب 1902ع ۾ ترتيب ڏئي ڇپايو. پهرين ڀاڱي ۾ صرف سچل جون 1340 ڪافيون آهن.

مرزا علي قلي بيگ جي رسالي ۾ ڪجهه ڪافيون اڻپوريون به آهن، جن مان ڪي سٽون گم آهن. ڪافين لاءِ مرزا صاحب خود هن طرح لکيو آهي "هڪ ڪتاب هالن واري پير صاحبن وٽان به مليم پر اهو ڪن جاين تي اڌوهي کاڌل هو. جنهنڪري بعضي سڄيون سٽون ۽ بعضي سٽن جا ڀاڱا ڪاٽجي ويا آهن. وري اهو ڪلام ڪنهن ٻي ڪتاب ۾ لکيل ڪونه هو، تنهن ڪري خالي ڀاڱا لاچار خالي ڇڏڻا پيا. انهيءَ اميد تي ته مبادا هن کان پوءِ ڪو ڪتاب اهڙو به هٿ اچي، جنهن ۾ اهي لکيل هجن." [1] انهن ڪافين مان ڪجهه ڪافين جون رهيل سٽون يا مصراعون مون علي محمد فقير کهڙي کان ٻڌي لکيم. علي محمد فقير ڳوٺ دلاور تعلقي گمبٽ ۾ وينل آهي. فقير صاحب جي عمر 90 سال ٿيندي.

علي محمد فقير نول گهٽ نوشهري فيروز واري جو طالب هو. فقير صاحب سڄي عمر مختلف درگاهن تي ڪافيون ڪلام ڳائيندي گذاري آهي. فقير صاحب، محمد فقير ڪٽياڻ جي سنگ ۾ پڻ رهيو آهي. وڏي ٻڌ سڌ وارو درويش آهي. ڪيس مختلف شاعرن جون هزارين ڪافيون هن پيرسني ۾ به ياد آهن ۽ پاڙ به سٺو روايتي قسم جو صوفي

شاعر آهي. سندس اڪثر رهڻ درگاهه نانڪ يوسف تي ٿيندو آهي.

غير خيال نہ رهندا وي، ڏيکڻ نال وي هادي سائين وي ميان. (2)

مٿين ڪافي مان هي مصراعون ڪتل آهن:

مڙ مڙ ويندا وي ميان غيران ڪولون
ڪول اسان ڏي نهين پهنداوي
سچو جالي وي ميان روز غمان وچ.
سهٽا سنيال نہ لهندا وي.

نيٽان هڻ ناز، سانون مڙگان نال مريندا (3)

هن ڪافي مان هي سٽ گم آهي:

سچل دا هي سجدا هردم
شوقئون شهر درازا.

هيٺ ڏنل ڪافي ۾ پڻ ڪي سٽون ڪونہ آهن:

يار رنگ لايو ڏسو تون جي هئين حال ۾ (4)

هي مصرعون هن ڪافي ۾ ڪونہ آهن:

دم سنيالي دم ڪي آءُ عشق جي افعال ۾،
اور دم "الله هو" پئو پئي نہ ورد وبال ۾،
اي سچل تو ساڻ سڪ ٿيندي قرب ڪمال ۾
بلڪہ مخلص خيال دل سان رهہ تون ساهہ سنيال ۾.

هيٺين ڪافي پڻ اڌوري آهي:

هئہ وي سنيان ويل اهائي
گذر ڳئي رات سيائي (:)

هي سٽون ڪتل آهن:

عشق گهمائي آڻ منادي، اوئي غم اوئي شادي،
مرشد عبدالحق ميڏا هادي، رمز سچل کون جنهن لائي.

هيءَ ڪافي رسالي ۾ پڻ اڻپوري آهي:

چرڻ پرڻ وارو ڪير، هيءَ ڳجهارت ڪوئي پيجي (6)

متين ڪافي ۾ نالي واري سٽ هن ريت آهي:

"سچو" سچ تہ ڳالهہ اسان جي،
سمجهي ڪو مرد متير.

هيٺين ڪافي پڻ رسالي ۾ نا مڪمل آهي:

مستانا ڪيون ماريوئي مولا (7)

نالي واري سٽ پڻ هن ڪافي ۾ ڪونہ آهي:

سچل ڪون اپڻي ڪول بلهاڪي،
بيخودي دا جام پلاڪي چڱا ڪيتوئي.

هي ڪافي بہ رسالي ۾ اڻپوري آهي:

موليٰ موليٰ ري، ويڪو سڀ مولا (8)

نالي واري سٽ هن ريت آهي:

"الانسان سري وانا سره". ساڙ سچو اهو چولا

حوالا

1. مرزا علي قلي بيگ "رسالو سچل سائينءَ جو" ديباچو صفحو 2.
2. ايضاً ڪافي 155، صفحو 7
3. مرزا علي قلي بيگ "رسالو سچل سائين" ڇاپو ٻيو، صفحو 142، ڪافي نمبر 146.
4. ايضاً صفحو، 23 ڪافي نمبر 744.
5. ايضاً ڪافي 1165.
6. ايضاً ڪافي 1166.
7. ايضاً صفحو 382.
8. مرزا علي قلي بيگ "رسالو سچل سائين" صفحو 383 ڪافي 1335.

سچل جي حضور ۾

سچل سرمست پنهنجي دور جو عظيم شاعر ۽ بي ڊپو صوفي هيو. هن پنهنجا صوفياڻا خيال نهايت بي باڪيءَ سان پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪيا آهن. سنڌ ۾ ڪئي سندس طالب ۽ پوئلڳ هئا، جيڪي وحدت الوجود جي فڪر جو پرچار سنڌ جي ڳوٺ ڳوٺ ۽ ڳليءَ ڳليءَ ۾ ڪندا هئا. سچل سان سندن محبت ۽ عقيدت چوٽ چڙهيل هئي، سچل جي وفات تي انهن پنهنجي خيالن ۽ جذبن جو اظهار پنهنجي ڪلام ۾ ڪيو آهي.

نانڪ يوسف، وفات 1266ھ

نانڪ يوسف سچل جو خاص ٻالڪو ۽ خدمتگذار هئو. نانڪ پنهنجي اڪثر ڪلام ۾ سچل ۽ درازن جو ذڪر محبت ۽ عقيدت سان ڪيو آهي، فقير نانڪ يوسف سچل جي وفات تي هڪ ڪافي چئي آهي جنهڪا هيٺ ڏجي ٿي :

ڪافي

محبن ڪي خوشي آئي، ڇڏي فنا ڪي بقا سڌاڻا

1- باقي ٿيڙا وڃي بقا ۾، پربن پنهنجي سير لقا ۾،
هاديءَ ڪي سڌ سياڻي، سچي صاحب سچ سيباڻا.

2- منجهه حضور هاديءَ جي يارو، ظاهر باطن نينهن نظارو،
متي مرشد چٽ چلائي، سڻي عاقل تين اياڻا.

3- پنهنجي پرين پاڻ گهرايا، هت بہ هاڪي ڏيهہ سڪايا،
مڙي ملڪن سيج وڇائي، پنجن تنن يارن من ڀاٽا.

4- حورن ڪيڙا هار هزارين، خاطر پرين بي انت اپارين،
غيبئون عشق الائي، "عند مليڪ مقتدا" يار تڪاٽا.

5- ٻارهن سئو ٻائيتاليهہ تياري، چوڏهين رمضان هجري هسواري،
واڳ وطن تي ورائي، ڏيئي عشق اولاٽا.

6- يوسف يار سچل ڪيو فراقي، موٽي ملندا تيندا اوطاقي،
اها ڳالهہ برهہ آڳائي، روئن نانڪ نيڻ نماٽا.

فقير غلام حيدر شر وفات 1894ع

فقير غلامِ حيدر، نانڪ يوسف جو طالب هيو. فقير غلامِ حيدر جي سچل سان بہ ساڳي محبت ۽ عقيدت هئي، هيءَ ڪافي بہ فقير صاحب سچل سائينءَ جي وفات تي چئي آهي، جيئن ڪافيءَ جي تلهہ مان معلوم ٿئي ٿو.

ڪافي

سچل موت سڏن تي وٺيون نہ وجهجن ميان!
جهڙا تهڙا پرين پانهنجا، ڇني نا ڇڏجن ميان!
ٻيڙيءَ چاڙهي سپرين، ڇرِ نا ڇڏجن ميان!
اوٺا پوٺا پرين پنهنجا، پير پري پڇجن ميان!
پڳهہ جي تہ پريت جا، تاٽي توڙڪجن ميان!
"قبول محمد" قرب جا هيٺن هٿ ڏجن ميان!
"غلامِ حيدر" غير جا لوڏي لاهہ ڪيجن ميان!

سچل جي وفات وقت "قبول محمد" اول سجاده نشين هو.

گهرام فقير جتوئي

گهرام فقير پڻ سچل جي صحبت مان رڱجي ريٽو ٿيو هيو. ان

پڻ سچل جي وفات تي ارمان ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي.

ڪافي

هو سچو سالڪ سچل، دانهه درازي در هيو
1- ساوڪ تي ساٽيهه تي، مينهن محبت جا اٿا،
جن فيض فلڪن تي رڪيا، هادي حضوري حر هيو.
2- هندو هزارين مسلمين، معراج لئي سڪندا رهيا،
جن حوض ڪوثر مؤن چڪيو پيتو پيالو پرهيو.
3- قنڌار ۽ ڪابول ۾، ڪشمير ۽ ايران ۾،
هر ڪنهن سٽيو هر ڪنهن ڏٺو، گهرام غازي گرهيو.

بيدل فقير

جيتوڻيڪ فقير قادر بخش بيدل سچل جو طالب ڪين هيو، پوءِ به سچل لاءِ ڪيس بي انتها محبت ۽ عقيدت هئي. سندس هي ڪافي بيحد مشهور آهي.

ڪافي

عشق جو يارو درازن ۾، عجب اسرار هو،
مست سالڪ شهه سچو، عارف اتي اظهار هو.
1- برهه جي برسات جو، تنهن وير تي وسڪار هو،
ظاهر و باطن تنهين وٽ، درد جو ڏڪار هو.
2- مرد سو منصور وانگر، عشق جو اوتار هو،
وجد وحدت ۾ سدا، خاصو تنهين خمار هو.
3- منجهه سخن تنهن جي، الوهيت سندو آثار هو،
جنگ، جذبي موج مستي ۾ شل عطار هو.
4- پنهنجي رائي سان پرين، نوري ورهه نروار هو،
وصل جي پوءِ موج ماڻي، ذوق جو ذخار هو،

5- طور ٻارهن سئو ٻائيتاليهہ ۾ تيار هو،
چوڏهين رمضان جي هادي پرن هسوار هو.

عبدالله فقير ڪاتيار

سچل سرمست سنڌ گورنمينٽ لائبريريءَ ۾ هڪ ڪافين جو بياض موجود آهي، جنهن ۾ عبدالله نالي شاعر جي ڪافي موجود آهي. عبدالله نالي سچل جو استاد بہ هيو مگر اهو درويش سچل جي وفات کان اڳ 1222هہ ۾ فوت ٿيو آهي. جنهن جي وفات جو قطعو خود سچل منظوم ڪيو هو، جيڪو فقير صاحب جي مزار تي درگاهہ درازا ۾ لڳل آهي. هن ڪافيءَ مان پائنجي ٿو تہ هيءَ ڪافي عبدالله ڪاتيار جي آهي، ڪافيءَ جي مفهوم مان بہ معلوم ٿو ٿئي تہ ڪافي سچل جي وفات ڪانپوءِ جي رچيل آهي. سچل 1242 هجري بمطابق 1827ع ۾ وفات ڪئي ۽ عبدالله ڪاتيار سنہ 1250هہ ۾ وفات ڪئي آهي.

ڪافيءَ پڙهڻ ڪانپوءِ پڪ ٿئي ٿي تہ فقير کي سچل سان بي پناهہ محبت هئي ۽ عبدالله فقير سچل کان متاثر هيو، البت مريد پير صاحب پاڳارن جو هيو.

ڪافي

هڻ جو ديواني ٿيان،
سچو يار دي خاطر سيان!

1- نہ پاندي چڪني دي چولي، چاڪيتم اولي گهولي،
ڏيکو وچ ڏکين دي پيان، سچو ياردي خاطر سيان!

2- ڪاوڻ سبهي نا پيوڻ، جاني بنا ڪيها جيوڻ،
رنگ روپ ڪنون جو رهيان، سچو يار دي خاطر سيان!

3- عشقئون عبدالله ۾ آهين، ماران مئن سنجهہ صباحين،
نيئي وهاڪي نيان، سچو يار دي خاطر سيان!

موريو فقير سومرو

موريو فقير سومرو ميرو خان تعلقي جو ويٺل ۽ سخي قبول محمد (پيو) جو طالب هيو. بيدل جي ڪافي جڏهن فقير صاحب جي ڪن تي پئي تہ فقير جي جذبي جوش ڪاڙو. بيدل جي ڪافيءَ جو مفهوم هيو تہ عشق جو درازن ۾ اسرار هيو. هينئر ناهي. مگر موريي فقير ڪي درازن ۾ ساڳيو سچل وارو رنگ ڏسڻ ۾ ٿو اچي ، تنهن ڪري موريي فقير پنهنجي جذبن جو اظهار هن ريت ڪيو.

ڪافي

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار آ.
نينهن جو نعرو نئون اج تائين نروار آ.

1- شوق شريعت منجهہ طريقت ۽ حقيقت هسوار آ.
معرفت ميدان ۾ سورهيہ سخي سردار آ.

2- ڪونتل ڪڏائي عشق جو چو طرف چوڌار آ.
"طالب المولي مذڪر" ترڪ دنيا دار آ.

3- نظر ناڪسن گوهر متو غمخوار آ.
گل حسن، طالب علي، ڏس جند وڏو جنسار آ.

4- هردم بهاري برهہ جي وحدت سندو واپار آ.
ساري فقر جو سرگرو مظهر علي مختيار آ.

5- ظاهر سچل باطن سچل جي سپ سندس سينگار آ.
غير تون چاٽين متان اولي ابر انوار آ.

6- سڏ سٽي سانگي اچن ديدار تو درڪار آ.
پرت جو پيالو ڏيو "موريو" مگٽهار آ.

جاڳي تہ سوئي بادشاهہ

سنڌ کي قدرت اڪيچار نعمتن سان نوازيو آهي. سندس ڏکڻ ۾ عربي سمنڊ جنهن وسيلي قديم زماني کان سنڌ جا سڄاڻ واپاري ڏورانهين ڏيهہ کان ججهو ناڻو ڪمائي، سنڌ ۾ محل ماڙيون اڏي سنڌ جي سونهن ۾ اضافو آڻيندا هئا. اولهہ ۾ جابلو سلسلو پنهنجي پيٽ ۾ بي بها معدني وسيلا سانديو سنڌين جي خوشحاليءَ جي علامت بڻجي سگهي ٿو. اوپر ۾ ڪڇ جو رڻ دشمن کان بچاءَ جو ڪم سرانجام ڏئي رهيو آهي. ايشيا جي وڏي ۾ وڏي ڍنڍ منڇر بہ سنڌ ۾ آهي، جتي مڇيءَ وسيلي سنڌ جا مهاڻا پنهنجو پيٽ سهڻي نموني پالي سگهن ٿا. ان کان سواءِ سڄي دنيا جا پکي موسم آهر سنڌ ۾ اچن وڃن ٿا.

سنڌ، جنهن مان مديني جي مير کي ٿڌي هوا جي هير محسوس ٿي هئي، ان سنڌ ۾ اهڙا درويش صوفي ۽ سَنتَ پيدا ٿيا جن هميشہ حق جو هوڪو ڏئي سنڌين کي محبت ۽ ايڪتا جو درس ڏنو. انهن درويشن مان اسان جو بيدل سائين جو نالو بہ سرواڻ صوفين جي سٽ ۾ ڳڻجي ٿو، جنهن محبت کي مذهب ۽ دوئيءَ کي دجال سڏيو هو. نئن تہ صوفين تي عام پڙهيل طبقو اهو الزام ڏريندا آهن تہ صوفين منهن مُونن ۾ وجهي غربت سان گذارڻ جو ڏس ڏنو آهي، مگر انهن درويشن جو پيغام پڙهندي معلوم ٿئي ٿو تہ هو پنهنجي وقت جا وڏا سڄاڻ ۽ وطن دوست هئا. انهن عوام ۾ شعور پيدا ڪرڻ، پاڻ سڃاڻڻ لاءِ ڀرپور ڪاوشون ورتيون ۽ سهڻو ڪردار ادا ڪيو.

سنڌ ۾ پهريون صوفي شاعر جنهن جو ڪلام ججهي انداز ۾ مليو آهي اهو آهي قاضي قادن، جيڪو سخت مذهبي قسم جو ماڻهو هيو، سرڪار وٽ بہ سندس هلندي پڄندي هئي، پر جڏهن سندس ياڳ ڪليو تہ هن جي اندر ۾ ازلي ۽ روحاني جاڳرتا آئي تہ هن ڪتابي عمل مان ڪابہ هڙ حاصل ٿيندي ڪانہ ڏٺي تہ وڏي واڪي چيائين:

ڪنز قدوري ڪافيا، پڙهي پروڙين سڀ،
ڪَر مندي ماڪوڙي، ڪوه ۾ پئي ڪڇي اپ.

اِها ساڳي حقيقت بيدل سائينءَ هيئن فرمائي:

اکران دي وچ جوئي اڙيا، عشق دي چاڙهي مول نہ چڙهيا.

پر اها ڳالهہ قاضي قادن تڏهن چئي، جڏهن ڪيس اندر مان اشارو مليو:

جوڳيءَ جاڳايوس، ستو هوس ننڊ ۾،
تهان پوءِ ٿيوس، پريان سندي پيچري.

جوڳي علامت آهي، ڪنهن رهبر جي ۽ جاڳائڻ علامت آهي روحاني باشعور ٿيڻ جي. جاڳڻ جو ذڪر سيني شاعرن ڪيو آهي. شاهہ عبداللطيف فرمائي ٿو تہ:

ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو،
ان جي عبداللطيف چوي، مٽيءَ لڌو مان،
ڪوڙين ڪن سلام، اچيو آڳهہ ان جي.

پر اتي سچل سائين هيئن ٿو فرمائي:

جاڳڻ آهي جنجال، ننڊ تہ ناز پرينءَ جو،
سمجهي ڪو سچيڏنو چوي، هاديءَ وارو حال،
خاصو رکين خيال، تہ سمهڻ مان ئي سڌ پوي.

جاڳڻ جي عظمت پنهنجي جاءِ تي سچل چوي ٿو تہ "جيڪڏهن خيال

پاڪ ۾ سهڻو آهي ته سمهڻ مان به سڌ پئجي سگهي ٿي". ننڊ جنهن کي سيني صوفين غفلت جي علامت ۽ موت جي ڀيڻ سڏيو آهي، ان لاءِ بيدل سائين هيئن به فرمايو آهي:

سلطان سپني ۾ ڏسي، جيئن پاڻ کي پينار ميان،
جاڳي ته سوئي بادشاه، الحق حڪومت دار ميان.

چو ته خواب يا سپنو جيستائين ننڊ آهي ته اهو حقيقت ئي آهي، جيئن بادشاه ننڊ ۾ هجي ۽ خواب ڏسي ته هو بادشاه نه پر پينار آهي پر جڏهن ننڊ مان جاڳندو ته پاڻ کي بادشاه ئي سمجهندو، اهڙو انسان به جيڪڏهن ننڊ (غفلت) ۾ هوندو ته هو پاڻ کي ڪجھ به نه سمجهندو پر جڏهن جاڳندو پر شعوري طرح ته هو به پاڻ کي ٻانهو نه پر مالڪ ئي سمجهندو. اتي عبد معبود آ جوئي سائين ٻانهو سوئي نظر ايندو. قطرو قلزم ۾ سمائبو ته اهو قطرو نه پر بحر بي ڪنار ٿي ويندو.

عشق ڪيم اظهار

سڀ سارا، ان صاحب ڪي سونهي، جنهن انسان ڪي ”اني جاعل في الارض خليفہ“ (تحقيق مان زمين تي نائب موڪلڻ چاهيان ٿو) جو لقب ڏئي ملائڪن جو مسجود بنايو. سڀ واکاڻ ان واحد حقيقيءَ کي جنهن انسان کي ”لقد ڪرمنا بني آدم“ (تحقيق انسان کي شرف وارو ڪيوسين) جو تاج پهرايو. جنهن محبوب لم يزلي ”لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم“ جو شرف بخشيو. اهي سڀ لاثاني پر صوفياءِ ڪرام وٽ جيڪو شرف انسان کي ازلي ورثي ۾ مليو هي آهي (ترجمو): ”بيشڪ اسان آسمانن، ملائڪن ۽ جبلن کي امانت آڇي پر انهن کڻڻ کان انڪار ڪيو“. صوفين سڀني ان امانت مان مراد ”عشق“ ورتي آهي، جنهن کي انسان ٿي چمي چشمن تي کنيو. حافظ شيرازي ان لاءِ فرمائي ٿو:

”آسمان بار امانت نتوانست کشيد،
قرعءِ فال بنام من ديوانہ زدند.“

سچل سائينءَ بہ ان اثر هيٺ چيو تہ:

”اها امانت عشق والي نهين ميسر ملڪان“

اها ساڳي تند بيدل سائين بہ تنواري:

بار برهہ تا باري جو چاتا، عرش ملڪ افلاڪ نہ چاتا
عشق سارا سر تي اٺايا.

خسرو ساڳي حقيقت هن طرح تو بيان ڪري:

خسروا در عشقبازي، ڪم ز هندو زن باش
ڪر برائي مرده سوزد، زنده جان خويش را.

بيدل اهو ساڳيو خيال هن طرح ٿو سمجهائي:

”هندو زال ڪان هيٺ نہ ٿي، جي طالب آهين تڪرار،
مات ڪري پئو مچ ۾، عاشق ڇڏ اختيار،
آهيان مان اسرار، عالم ليکي آدمي،
عرشئون اچي اتهين، عشق ڪيم اظهار.

سچل بہ عشق جي منصب کي اکين تي رکي فرمايو:

عشق لڳي تہ ڪر آمين، نا منجهہ ڪفر نا منجهہ دين.

پر بيدل فقير بہ عشق کي اکين تي رکي لک شڪرانا ٿو ڪري:

عشق عطا ڪيائون توکي، بيدل ڪر شڪرانا.

بيدل سائين عشق جي واکاڻ ڪندي فرمائي ٿو تہ عشق امام، محمد ؐ مهدي آهي، جيڪي دل ۾ دغا ۽ دوئي رکن ٿا اهي دجال آهن:

عشق امام ’محمد‘ مهدي، دوئي اٿي دجال.

پر بيدل فقير وڏو عالم هيو، ماڻهو کيس بزرگ سمجهندا هئا پر جيئن شاهہ لطيف فرمايو:

عقل مت شرم، ٽيئي نينهن نهوڙيا

ائين بيدل سائين بہ فرمائي ٿو تہ:

بدنامي دي پڳ تي ٿهندا، ڦٽ لعنت دا ڦل پيلا.
برهہ بزرگ ساري نيتي، تنهن ڪون آکيوسي چل پيلا.
يا
برهہ جا بار بدناميون، چمي چشمن تي چاياسي،
بزرگيءَ کان پڇي بيدل رنديءَ جا رنگ رچاياسي.

اهڙي برزگي، پيري ۽ مشائخي ڪي سچل بہ ننديو آهي:

”عاشق ٿيوين مشائخ نہ ٿيون، ڪها ڪم تنهين وچ،
بزرگ شيخ مشائخ يارو، نا مخدوم ٿياسي“.

عشق اعليٰ منصب آهي ان لاءِ شينهن جي دل گهرجي فارسيءَ ۾ بہ ڪنهن درويش چيو آهي تہ:

جگر شير نہ دارد، سفر عشق مہ ڪُن.

جو تہ پرينءَ وٽ پهچڻ جو ذريعو فقط عشق ئي آهي. شاهہ صاحب بہ چيو آهي تہ:

پاڻ مَ ڪڇ پاڻ سين، وسيلا وڃاءِ،
عشق ساڻ اناءِ، پير پريان جي پار ڏي.

جو تہ جن جو عشق هادي، رهبر اڳواڻ آهي ان ڪي ڪوبہ گمراهہ ڪري يا ڀُلائي نہ ٿو سگهي، خود بيدل سائين چوي ٿو تہ:

جنهن نون عشق بتاوي راهہ،
تنهن نون ڪون ڪري گمراهہ.

بيدل جي محبت ۽ عشق جو معيار هنن سٽن مان بہ ظاهر آهي.

مک ماهي دا ڪعبا قبلا عشق امام حقاني،
زهد عبادت تقويٰ تاون، اعليٰ عشق رباني.

ظاهري بزرگي ۽ پارسائي عشق جي آڏو هيچ آهن. خوش خير محمد فقير بہ فرمائي ٿو تہ عشق تقدير آهي، ان ڪي ڪائي تدبير ٽاري نہ ٿي سگهي:

عشق سارا تقدير، متان ڪو تدبير هلائي.

عشق سائين تہ اجان ۾ وڪون اڳتي هيئن بہ چوي ٿو:

عشق لڳا مبارڪ هووئي، اها دعا فقيران دي آهي.

علامه اقبال به فرمائي ٿو ته موجوده زماني جا علم ۽ فن خدا وٽ پهچڻ ڪان روڪين ٿا:

دانش حاضر حجاب اڪبر است،
بت پرست، وبت فروش و بت گراست.

ساڳي طرح دنياوي عقل به انسان کي گمراهه ڪري ٿو ۽ ان جو مڪمل علاج آهي عشق:

علم عقل ڪان ٿي پري، سڪ سوز جي صلاح ڪر،
مذهب واري قيد ڪان بيدل عشق ڪندو آزاد.

مولانا رومي جو اثر سنڌي صوفي شاعرن تي گهڻو رهيو آهي. سندس مثنويءَ جي مقبوليت جو اندازو ان ڳالهه مان به لڳائي سگهجي ٿو ته شاهه لطيف به سفر ۾ مثنوي شريف کڻندو هيو. بيدل سائين ته فارسيءَ جو يگانو عالم هيو: مولانا روم عشق جي تعريف ڪندي فرمائي ٿو:

شاد باش اي عشق خوش،سودائي ما،
اي طبيب جمله علت هائي ما،
اي دوائي نخوت ناموس ما،
اي تو افلاطون وجالوس ما.

ان خيال جي تائيد بيدل سائين هيئن ٿو ڪري:

عشق هي پير پيغمبر ميڏا، عشق هي هادي رهبر ميڏا،
عشق هي حيدر ميڏا، عشق هي ميڏي پشت پناهه.

عشق جو بيدل سائين ايستائين گهوارو آهي جو فرمائي ٿو:

”بيدل برهه جيهي ڪائي چيز نهين، چاندا قسم پلي قرآن دا مين“

روشن علي شاهه ته ايستائين وڏي واڪي چوي ٿو ته عشق اسان کي ان مرتبي ۽ منزل تي پهچائي ٿو جت ملائڪ سڀورا به پهچي نٿا

سگهن.

عشق چڙي ٿو تہ پهچائي، جاءِ جبريل جي جت ناهي،
پوريل در تو ڪلي، جڏهن عشق اچي انسان ۾.

بهرحال عشق خدا جي امانت آهي جنهن کي عطا ڪري.

سڪ نہ ستا ڪڏهين

ڪاهوڙيءَ جي لفظي معنيٰ آهي، ڏٿُ تي گذران ڪندڙ. ڏٿ ڏوريندڙ، جبلن تي ڏٿ ڳوليندڙ، ڪيتيءَ وارا، مال وارا، محنتي، اورچ، منتر باز ۽ منڊ رکندڙ ۽ ڏٿ جو مطلب ۽ مقصد آهي جهنگلي اَن يا ميوو سائون، مانڌاٽو ۽ مڪٽي گاهن مان اَن ڪري تري ماڻهو ماني پچائي يا پيٽ رڌي کائيندا آهن.

ڪاهوڙيءَ نالي ڪابہ راڳڻي نہ آهي، تنهنڪري پانئجي ٿو تہ اِهو نالو مضمون جي مطابقت ۽ مناسبت سان انهيءَ سُرَ تي پيو آهي. ڪاهوڙيءَ جو مطلب آهي ڏک سک ۾ ڏونگر ڏورڻ، جبل جهاڳڻ، ورچي نہ ويهڻ ۽ جهڙي تهڙي حال سان ڪشالا ڪڍڻ اهوئي سبب آهي، جو شاھ لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ سسئيءَ جي ڪاهوڙين سان ڀيٽ ڪئي آهي، ڇو تہ سسئيءَ جو بہ پنهنجي پرينءَ سان ازل جو ڀيچ ڀيل هئو. شاھ لطيف تنهنڪري چيو آهي تہ:

منڌ نہ منجهان تن، پسي لوڪ لڏن جي،
جا پر ڪاهوڙين، سا پر سڪي سسئي.

ڪاهوڙين جي لاءِ محترم ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو لکي ٿو تہ "سر ڪاهوڙيءَ جي روحاني معنيٰ کي نظر ۾ رکڻ سان گڏ ظاهري مضمون موجب بہ شاھ صاحب غريبن جي ڪشٽ ۽ جدوجهد جو جيڪو نقشو لفظن ۾ ڪڍي ٿو سو هڪ انسان دوست ئي ڪڍي سگهي ٿو". (1)

شاھ لطيف ڪاهوڙين جي اڻٿڪ جدوجهد محنت ۽ سادگيءَ جو

نقشو هن طرح چٽيو آهي:

سڪا منهن سندن، پيرين پراٽا ڪيترا،
سا جوءِ ڏوري آيا، سونهان جت منجهن،
ڳجها ڳجهيون ڪن، تهان پراهين پنڌ جون.

ڪاهوڙي نهايت سادا عام انسان آهن، جن جا بک ڏک تي منهن به سڪي ويا آهن ۽ پيرن ۾ پراٽيون جتيون پر اهي سادا ڪاهوڙي اهڙا باشعور باهمت ۽ پرعزم پانديئڙا آهن، جو اهو ڏيهه ٿا ڏورن جتي سونهان به منجهيو ٿا پون پر ڪاهوڙي اجا به پراهين پنڌ جا احوال ٿا ڪن.

لطيف جي سموري شاعري علامت نگاريءَ جو شاهڪار آهي. ڪاهوڙي علامت آهي، محنتي شخصيت جي جنهن جو پنهنجي محبت ۾ ايمان آهي. هو ڏک سک، سردي گرمي ۾ پنهنجي منزل مقصود ماڻڻ جي لاءِ ڪوشان ۽ سرگردان آهي:

ڪاهوڙين ڪٽي، ساجهر هڏا سندرا،
ڏوريندي ۾ ڏونگرين، ڪيائون پاڻ پٽي،
ڏکن ڏيل هٽي، ڇيهه لڌائون ڇپرين.

ڇو ته هنن جو محنت ۽ پورهئي ۾ ايمان آهي. ڪاهوڙي ڏونگر ڏوري جاڻڻ ۽ گهر ويٺي پاڻ گهرڻ وارن مان نه آهن.

جي ڪوڏت ڪري، ته ڏونگر ڏورڻ ڏاکڙو،
ڇپر ڪين ڏئي، سوڪڙيون ستن ڪي.

عام سنڌي ماڻهو آسائش طلب ۽ سهل پسند آهي، تنهنڪري انهن عام ماڻهن لاءِ اهو رستو جو ڪاٺتو آهي پر جن جي جاکوڙ ۽ جدوجهد ۾ يقين ڪامل آهي ته انهن لاءِ ٻيلو به ورانگهون آهي، اهي جتان وڃن اتان رستو آهي:

ويجهو وڃ ۾ وات جي، ڪهج ڏنهن ڪوات،
اجهي منجهان آٿ، آديسي تي آءُ تون.

جيڪي گهيڙ ڏسي ۽ پوءِ گهرن ته انهن جو عشق عام رواجي آهي پر جن کي عشق جو اصلي آزار آهي ته اهي جتان به اچن اتان رستو ڪليو پوي.

گهڙن جي گهيڙاءُ، تانگهو عشق تن جو،
ايندين اونڙاءُ، جن کي عشق عليل ڪيو.

۽ انهن ڪاهوڙين جو پنهنجي ڏت ڏورڻ ۽ جبل جهاڳڻ سان دل جو لڳاءُ آهي، ڏوراهين منزل ڏورڻ لاءِ ڪو به وهٽ نه ٿا ڪٺن.

ڪٺن نه ڪيڪان، پنڌ پراهين هليا،
ڏوٿيئڙا ڪنهن ڏت کي، جنبيا ڏنهن جابان،
ڪاهوڙين اهڃاڻ، انگ نه سڄي اگڙي.

شاهه جي سورمن ۾ سورمين ۾ هڪ ڳالهه عام آهي، اها آهي ارادي جي پختگي جيڪي ڪاهوڙين جو دستور آهي هر پنهنجي عمل ۾ سچا ۽ عزم جا پڪا ۽ اٽل آهن.

مون ڪاهوڙي لڪيا، گهرين نه گهارين،
واحد لڳ ولهن ۾، وريو جر هارين،
گوندر گذارين، جيئن ڏوٿي گڏ ٿيا.

شاهه لطيف جي سورمن ۽ سورمين جو ذڪر ڪندي، ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ هڪ نئين نقطي ڏانهن ڌيان ڇڪايو آهي ته. "شاهه لطيف وٽ اجتماعي سورما به آهن. اجتماعي سورمن مان منهنجو مقصد آهي ته ڪو به هڪ شخص سورمو نه آهي، جيئن پنهون يا ٻيجل آهي پر ان جي بجاءِ هڪ گروهه يا هڪڙو ٽولو ڪن خاص عادتن، خاصيتن، لاڙن وارن ماڻهن جي ٽولي يا گروهه کي گڏي مجموعي طور تي شاهه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ سورمي جي حيثيت ڏني آهي. مثلاً ڪو به ماڻهو انڪار نه ڪندو ته سر ڪاهوڙيءَ جا "ڪاهوڙي" سورمن جي حيثيت نه ٿا

رکن. ان سر ۾ ڪاهوڙي هڪ فرد نہ آهي پر هڪ گروهہ آهي، جيڪو ڏت جي تلاش ۾ آهي سڀ ڪاهوڙي سورما آهن.» (2)

جت پکيءَ نہ پير، تت ٽمڪي باهڙي،
هيو هاريندو ڪير، ڪاهوڙي ڪير ري.

پورهيت اها پلاري ۽ اهم هستي آهي جنهن جي هٿن کي شاهہ لطيف "سون سريڪا هٿڙا" سڏيو آهي. انهن هٿن جي هاج جي طفيل ئي انسان ترقيءَ جون سڀ منزلون طئي ڪيون آهن.

مددي ڪتاب

1. ڪلياڻ آڏواڻي، "شاهہ جو رسالو" مڪتبہ برهان اردو بازار، ڪراچي.
2. تنوير عباسي، "شاهہ لطيف جي شاعري" جلد ٻيو نيو فيلڊ پبليڪيشن. 1985ع.
3. ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، "سنڌي ادب جي مختصر تاريخ" زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد، 1983ع.

غلام حيدر فقير شر ۽ سندس خاندان

سموري سنڌ سدائين عالمن، عارفن، صوفين ۽ شاعرن جو ديس رهي آهي، پر تنهن هوندي بہ جيڪڏهن هر هڪ ضلعي وار صوفين ۽ شاعرن جو ڪاٿو ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ ضلعي خيرپور ۾ درويش ۽ شاعر سوايا پيدا ٿيا آهن.

خيرپور رياست جي والي مير صاحبن مان گهڻا تہ پاڻ بہ شاعر هئا پر هتان جا مڙئي ٽالپور، درويشن جي احترام ۽ شاعرن جي قدرداني ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا.

درازي درويش، پاڳارا پير، ڪنبڙيءَ جا ڪلتار ۽ کهڙن جا مخدوم، اهي چند نامور خاندان آهن، جن جا اڪثر چشم و چراغ علمي تدبر، صوفياڻي مزاج ۽ بلند پائي جي شاعريءَ سبب، سنڌ جي علم و ادب جي تاريخ ۾ هڪ نمايان مقام رکندڙ آهن.

درازا، پير ڳوٺ، ڪنبڙي ۽ کهڙن جي درگاهن جا ڌڻي نہ رڳو پاڻ عمدا شاعر هيا، پر انهن جي مريدن ۽ معتقدن ۾ بہ اسان کي اڪيچار اهڙا خاندان نظر اچن ٿا، جن وقتن بوقتن شعري ادب کي مالا مال پئي ڪيو آهي.

ڇڙو درازن جي درگاهہ سان واڳيل خاندانن ڏانهن ئي نظر ٽي ڪجي تہ لاڙڪاڻي جا قادري، شڪارپور جا مغل ۽ شيخ، روهڙيءَ جا قاضي، کهڙن جا اڇڻ، نانڪ يوسف جا پس مانده ۽ ميرواهہ تعلقي جا شر فقير، شاعريءَ جي آسمان جا سدا درخشنده ستارا نظر اچن ٿا. اچوڪي

صحبت ۾ اسان درگاهه ڊرازا سان وابستگي رکندڙ جنهن خاندن جو ذکر ڪري رهيا آهيون، سو آهي خيرپور ضلعي جي ميرواهه تعلقي جو فقير غلام حيدر شر ۽ سندس خاندان!

1_ فقير غلام حيدر شر

فقير غلام حيدر ولد قائم خان شر 24 رمضان، 1225هه/ 1800ع ڳوٺ مينگهو فقير شر ۾ ڄائو. قرآن شريف پنهنجي ڳوٺ جي مدرسي ۾ پڙهيو ۽ فارسي، عربي تعليم هنگورجن جي مدرسي مان حاصل ڪيائين.

هڪ دفعي فقير غلام حيدر، ميان عبدالرحمان مهيسر ويتل ڳوٺ ڪمال پور تعلقو گمبٽ سان ملاقات ڪرڻ ويو. آخوند صاحب ساڻس هنگورجن جي مدرسي ۾ گڏ پڙهيو هيو. آخوند عبدالرحمان مهيسر کيس ٻڌايو تہ "هتان ٿوري مفاصلي تي هڪ درويش نانڪ يوسف رهي ٿو. جيڪو سچل سائينءَ جو طالب آهي، تنهن ڪري هلي فقير نانڪ يوسف جو ديدار ڪجي." پوءِ آخوند عبدالرحمان ۽ فقير غلام حيدر اچي نانڪ يوسف جي ڪچهري ۾ پهتا، جتي اڳ ئي فقراءُ جو ميلو متل هيو. فقير صاحب ۽ آخوند صاحب روح رهاڻ ڪري آخرڪار نانڪ يوسف کان موڪلائڻ لڳا. موڪلائڻ مهل آخوند عبدالرحمان، نانڪ يوسف کي چيو تہ "ابا! ائين ٿي ٿيندو جيئن اوهان چاهيو ٿا." وري فقير غلام حيدر عرض ڪيو تہ "قبلا! مون کي الاهي عشق مان بهرو ڏيار." اهي لفظ ٻڌي يوسف فقير پڙڪو ڏئي اٿيو ۽ غلام حيدر فقير کي سيني سان لائي چيو، "ٻچا! اهو ئي ٿيندو جيڪو تو گهريو." ان کان پوءِ فقير غلام حيدر جو پيچ نانڪ يوسف سان تاحيات قائم رهيو ۽ اڄ تائين درگاهه غلام حيدر فقير جا نانڪ سائين جي درگاهه سان تعلقات قرب ۽ محبت وارا آهن.

غلام حيدر فقير جي ڪلام ۾ مرشد سان عقيدت

جهڙيءَ طرح نانڪ يوسف پنهنجي ڪلام ۾ سچل سائين سان محبت ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي، ساڳي طرح غلام حيدر فقير به پنهنجي ڪلام ۾ نانڪ سائين سان محبت ۽ عقيدت جو جابجا اظهار ڪيو آهي.

نيهن تہ نانڪ شاهہ جي ذوق وڃايو زنگ

فقير غلام حيدر هڪ سڄي ڪافيءَ ۾ صرف نانڪ سائينءَ جي صورت ۽ سيرت جو نقشو چٽيو آهي:

حسن لايا هل، ننگي نانڪ شاهہ جي،
آئي آري ڄام جي، معاف ٿي آ مشڪل،
ننگي نانڪ شاهہ جي.
محبن جي مجلس ۾ گفتي ۾ گل گل،
ننگي نانڪ شاهہ جي.
اچڻ ساڻ عجيب جي پوَلتا پل پل،
ننگي نانڪ شاهہ جي.
اديون مون گهر آيو، عشق ڪري هل هل،
ننگي نانڪ شاهہ جي.
غلام حيدر غير ويڙو، پور چڙهيا پل پل،
ننگي نانڪشاهہ جي.

فقير غلام حيدر پنهنجي مرشد فقير نانڪ يوسف (وفات 1853ع) جي حضور ۾ هڪ مناجات چئي آهي، جيڪا فقير صاحب دلي عقيدت ۽ مرشد سان محبت جي غمازي ڪري ٿي:

نانڪ شاهہ نگاهون نوري، هردم يوسف يار حضوري،
نہ دم نہ دلبر ڪان ڪا دوري، آس ڪيو اچي مون من پوري،
مربي ڪامل ماهہ منير، مدد ڪندين تون مرشد ميرا!
عاشق مولا قطب ڪبير.

غلام حيدر فقير جي ڪلام ۾ درازي درويش جو ذڪر:

جيئن تہ غلام حيدر فقير، نانڪ سائينءَ جو طالب هيو. نانڪ يوسف وري سچل سائينءَ جو خاص ٻالڪو ۽ مريد هيو. تنهن ڪري فقير غلام حيدر جي سچل سائينءَ سان بہ والهانا عقيدت هئي ۽ سچل کي فقير صاحب هادي، رهبر، مرشد ۽ ستگر سڏيو آهي:

1- سچل موٽ سڏن تي، وتيون نہ وجهجن،
ٻيڙيءَ چاڙهي سپرين، چر ۾ نہ ڇڏجن.

2- سرتيون سيباڻو ساهہ کي، سچو شهنشاهہ.

جڏهن سچل سائينءَ وفات ڪئي ان وقت درگاهہ درازن جو گاديءَ ڌڻي سخي قبول محمد اول هيو. تنهن ڪري فقير غلام حيدر سخيءَ جي در تي هن طرح سوالي آهي:

1- قبول محمد قرب جا هيٺن هٿ ڏجن.

2- سخي شاهہ قبول محمد قرارو، چوڏهن طبق ۾ آ جنهن جو نقارو،
توتي چٽ پنجتن سداتون سوپارو، هي غلام حيدر آ تنهنجو پينارو.

سخي قبول محمد اول جي وفات 1245هہ کانپوءِ ميان نظر محمد گادي نشين ٿيو. فقير غلام حيدر جي ان سان بہ عقيدت ۽ محبت ساڳي سچل سائينءَ واري رهي، جيڪا سندس هن ڪافيءَ جي ٻولن مان پڌري آهي:

نظر محمد نينهن جو ٻاريو اندر ۾ آڙاهہ.

ميان نظر صاحب (وفات 1252هہ) کي ٻہ فرزند هيا: وڏو خواجہ نجم الدين ۽ ننڍو ميان محمد غوث. ميان نظر محمد جي وفات کان پوءِ سندس وڏو پٽ خواجہ نجم الدين درازي مسند عشق تي جلوه افروز ٿيو.

ميان نجم الدين جي حضور ۾ فقير غلام حيدر هن طرح تو ٻاڏائي:

1 – نجم الدين تي ننگ آهي مون مسڪين جو.

2 – نجم الدين جي نينهن نوازي، در تي دم دم منهنجي آزي.

مياں محمد غوث (وفات 1272هه) ولد ميان نظر محمد نهايت خوب صورت ۽ نيڪ سيرت هيو. سخا ۽ عطا ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هيو. سندس مزار طور سينا واري مقبري ۾ پنهنجي والد محترم سان گڏ آهي.

غوثل جي گفتار جو، ورهه وڏو مون کي ونگ.

بهرحال فقير غلام حيدر درازي درويش جو پڻ مريد صادق هيو.

فقير صاحب جو اولاد

فقير غلام حيدر ٻه شاديون ڪيون هيون، جن مان ڪيس ست پٽ ڄاوا، 1 - مينگهو فقير، 2 - علي مراد فقير، 3 - دين محمد فقير، 4 - در محمد فقير، 5 - خداداد فقير، 6 - ڳوڏو فقير ۽ 7 - غلام نبي فقير.

وقت جي حاڪمن سان لاڳاپا

فقير غلام حيدر جي وقت جو حاڪم، مير علي مراد خان پڻ عقيدتمند هيو. جنهن فقير صاحب کي جاگير ڏيڻي ڪئي. مگر فقير صاحب ان کي سڪو ٽُڪر سڏي وٺڻ کان انڪار ڪيو. فقير صاحب جو مقبرو پڻ مير علي مراد خان تعمير ڪرايو هو، جيڪو هينئر پوئنيرن جي عدم توجه سبب خسته حالت ۾ آهي.

فقير صاحب جو شعر

فقير غلام حيدر سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ فارسي ٻولين ۾ شاعري ڪئي آهي، جيڪا بيت، ڪافي، مولود، مدح، مناجات ۽ مرثين جي اصناف سخن تي مشتمل آهي.

فقير صاحب جي ڪافين ۾ اندروني قافيي جو سٽاءُ ڏاڍو وڻندڙ ۽ دل کي ڇهندڙ آهي. جيئن:

چشم چال، ڪري ڌمال، دونها درد دکايا،
نينهن ناز، دلنواز عقل سات لٽايا.

هن مناجات ۾ پڻ اندورني قافيي جو سٽاءُ تمام سهڻي نموني نيايل آهي. جڏهن ته هيءَ مناجات ميان سرفراز عباسيءَ جي مشهور مداح، ڀلاڄام، هن غلام جي ڀران چيل آهي:

يا شاهه، ڪرنگاهه، علي شير خدا جا،
سٽي آهه، ڪري ڪاهه، اچين نور نبيءَ جا.

هن ڪافيءَ ۾ فقير صاحب سنڌي اصطلاحن ۽ محاورن کي تمام سهڻي، سليس ۽ عام فهم زبان ۾ بيان ڪيو آهي:

جهڙا تهڙا پانهنجا ڇني نه ڇڏجن،
ٻيڙيءَ چاڙهي سپرين، چر ۾ نه ڇڏجن،
اوٺا پوٺا پانهنجا، پير پري پڇجن،
پڳهه جي ته پريت جا، تاٽي توڙ ڪجن.

مطلب ته فقير غلام حيدر پنهنجي دور جو اهم صوفي شاعر هيو، جنهن جي فن ۽ فڪر تي سچل جي گهري ڇاپ آهي.

وفات

آخر هن درويش صفت صوفيءَ 1278هجري مطابق 1861ع ۾ هي مٽيءَ جو ملڪ ڇڏي پنهنجي رب کي پرتو. فقير صاحب جي وفات کانپوءِ سندس وڏو فرزند مينگهو فقير گاديءَ تي ويٺو. سندس چوند ڪلام پڙهندڙن کي هديو ڪجي ٿو.

بيت

1- هادي آهه حڪيم، مولا ساري ملڪ جو،
سپاجهو سين، پرين رازق رب رحيم،
اجهو آسيئڙن جو، قادر قرب ڪريم،
"لاتقنطو" ترهو، اجهو آهي عظيم،
غلام حيدر ناهه ڪو، آهي رب عليم،
ڪاڪيون! آهه ڪريم، لک چوراسي جوڻ ۾.

2- نيتان ڪيئن نماز، جو سڪ سنڌو ئي نه ڏئي،
"ونحن اقرب" ويجهڙو عشق ڪيا آواز،
"فاذ ڪروني اذڪر ڪم" رمز لڳي دم تاز،
ڪيو وحدت ويڙهه وجود ڪي پرت ڪيو پرواز،
"موتو قبل" محو تيا ڏسي نيڻن ناز،
"فاينما تولو فثم وجه الله" برهه بچايا باز،
غلام حيدر غلبو ڪيو شوق شاهي شهباز،
ڪر سر ڏيڻ جا ساز، تونهين تند وڄاءِ تون.

3- روڳي رڪعتن ۾ اوري تا اڙجن،
عاشق لنگهيا اڳتي سورهه سر ستن،
رليا وڃي رند رام سان هو ويتا وقت پڇن،
غازي وڃي گم ٿيا هو بيٺا منجهه ٽڪرن،
"ونحن اقرب" ويجهڙا ڀوڙا ڪين ڀڏن،
"لاتفقطو" ترهو عاشق عين ڏسن.
محبت جي ميدان ۾ پهل ڪئي پتنگن،
غلام حيدر غير جون ڪپيون لامون لاهوتين،
هو روزن منجهه رلن، هن ڪي هر دم ڏس حضور ۾.

4- انـذن کـي الله جـي کـل پـوي تـي کـانـ،
روڳي سپ رهجي ويا گـانـدو مـنـجـهـ گـمـان،
لنگهـي لاهـوتـي هـلـيـا کـٽـي سـک سـامـان،
غـلام حـيـدر کـڏي چـڏ تـون زهـد زيـان،
جي موج کيا مستان، سي جدا جالن کيـنـکـي.

ڪافيون

اهـي آڌوتـي اٿـمـوٽ، رمـزان روز رلائـن تـا،
چـئـنـچـل چـاڙهـي چـوٽ، سـرنـدا سـاز وڄـائـن تـا.
سوز سناسين سر تي چايو، محبت وارو مينهن وسايو،
پـجـي عـدم جـي اوٽ، جـلـدي جسـم جـلائـن تـا.
برهہ بيراڳي عاشق کيـڙا، نينهن نشانبر ناميان نيـڙا،
اسـم ذاتـي دم چـوٽ، سـامـي سـنـک وڄـائـن تـا.
عشق اليلان چوليون ڇنڪن، برهہ جا بادشاهہ دم دم اٽڪن،
گهور کيون ڏس گهوٽ، سورهيہ سر سنـپـائـن تـا.
غلام حيدر گر گرفتاران، لنءُ لنءُ لوليِ تانگهہ تـنـوارن،
پـجـي ڪُـفـر جـا کـوٽ، مـرشـد مـدد مـلـهـائـن تـا.

(2)

سـامـي هـن سـنـسـار جـي سـک ۾ پـاڻ سـکـائـن تـا،
سـڻ غـازيـن جـي گـفـتـار، لـوکـان پـاڻ لـکـائـن تـا.
موج مستيءَ جي جنهن سر آئي، تسبيون ڇڏي ٿيا تـرت تـوائـي،
انـهـن کـيـو اظـهـار، گـيـت انـا الـحـق ڳـائـن تـا.
لنگهي لهر ۾ پيا لاهوتي، نينهن کياسي نيئي ناسوتي،
چـيـر لايـو چـمـکـار، روح ۾ رام ريـجـهـائـن تـا.
انـا احـمـد بـلامـيـمـي، رمـز ربـانـي رحـم رحـيـمـي،
جـيـئـن جـيـئـن بـرهـا بـار، سـامـي سـوز سـهـائـن تـا.

غلام حيدر غير وڃائي، لنگهيا لاهوتي ناد وڄائي،
ٿيا ملڪ ساري مختياري، نوبت نينهن وڄائن ٿا.

(3)

اسين ڀاڻ ڪان وياسي،
ڪنهن جاءِ ٻيءَ پياسي.
ونحن اقرب ويجهڙو،
اسان موتو مري جياسي.
هر دم هاديءَ حال ۾،
اسان نوبت نينهن نياسي.
جانب آيو جوءِ ۾،
اسان صدقي سر ڪياسي.
لاحد لولي يار جي،
اسان روحي رمز رلياسي.
غيرت ڳالهيون غير جون،
ٻيا وهم سڀ وياسي.
وحدت ويريون آئيون،
اسان سوريءَ صاف ٿياسي.
غلام حيدر گرسان،
هردم هڪ ٿياسي.
چشمن جوتان لائيون،
گوشي درد گڏياسي.

(٤)

عشق مچائي ڏم ڏام،
نرڪ تڏان اسلام ٿيوسي.
فوجان حسن ديان چوقير چڙهيان،
مشرق مغرب مول نہ اڙيان،

دوست گهتيا دل دام،
جوشان دا کوجام پيتوسي.
نوبت نينهن دي بيرنگ بازي،
ماهي مليا دوست درازي،
اصلئون ها انجام،
رم رم وي وي رام رهيوسي.
انا احمد عشق اشارا،
بلا ميم نينهن نقارا،
محبت موج مدام،
عشق والا انعام ڏيوسي.
غلام حيدر گم صورت وچ،
مرشد والي ماهه مورت وچ،
هادي حق هنگام،
عشق ساڏا امام ٿيوسي.

(5)

عشق آيا اسرار، برهه بيدار کيتوسي.

نال ماهي مئن نيهڙا لايا، جهولي يار اساڏي سمايا،
برهه کيتا پڙڪار، وحدت وسڪار کيتوسي.

دم دم دلبر ديدان لايا، جان جسم وچ پڙکن باهيان،
ماهي مليا مختيار، تڏان سينگار کيتوسي.

ونحن اقرب لگڙا نعرا، آپي کيتا عشق پسارا،
لنؤ لنؤ وسدا يار، قتل کي کار کيتوسي.

غلام حيدر حيرت هوئي، لنؤ لنؤ وسدا يار اهوئي،
دوست مليا دلدار، اندر ديدار کيتوسي.

2_ مينگهو فقير شر (1817 _ 1895ع)

مينگهو فقير پٽ غلام حيدر شر، ڳوٺ مينگهي شر تعلقي ميرواهه ۾ 27 رجب، 1233ھ/1817ع ۾ ڄائو. سندس اصلي نالو حبيب الله هو، پر پوءِ پٽس ڪيس هن ڪي درويش "مينگهي ڏنگراج" جي نالي سان سڏيو ۽ انهيءَ نالي سان مشهور ٿيو. اڻ پڙهيل هو، قرآن شريف جون ڪي آيتون ياد هئس جي پيو اچاريندو هو. شعر چوڻ پيءُ جي صحبت ۾ سکيو. مينگهو فقير حد درجي جو سخي ۽ رحمدل هيو. سندس در تان ڪو به سوالي هتين خالي ڪونه موٽيو، مينگهي فقير جو ڪلام سنڌي، سرائڪي ۽ فارسي ٻولي تي مشتمل آهي، فقير صاحب بيت، ڪافيون، سي حرفيون، مداحيون ۽ مناجاتون چيون آهن. جيڪي پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

مينگهو فقير ميان نظر محمد (1201ھ - 1252ھ) جو طالب هيو، فقير صاحب اڪثر پنهنجي ڪافين ۾ درازي درويشن ۽ درازن سان محبت ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي:

1 - شعلو شاهه دراز جو،
مينگها مست مدام.

2- مينگها محفل مرد ملهائن، دست وئي سي درد جڳائن،
درازي ديدار ڏسو.

3 -مينگها متارا موج ۾، پيالا پيتائون اوج ۾،
دم دم درازي فوج ۾، وحدت واديءَ ۾ غرق.

هي پڻ حقيقت آهي تہ تصوف جا سڀ سلسلا حضرت علي عليه السلام کان شروع ٿين ٿا. سنڌ ۾ صوفي شاعريءَ جو بنياد ئي حضرت علي عليه السلام جي هن فرمان تي بيٺل آهي تہ "من عرف نفسه فقد عرف ربه" جنهن پاڻ سڃاتو تنهن ڄڻ تہ رب کي سڃاتو. هر صوفيءَ پاڻ سڃاڻڻ جي تلقين ۽ تبليغ ڪئي آهي. سنڌ جي سيني صوفي شاعرن حضرت علي عليه السلام سان پنهنجي عقيدت ۽ محبت جو اظهار ڪيو

آهي. مينگهو فقير ٻه انهن مان هڪ آهي. فقير صاحب پنهنجي ڪافيءَ ۾ پنهنج محبت ۽ بيوسيءَ جو بيان هن طرح ٿو ڪري:

جت هت نه پڇي پير،
اتي ايندو علي شير.

عرش فرش ۾ حيدر هوڪو، ڳالهه اها سمجهو لوڪو
تنهن جو ثاني ناهي ٻيو ڪو، ڪفر ڪنبائي ڪير.

قلندر شهباز سنڌ جي نامور، هستين مان هڪ اهم هستي آهي، سنڌ جي اڪثر صوفي شاعرن قلندر شهباز جي شان ۾ گوهر افشاني ڪئي آهي. جن مان مينگهو فقير ٻه هڪ هيو. مينگهو فقير هڪ ڪافيءَ ۾ چوي ٿو:

اچي رس مير مروندي،
قلندر ڪر مدد منهنجي.

تنهنجي پيو پيش پينارو، سڄ هي عرض تون سارو،
سچا سيد تون سوپارو، نيائج ننگ تون ننگي.

مينگهي فقير کي ٽي پٽ هئا. غلام شاهه، قائم فقير ۽ مراد علي. فقير صاحب 1895ع ۾ وفات ڪئي. سندس وفات بعد سندس مربي پٽ غلام شاهه گاديءَ تي ويٺو. سندس ڪلام جو نمونو پڙهندڙن کي هديو ڪجي ٿو:

بيت

1- نفس وڏو نادان، وڙهج ويريءَ سامهون،
ڪل ڪتي جي رکي ڪو ڪوپو جنگي جوان،
مدعيءَ کي مهميز سان، پرزا ڪجي پاڻ،
"ڪل نفسٍ ذائقته الموت" اهو اتي اهڃاڻ،
مينگها مرشد ساڻ، وتي نه آهي وار جي.

2- ڪاڪيون ڪوهيار دل جي، ڪوڪ پوي ڪا ڪن،
اندر اوهيرا ڪري، محب وٺو آهي من،
طلب جون تارون لڳيون، لڳو راڳ رڳن،
مينگها مولائين، تڪيا ڪيا توحيد ۾.

3- تڪيا ڪيا توحيد ۾، ساجهر سويري،
مچ مرشد جي ڳالهڙي تحقيقا تاري،
"موتو قبل انت موتو" انهيءَ اشاري،
جڏا جياري، مينگها آيو مصطفيٰ.

ڪافيون

عشق حسن اسرار ڏسو،
سر سوليءَ هسوار ڏسو.

چٽ پٽ چشمان چوٽان لائن، گهڙيءَ گهڙيءَ سي گهوران گهائن،
ناز نيٽن نروار ڏسو.

زوريءَ زلفان جادو لائن، مزگان مرچي آڻ آڙائن،
صاف سيني ستڪار ڏسو.

ابرو سيف ايراني اڙائن، ڪاڪل قاتل آڻ ايارن،
چشمن جا چمڪار ڏسو.
مينگها محفل مرد ملهائن، دست وٺي سي درد جڳائن،
درازيءَ ديدار ڏسو.

(2)

اکين اسرار جون ڳالهيون،
سوين چالا لکين چاليون.

اڙن چوڪيون اچي چوري، ظاهر ڪن زلف تا زوري،
برهه بيرنگ ڪئي پوري، ڪيان ڪهڙيون ڪنهن سان ڳالهيون،

اچن فوجان حسن پهربون، لکين لاحد چڙهن لهريون،
چلائن چوٽ سين چهربون، ڪري بيداد سي پاليون.

لائن هينئڙي اندر هوري، وجهن اهڙي ڪٽي ڏوري،
هميشه هوند هڪ جهوري، نيٽن نوڪان آهن نراليون.

مينگها مرشد چيو چاري، اندر اورج نہ تي عاري،
جيئن جڳ سان گهمين ساري، جانب سان جوءِ ۾ جاليون.

(3)

رند روز رمزن ۾ رتا، اسم ۽ جسم ڪي ڏين ترڪ.

مست مئخاني هليا، سوليءَ متي سالڪ سليا،
جهوليءَ نہ ڪنهن ٻيءَ ڏي جهليا، موتو قبل مانجهن مرڪ.

گهوٽ گهورن گهائيا، ڳالهين ڳٽن سي ڳائيا،
نينهن نعري نائيا، ڪن طمع توڪل سان ترڪ.

سانگا چڏيائون ساهہ جا، اسم و جسم الله جا،
راڪا تيا رب راهہ جا، ورهہ وصل وارن ورق.

مينگها ستارا موج ۾، پيالا پيتائون اوج ۾،
دم دم درازي فوج ۾، وحدت جي واديءَ ۾ غرق.

(4)

ناحق تئين نادان، ويتين پنهنجي واٽ وڃائي.

ڪاڏانهن آئين ڪاڏي ويندين، هت نہ هوندين لوءِ لڏيندين،
ٻڌ فرمودو فرقان، فاذڪروني اذڪرڪم آهي.

حرص هوا ۾ تئين حيراني، دسي ويتئي دڳ ديواني،
مخنث واري مام، طالب دنيا تو ۾ آهي.

روز الستيءَ آواز الائي، ڪالهه قالوءَ جا قول ٻڌائي،
سنبري نه ڪنئين سامان، اهو تعجب تنهنجو آهي.

مينگها مرشد موج جڳائي، وحدت واري راهه بنائي،
جنگ پياري جام، جوڙي جوش جڳائي.

(5)

چشم ڪنيون ٿو ڇُٽين،
نيٽن واري ناز سان.

بينسر بازو بند زوراور، ٻاڻ هنيون ٿو ڀُٽين،
جيئن شيرين ڪيو فرهاد سان.

چاهه زنخ ۾ شاهه سڪندر، قيد ڪيون ٿو ڪُٽين،
جيئن شاهه محمود اياز سان.

پلپل پلڪارن پور رکن ٿيون، محبت مور نه مٽين،
مينگها دم تي شاهه دراز سان.

(6)

دلڙي لٽي دلبر وئين، بيشڪ نيٽن جي ناز سان،
قول قالوءَ جا ڪيم تنهنجي الستي آواز سان،

فاذڪروني فيض اتئي ذڪر واري امداد سان،
هيئنڙو حبيبن هٿ ڪيو، بازي برهه بيداد سان،

مهت مون سان ڪر ملڻ جو ”اقرب“ واري ارشاد سان،
خنجر ڪنيو خوني هٽن، جيئن ڪيئي فرهاد سان،

خيال خارج سڀ ويا، تنهنجي نظر نواز سان،
قيس جيئن قربان ٿيئڙو، ويڙهيو ولين وڻ زاد سان،

مينگها جيئن مشهور ٿي، سورهيه ڏين سر ساز سان،
قدمن مٿان قربان هر دم، صاحب سچي دراز سان.

3 _ **قائم فقير شر** (1857 _ 1990ع)

قائم فقير ولد مينگهو فقير شر، ڳوٺ مينگهي شر تعلقي ميرواهه ضلعي خيرپور ۾، 13 شوال، 1274هه /1857ع ۾ ڄائو. فارسي ۽ عربي تعليم حاصل ڪري دستاربند عالم بڻيو. سندس شعر سنڌي، سرائڪي ۽ اردو ٻولين تي مشتمل آهي، جنهن ۾ فقير صاحب جا بيت، ٽيهه اکريون، مولود، مناقبات ۽ ڪافيون مشهور آهن. رسول ڪريم ﷺ ۽ اهلبيت ڪرام جي محبت ۽ عقيدت سندس ڪلام ۾ جهلڪا ڏيندي نظر اچي ٿي. جنهن جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

1 - علي حق حيدر، پٽي ڪوٽ خيبر،
ٻڌي سوال سائل، آجو قيد ڪئون ڪر،
منجهئون مهر محبت، ڏيو جام وحدت،
ڪري پر پيالو ساقي حوض ڪوثر.

2 - دين علي ايمان علي اعليٰ افضل شان علي،
طالب ٻيو طبيب نہ پڇي ريءَ مرتضيٰ مشڪل ڪشا،
حيدر آهه حڪيم هيٺن جو درد مندن درمان علي.

3 - شاهه علي درياهه علي، هيٺن جو همراهه علي،
”لحمڪ لحمي دمڪدمي“ حضرت جو همراهه علي،
ترت لنگهائج تار انهيءَ مان، عاصن لڳ الله علي،
تو ريءَ تڪيو ناهه ٻيو، وارث ڪرڪا واهه علي،
حب گهران حسنين حمايت، پنجتن پشت پناهه علي.

هي فارسي غزل پڻ درگاهن تي اڪثر ڳايو ويندو آهي.

ورد است در زبانم نام علي علي،
شب روز ثنا خوانم نام علي علي.
”من ڪنت“ گفت مرسل، مولائي مومنان را،

رهبر وسيلہ دائم نام علي علي.
قائم غلام قمبر، قمبر، غلام حيدر،
قربان تن وجانم نام علي علي.

قائم فقير، سخي قبول محمد ثاني (وفات 1925ع) جو طالب هيو، جنهن جو ذڪر فقير صاحب پنهنجي شاعري ۾ ڪثرت سان ڪيو آهي:

1 - مرشد مسند تنهنجي قائم قيامت تائين،
دوست درازي دلبر، حامي هادي حيدر،
پنجتن تنهنجي پاڪر، سيد توسان سائين!

2 - ڪر قائم سر قرباني، جند جان صدق مهماني،
مليا شهر درازن جاني، آوي دوست ڏيوي دلداري.

قائم فقير 24 ربيع الثاني 1334ھ/1906ع ۾ وفات ڪئي. قائم فقير جو چوند ڪلام پيش خدمت آهي.

بيت

1- نرگسي نين سياھ سجڻ دي، ناز پري نروار ڏوهين،

ڪاڪل سنبل خنجل ڪريندي، مشڪ ختن تاتار ڏوهين،
مزگان تير ڪمانان ابرو، خاص خنجر تلوار ڏوهين،

نال عشاقان ڪرن لڙائي، سيني وچ ستڪار ڏوهين،
قيامت سرو صنوبر طوبيٰ، غنچہ دهن گلزار ڏوهين،

لب مرجان يا لعل بدخشان، خنده شڪر گفتار ڏوهين،
چنچل چال ڪيتي، شرميلي، فيل ڪبڪ رفتار ڏوهين،

شمس قمر قربان تيون، صدق صدق صدبار ڏوهين،
شوق شبر شبير دا شامل، دوست ميڪون درڪار ڏوهين،

حسن حسين حمايت ميڏي، مولا دي مختار ڏوهين
قائم حامي وچ حشر دي، نبيﷺ، عليؑ سردار ڏوهين.

2 - ڪدي ڪانگل توڏيان، جيءُ بـڪيون جيرو،
وجي ڪاءُ ولات ۾، جت دوستن جو ديرو،
پڇي مان پريت مان، پرين پري پيرو،
قتل هي ڪيهو، قائم قرباني تيو.

3 - راڻا سياڻا مينڌار، ڪامل اچ ڪاهي،
مهڻا جي مومل جا، لالڻ چڏ لاهي،
ناهه اچ ناهي، قائم ڪنور ڪاڪ جا.

ڪافيون

تنهنجي حسن ڪيا حيران، سوين سلطان چوان،
غب غب ۾ جيئن غرق سڪندر، يوسف منجهه ڪنعان،
مصر زندان چوان.

هد هد ڏس حيرت ۾ آندو، حضرت سليمان،
سبا ايران چوان.

ادهم ابراهيم ڇڏيو هو، سارو سي سامان،
طنبو طولان چوان.

ملڪ فلڪ ٿيا جتي سلامي، باري آهي بيان،
زمين آسمان چوان.

پير بزرگ شيخ مشائخ، ڪوڙين منجهه ڪفران،
مثل صنعان چوان.

دم دم منهنجي دلبر جي در تي، جن ملڪ انسان،
قائم قربان چوان.

(2)

اهي موڳا اتي منهن ڪار، ملان مردار چوان.
مردي خور مقامي چهرا، پس پتين جا پار،
چتيل چوڏار چوان.

نور تڪن تا نذر ندورا، ويتاڪن ويچار،
انڌا آزار چوان.

طالب الدنيا مخنث ملڙو، ياڙيا بي اعتبار،
تڙيل تڪرار چوان.

قائم چڏ تون ڪند ڪتن جي، روحي تي رهوار،
نسنگ نروار چوان.

(3)

پسي حور پري غلمان، تيڻ قربان لڳي.
آيو شور بزار ۾، مصري تيا مستان،
ڏسڻ ڪنعان لڳي.

گلگون رنگ گلابي چهرا، سوز درد سامان،
نظر پريشان لڳي.

چاهہ اندر لک بابل جا، هاروتي حيران،
املهہ انسان لڳي.

قائم ڪرتون صبر سلڻ ڪئون، عشق عجب آفتاب،
زمين آسمان لڳي.

(4)

عشق جي آوڙاهہ ۾، سر اچلي تي سرخرو،
دم دم پسين ديدار تون، آهي رمز روحي روبرو.

منصور سوليءَ تي چڙهي، مرد ڏس معراج ڪيو،
"وفي انفسڪم" چئي، آهي فيض تو ۾ "فاذڪُرو".

"انا احمد بلا ميم" سخن ڪيو سرور سچي،
"بسم الله والحمد الله" موج مرسل موہمو.

"قم باذن الله" نينهن تنهن نيشان ڪيو،
قم باذني شمس چئي، قول قائم ڪو بڪو.

(5)

ڪري حملو حُسن آيو، نسنگ نروار وهه وهه،
خنجر پيڪان جيئن پنبڻيون، چشم چيڪار چهه چهه.

ڪمان قوس قزح ابرو، يا شمشير ايراني،
چڙهي آهي فوج دُراني، دلي دهڪار دهه دهه.

لڪين لقمان افلاطون، تيا حيرت ۾ حيران،
ڪيئي داناءَ تيا ديوانا، حسن بازار قهه قهه.

ڪاڪل ڪلنگي زلف زنگي ، هڻي جن ٻاڻ دل ہنگي،
پهري جنسار سڀ جنگي، تفنگ تلوار قهه قهه.

ڪري جلوو آيو جاني، ڪرڻ مشتاق قرباني،
عجب لب لعل مرجاني، شڪرگفتار تهه تهه.

ڪوڙين سر هجن قائم، ڪيان سڀ يار تان صدقي،
ڪوڙين قدمن تان قرباني، ڏين ڏهوار ڏهه ڏهه.

(6)

ديدان دلبر فوج دراني، مز گان تير ڪٽاري وي،
ونگ وجهن اڙہنگ دل ڪي، نيڻ نسنگ نرواري وي،

مارن ڪيئي مهميز هزارين، حملي سان هڪواري وي،
ڪائن خون دلين جو ديدان، ترس نہ ڪن تڪراري وي،

سينـي سـتـن سـيـف ايـرانـي، ابـرو ڏيـئـي الاري وي،
زلفان جنگي، جنگ فـرنـگـي، حـبـشـي حسـن هزاري وي،

لـب مـرجـان لـعـل بـدرخشـان، غـنـچـہ دهـن گـلـزاري وي،
ملڪ، فلڪ جا ڪيئـي خـادم، زهري ظـالـم زاري وي،

قـائـم سـر قـربـان سـجـڻ تـان، جـان صـدق سؤ واري وي،
دلـبـر آيـو ديـري اسـان جـي، درشـن جـي درڪـاري وي.

4– مراد علي فقير شر

مراد علي فقير پٽ مينگهو فقير شر وينل ڳوٺ مـيـنـگـهـو شـر، تعلقو ميرواهہ ضلعو خيرپور ميرس 26 شعـبـان 1303 هجري مـطـابـق 1885ع ۾ ڄائو. شاعري کيس وڏن کان ورثي ۾ ملي.

مينگهي فقير کي ٽي پٽ هئا: غلام شاهہ، قائم فـقـيـر ۽ مراد علي فقير. مينگهي فقير جي وفات بعد غلام شاهہ گاديءَ تي ويـنـو. غلام شاهہ بنا اولاد جي گذاري ويو ۽ قائم فقير وري غلام شـاهہ جي حياتيءَ ۾ ئي فوت ٿيو. تنهن ڪري غلام شـاهہ جـي وفـات کـان پـوءِ سندس ٽيون نمبر ڀاءُ مراد علي فقير مسند تي وينو.

سندس ڪلام تمام ٿورو آهي جو پڻ ٻين شاعرن جي ڀيران ڇيـو اٿس. فقير صاحب امي هيو، مگر سندس اندر جي اک کليل هئي. سخـي قبول محمد ثانيءَ جي صحبت ۾ رڱجي ريتو ٿيو. سندس هڪ مناجات تمام مشهور آهي، جيڪا هن ميان سرفراز عباسيءَ جي مدح ڀيران چئي.

ڪافي

الھ ڪون دم آهين وچ چاڻ، الف جيوين وچ بسم الله.
صورت مرشد معنيٰ ويکين، سري سر ۾ هو الله.
لا الله وچ گم ٿيوين، اثبات ڪرين الا الله.
انا احمد بلاميم، صورت سمجهين صلي الله.

سبحاني ما اعظم شاني، آپي كيتس اي الاءُ،
عدم كنون جو آيا آپي، كون پڇاڻي پساھ،
”مراد علي“ معنيٰ موهيا، صورت سڀ ۾ صلي الله.

(2)

جڏهن عشق كيو ارشاد،
سڄڻ مون آھ صحي سڃاتو.

سميع بصير ٻڌو هيءَ ٻولي، نينهن وڃايو ناد.
عليم كليم ٻه آھ اهوئي، سمجهي تيءُ دلشاد.
پاڻ وڃائي تي تون پڌرو، اندر كري آباد.
ڇڏ خوديءَ جا خيال وڃائي، وٺ عشق سندو امداد.
مراد علي نينهن نوازي، ڇڏ خوشيون ۽ خواب.

(3)

عشق ناهي آسان
جذبئون جسم جلائي ٿو.

باھ برھ جي پڙكو لايو، وهم وجودي غير وڃايو،
سر تئي سبحان، ناميون نينهن نچائي ٿو.

صورت آهي سير سلطاني، بي صورت ۾ جلي جسماني،
ناھ منجهان نشان، هر جا حكم هلائي ٿو.

عاشق كول اكيون ڏس اوڏاهين، منهن كيو بيٺو آھ تو ڏانهن،
پري نا ياڻئج پاڻ، الانسان الائي ٿو.

رهبر آهي رمز رحماني، ونفخت فيه راز نهاني،
اڇڻ جو احسان، مراد علي ڳڻ ڳائي ٿو.

(4)

ناتو نينهن لڳو دلجائي، آهي وات پنهل جي وائي،
برهه بيرنگ رنگ ۾ آيو،
سمجهه! تي سڌ سيائي.

جوش اندر جولان مچايا،
برهه اچي تيو پائي.

سيئي سور سيني ۾ آيا،
سڄڻن سڪ سمائي،

مراد علي محب ملڻ جي،
ڪر وحدت واري وائي.

(5)

ملڪ متو مارن جو سانگي سدائين سڪيا.

عمر تي آهيان ماندي، بيوس ڪيو تي باندي،
مارن ڪي نيئي ملنديس، ڏئي جيءَ جان جفا.

ڪوهه ڪتون ڀن خور مان، ڦالودا آهن ڦڪا،
ويڙهيچن ڏي ويندديس، مارو من ڪي متا.

قسمت قيد ڪيو وسري ترنه ويو،
سرتين ڪي سارينديس، پکڙن منجهه پڪا.

مراد علي ڳهٽا، ڪين لڳن تا سهٽا،
جهانگين سان جاليندديس، عيش ڪري سپ ڦٽا.

مداح

1- ڪيم گناهه، سنجهه صباح، بديون يار بخشايان،
آهيان ڏڏ، سٽي سڌ، اچو نيڻ وڇايان،

ڪيو نفس، گهٽو نحس، گهران بخش پلايان،
سٽي سوال، ڪيو پال، هيٺن هوت حمايتان،
پڏو سڏ، گولي گڏ، ڏيو برهه براتان.

2- وئي عمر سربسر، گناهن ۾ گڏياسي،
سوا شاهه، ناهي واهه، پرين پيش پياسي،
ڪيم ڏوهه، گهٽا ڊوهه، چوڻ چور هلياسي،
ڪري واهه، لڳ الله، سهٽا سام پياسي،
سچا سردار، ڏي آڌار، ڳچيءَ پاند ڪياسي.

3- ڏيو سمر، منجهه قبر، واهر وير وسيلا،
ڏينهن قيام، ترميزان، اچو يار البيلا!
پائي پوشاڪ، آئين لولاڪ، منجهان راز رسيلا،
منجهان احد، تئين عبد، هئين اصل اصيلا،
منجهان حال ڏيو خيال، تئي پرت پئيلا.

4- ڏيو مدت، منجهه عزت، تئي عمر سجائي،
ڪيل تات، سڄي رات، نہ ڪيان مات مٿائي،
قالوءَ قول، ٻڌم ٻول، ڪيان وعدي وفائي،
هجي سرت، سچي پرت، سڄڻ سود سچائي.

5- ڪيان حال، ڏيو خيال، اتم طلب تنوارا
ساعت سال، آهي محال، پرتئون رمز پيارا،
جيئڻ جنجال، بن وصال، آهن عشق اشارا،
پانيان بنبال، هي وبال، جدا محب مٽيارا،
منجهه رحم ڪريو ڪرم، پرين پاڪ پيارا.

6- وجن قرض، لهن مرض، ڪونتل عشق ڪڏايان،
هجي راز، برهه باز، چشمون چوٽ چلايان،

تنهنجو خال، هجي بحال، نوبت نينهن وڄايان،
پرين پاڪ، جو اشتياق، وهم غير وڃايان،
ساڻ ديدار، ڏي آذار، ديدان درس اُڙايان.

7- مراد علي، پرين هلي، اچي ڪندو پلي مون،
منجهان صفات، ٿئي اثبات، وحدت وير چڙهي مون،
محڪم موج، ڪري اوج، ذاتي ذڪر جلي مون،
گهران فڪر، ساڻ اثر، تن من تونهين چوي مون،
پڙهان ڪلمون، سچي دل مؤن، روحي رمز رلي مون.

5_ رجب علي فقير شر

رجب علي فقير ولد علي مراد فقير ولد غلام حيدر شر جي باري ۾ ڪا به تفيصلي معلومات نہ ملي سگهي. فقير صاحب جو شعر پوين جي عدم توجہ سبب ضايع ٿي ويو، مگر اسان کي جو ڪجهہ ملي سگهيو آهي. سو تبرڪ طور پيش ٿو ڪريان:

ڪافي

جبل ڏس جتن جون، ويون ڪاڏي قطارون،
جادوگر جت هليا، ويا اٿ تہ اڏاريون،
سورن سسئي جو نيو آ، حسن هيڪارون،
وري ايندم ولهو، ٻُڌي ٻاڪارون،
راضي ٿيءُ رجب سان، لهہ سگهو سنپارون،
سٺي ٿيان سرهي، هوتن هونگارون.

بيت

1- آٺايو تہ اچان هلي، جي بيهان برهہ ٻهير،
سرتيون ڇام پنهونءَ مون کي سڪ سبيل،
رڻ ۾ رسن رجب سان، پارس منهنجا پير،
مديني جا مير، ڪج ڪو داد دلگير جو.

2- الله اهي آڻ ، جن ڏٺي مون ڏينهن تيا،
آهون عاجزجون سڻي، ڪج ڪا ور وراڻ،
اهي اچن اڱڻ تي، جن سان روح رهاڻ،
ڪوهيارل جي ڪاڻ، تي رجب راهه نهاريان.

3- آيا ڪي ايندا، مون ڏي سنيريا سپرين،
اچڻ ساڻ عجيب جي، وهم سڀ ويندا،
هميشه هوندا، راضي شال رجب سان.

6_ علي گوهر فقير بيخود

علي گوهر فقير ولد فولاد علي فقير شر، ڳوٺ مينگهو فقير ۾ 1918ع ۾ تولد ٿيو. فقير فولاد علي شر (وفات 1967ع) پنهنجي وقت جو نامور صوفي ۽ رندي رمز رکندڙ درويش هيو. فولاد فقير، غلام حيدر فقير جي پيشن گوئي ۽ دعا سان عشق الاهي واري تصوف جي اعليٰ منزل تي پهتل درويش هو. سندس لائق فرزند علي گوهر فقير پنهنجي والد عبدالحق عرف فولاد علي شر جي گاديءَ کي خوب سينگاريو ۽ سنڀاليو. علي گوهر جو ڪلام سنڌي، سرائڪي، اردو، هندي ۽ فارسي ٻولين تي مشتمل آهي. پنهنجي ڪلام ۾ علي گوهر ۽ ڪڏهن ڪڏهن بيخود تخلص ڪتب آڻيندو هو. جنهن ۾ فقير صاحب اعليٰ فڪر ۽ انوکي خيال جو وڏي بي خوفي ۽ دليريءَ سان بيان ڪيو آهي. سندس اڪثر ڪلام ٻين صوفين جي پيران چيل آهي. جيئن غلام حيدر فقير جي ڪافيءَ جا ٻول چيل آهن:

پجري آدم دي پي آيس، ڪيتم سير الاهي دا.

علي گوهر فقير چيو آهي ته:

پجري آدم دا مالڪ مين هون، ماريم طبل خدائي دا.

سچل جي فن ۽ فڪر جي پڻ فقير صاحب جي ڪلام تي ڇاپ آهي،

سچل جو ڪلام آهي ته:

هماري جان ڪون لڳڙي، هوائي شمس تبريزي.

۽ غلام حيدر فقيرجي ڪافي آهي:

هماري جان ڪون لڳڙي، هوائي شيخ صنعاني.

وري علي گوهر فقير چيو:

هماري جن ڪون لڳڙي، هوائي شاهه منصوري.

سچل جي هڪ ٻي ڪافي آهي:

محبتً عشق مولا جي هزارين گهوٽ گهايا ها.
انهيءَ پڙ ۾ پهلوانن جوشؤن جيءَ جلايا ها.

ان خيال جي ترجماني علي گوهر فقير هن ريت ڪئي:

محب عشق مولا جي گهٽا غازي گنوايا ها.
ڪنيا جي موج مستيءَ جي اهي هن آر آيا ها.

سچل جي مشهور ڪافيءَ جا ٻول آهن:

نوري ناري ناهيان، آهيان رب جبار.

ان خيال کي فقير صاحب هن طرح بيان ڪيو:

انا ربڪم العلىٰ،
انسان جو شان آهي بالا !

علي گوهر فقير 1989ع ۾ هن ناسوتي جهان کي خدا حافظ چيو.

ڪافي

پجري آدم دا مالڪ مئن هون، ماريم طبل خدائي دا.

لامڪان دا تخت بنايم، ڪرسي عرش نون پچي ٺهايم،
وحدت ڪثرت ڏوهين رلايم، ذاتي ذوق ضيائي دا.

انــاالــحــق هــي مــيــڏا نــعــرا، آئــي، ان الله مــيــڏا نــعــرا،
ڪرسي عرش تي ڪيتم قرارا، شان ميڏا هي شاهي دا.

مام منصور نون مئن مارايا، شمس الحق دا مئن پوش لهوايا،
خاص خليلي باغ بنايا، بانگ ميڏي بادشاهي دا.

”علي گوهر“ نالا پڇي ڏاريم، ”الست بربڪم“ اول الايم،
اپڻي طاعت ڪيتي منايم، شرف ميڏي شهنشاهي دا.

(2)

”انــا ربــڪــم الا عــلــيٰ“
انسان جو شان آهي بالا!

صورت ۽ بي صورت آهيون، بي مثل مثالا،
هر صورت ۾ حڪم اسان جو، ادنيٰ يا اعليٰ،
ساڳي صورت صاحب جي ٿئون، آهيون رب تعاليٰ،
ڪرسي عرش اسان جي ڪرتا، چست اهي چالا،
اعليٰ عشق علي گوهر جو نام سيئي نالا.

اڄ بہ فقير غلام حيدر شر جي روضي اڳيان رهندڙ ڪيئي منڙا ۽ مهربان ماڻهو شعر و سخن جي سهڻي نموني آبياريءَ ۾ مشغول آهن. جن ۾ عطا حسين عطا، محسن علي محسن، نواز علي وفا، جمشيد علي جمشيد، امير حسين دوست، محمد مٺل مٺو، وجود علي وجود، فقير نصيرڻ، ڊاڪٽر ارباب علي ارباب ۽ آدم فقير جا نالا سرفهرست آهن. هي سيئي مٽيادار سچل جي فن ۽ فڪر جي ورجاءَ ۽ وڌاءَ لاءِ مصروف سخن آهن.

مددي ڪتاب

1. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: مداحون ۽ مناجاتون، سنڌي ادبي بورڊ 1959ع.
2. ديوان ميان غلام حيدر: منگي پريس، خيرپور 1960ع.
3. غلام نبي ميمڻ: ٽماهي مهراڻ 1967ع.
4. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: قافيون ڳاڳو ڀريون، سنڌي ادبي بورڊ، 1985ع.
5. ماستر محمد موسيٰ سومري جو بياض، 1898ع.
6. فقير علي نواز مسڪين جو بياض 1912ع.
7. ماستر محمد بخش سومري جو بياض 1956ع.
8. بنده جو گڏ ڪيل قافين جو ذخيرو.
9. امير حسين دوست جي زباني معلومات.

محبت فقير سومرو

محبت فقير جو اصل نالو جمعو فقير هيو ۽ پير ڳوٺ پرسان مگرجيءَ جو رهاڪو هيو. سخي قبول محمد ثاني (وفات 1924ع) جو طالب هيو، جنهن کيس "محبت فقير" جي نالي سان سڏيو.

درگاهه مخدوم نوح جي سجاده نشين مخدوم غلام محمد عرف گلڻ ڄام (وفات 1363ھ)، محمد فقير کٽياڻ (وفات 1939ع)، محمد فقير ڦرڙي (وفات 1952ع) سان خاص قرب هئس. فقير صاحب جي مخدوم احمد زمان لنواريءَ واري سان خاص عقيدت هئي، جنهن جو اظهار فقير هڪ ڪافيءَ ۾ ڪيو آهي!

اعليٰ عجائب عشق جو، اعلان ڪيو احمد زمان،
لولاڪ لما جو لقب لاثان ڪيو احمد زمان.

اڳين شاعرن جو اثر: هر شاعر پنهنجي پيشرو شاعرن کان متاثر ٿيندو آهي اهڙي طرح فقير محبت عليءَ تي به اڳين صوفي شاعرن جو اثر رهيو. انهن سيني شاعرن مان سچل جو اثر سندس ڪلام تي نمايان آهي. سچل سائين جي هڪ ڪافيءَ جا ٻول آهن:

سنوري آج سرموري بره باران آيا هي
ڪرم ڪرڪي صدف اوپر ابر نيسان آيا هي

فقير صاحب ان جو اثر هن طرح ورتو آهي:

ڪري بارش برهه برسر بادل باران ٿي آيو،
صدف تي اج ڪري احسان ابر نيسان ٿي آيو،

سچل سرمست جي مشهور ڪافي آهي:

محبت عشق مولا جي هزارين گهوٽ گهايا ها

۽ محبت فقير جي ڪافي جا ٻول آهن:

عجب العشق نار الله جنين سر مچ مچايا ها.
پريمي پور ۾ پلپل پتنگن جيئن پچايا ها.

عثمان فقير سنڌي ڪافي جو اهم ۽ انوکو شاعر آهي، جنهن جي ڪلام جو اثر محبت فقير تي پڻ نمايان آهي. عثمان فقير جي مشهور ڪافي آهي:

نشا ڪيتم نيهن نواب ڪنون
جند ڇٽ پئي گناهه ثواب ڪنون

ان ڪافيءَ جي پران دريا خان فقير جي ڪافي آهي:

نشا ڪيتم ڪيف ڪلال ڪنون
جند ڇٽ پئي جواب سوال ڪنون

انهن ٻنهي شاعرن جي ڪلام پران محبت فقير جي هيءَ ڪافي، سهڻو ۽ سدا ملوڪ مثال آهي:

سرڪي پيتم شوق شهباز ڪنون
تي فارغ نفل نماز ڪنون

عثمان فقير جي هڪ ٻي ڪافيءَ جا شعر آهن:

اکين سيف سيني ۾ ساري لڳي
ڪجل ريهه ڪاري ڪٽاري لڳي.

ان ڪافي پران محبت فقير جون ٻه ڪافيون ڏسو:

حسن جنگ جا زخم ڪاري ڏنم.
جگر جان جيري مان جاري ڏنم.

يا

حسن جنگ جابر جلالي لڳي،
ڪجل ڪاري ڪيفي ڪمالي لڳي.

سچل سائينءَ جي ٻالڪن مان فقير نانڪ يوسف (1853ع) خاص پيارو طالب هيو. نانڪ يوسف جي هڪ ڪافي پنهنجي گهاڙيٽي (Form) جي لحاظ کان انوکي آهي. جنهن ۾ اندروني قافين جو سٽاءُ تمام پيارو آهي.

هم ديکا هي اسرار، برهه بازار، تماشا پلپل کا وهه واهه
هم جاتون گي ٻلهار، هماري يار، حسن کي جهل جهل کا وهه واهه

اهڙي طرح محبت عليءَ جي ڪافيءَ ۾ اندروني قافين جو سٽاءُ پڻ تمام سهڻي نموني استعمال ٿيل آهي:

هم کيتا هي اثبات، هم همذات، جلا جسمات، جسم وهه واهه
هم طور تہ هم تجلات، قائم کلمات، کلي ڪائنات، قدم وهه واهه

سچل سائين کان پوءِ صوفي شاعري ۾ بيدل فقير جو اهم مقام آهي. محبت فقيرجي ڪلام تي بيدل جو بہ گهرو اثر آهي. بيدل فقيرجي سنڌ مشهور ڪافي آهي:

سک رمز وجود وڃاوڻ دي،
نهين حاجت پڙهڻ پڙهاوڻ دي.

ان ڪافيءَ کان ٻيدل فقير بہ متاثر ٿيو:

سک رمز جيتي مرجاوڻ دي،
نهين حاجت هنر هلائڻ دي.

اهو اثر محبت عليءَ هن طرح بيان ڪيو:

سک عادت عشق ڪماوڻ دي،
اک وچ اک اتکاوڻ دي،

متين مثالن مان ظاهر ٿيو ته محبت فقير پيشرو شاعرن کان متاثر ضرور آهي، مگر فقير جو ڪلام سليس، عام فهم ۽ انداز بيان ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي.

محبت فقير جو مجاز: صوفين وٽ مشهور مقولو آهي ته ”المجاز قنطرة الحقيقت“ مجاز حقيقي عشق جي ڏاڪڻ آهي. فقير صاحب ڪي پڻ مجازي محبت جي مام موهيو هيو. ڳوٺ مجهد تعلقي گمبٽ ۾ مجهد پرسان هڪ ڍنڍ آهي، جنهن ڪي ٻوگهڙ ٻه سڏيندا آهن. اتي هڪ ٻيڙي هئي، جيڪا پار وڃڻ لاءِ ڳوٺاڻن کي اڪاريندي هئي. ٻيڙائت جو نالو جهنڊو فقير هيو. جيڪو پٺائيءَ جي درگاهه جو پانڌيئڙو هيو. محبت فقير جو ان جي گهرواريءَ سان معاشقو هيو. فقير مائيءَ کي هندورو ٻه ٿاهي ڏنو هيو. جنهن ۾ مائي لڏندي هئي. ان محبت جو ذڪر فقير هن طرح بيان ڪيو آهي:

مجازي عشق من موهي، ڪيو ماهر مياٺيءَ سان،
ٻڏاسون ٻول ٻوگهڙ تي، لائي محبت مهاٺيءَ سان.

فقير صاحب جي وصيت: محترم پناهه قرڙي لکيو آهي ته محبت فقير مرڻ کان اڳ وصيت ڪئي هئي ته:

1. ڪفن بدران مونکي پاتل ڪپڙن ۾ دفن ڪجو.
2. جنازي سان قرآن شريف نه ڪڍجو.
3. جنازي سان فقير يڪتاري سان ڳائيندا هلن.
4. پير اوير طرف ڪجو.(*)

فقير صاحب عمر جا آخري ڏينهن ڳوٺ جسڪاٽي تعلقي ڪوٽڏجيءَ ۾ رئيس خدا بخش خان جسڪاٽيءَ وٽ گذاريا ۽ وفات ٻه اتي سن 1960ع ۾ ڪيائين ۽ مرڻ کان پوءِ فقير صاحب جي وصيت تي عمل ٻه ڪيو ويو.

* محترم پناهه قرڙي جو مورخه 94-3-19 تي لکيل ذاتي خط. سندس ڪلام جو انتخاب پيش خدمت آهي.

ڪافي

اسان پاڻ کي سڃاڻي وحدت ۾ پير پاتو.
اثبات نفيءَ واري نسبت ۾ پير پاتو.

وحدت ۾ وک وڌائي، پڌرو ٿي پير پائي،
قلبي قرب ڪمائي ، قدرت ۾ پير پاتو.

اثبات جو اشارو، آهي نفيءَ کان نيارو،
الٽو عجب اويارو، عبرت ۾ پير پاتو.

بيرنگ برهه بحالي، بي مثل بي مثالي،
جلوو پسي جلالي، جميعت ۾ پير پاتو.

محبت علي ميثاقي، صوفي صفا ٿي ساقي،
اظهار ٿي اوشاقي [1] عرفت ۾ پير پاتو.

ڪافي

جي پڄئي ته پاڻ سڃاڻ،
ظاهري زهد کان مات مٽي ٿئي.
پيچ هڻڻ عقبيٰ جو پولو، حور رقصور کان پلي ڇڏ پاڻ،
چڱي تنهن کان ورهه وٽي ٿي.*
ڇڏ طمع تڪرار، ٿي طالب، ترڪ دنيا واجب ڄاڻ،
ڪنهن سان ڪڏهن ڪين ڪٽي ٿي.
”وهو معکم اينما کنتم“، ساجن تو سان ساڻ ئي ساڻ،
”ونحن اقرب“ چست چٽي ٿي.
اول آخر ظاهر باطن، ڄاڻ انهيءَ کي پاڻ نه آڻ،
مڙ نه محبت سرجي سٽي ٿي.

---

(1) عشاقي
* چڱي تنهن کان وهه جي وٽي ٿي (بياض علي محمد فقير کهڙو)

ڪافي

صفت اولي ۾ آهيان انسان، نہ تہ نانوَن ڪان آهيان نرالو.

1- بيڪ بشر جو پول پلايم، ڪثرت راند ڪري ريجهايم،
ساڻ سورن جو ڪٽي سامان، هر هنڌ آيس تي هرتالو.

2- سود ثواب جو سائل ناهيان، ويد قرآن جو قائل ناهيان،
نہ ڪو دين ڌرم ايمان، پاڪ پليت ڪان آهيان پالهو.

3- ڪلمو "ڪن فيڪون" پڙهيوسي، گوناگون بيچون ٿيوسي،
جوڙي سارو جڳ جهان، لک چوراسي جوڻ ۾ جالو.

4- احد منجهان هت عبد ٿي آيم، محبت نالو نام ڌرايم،
ماڳ مگرجي(+) ڪري مڪان، ڪاڻ قرب جي ڪيم ڪشالو.

ڪافي

سهڻا تنهنجي برهہ ۾ بيمار ٿي رهيو هان.
ڪونهي قرار توريءَ بي قرار ٿي.رهيو هان.

1- ڪيئي حڪيم حاذق ڪري ويا هزار حيلا،
پيو فائدو نہ تن مئون، ورتم ڪيئي وسيلا،
هاڻي فقط اوهان جي آڌار ٿي رهيو هان.

2- پيتيون سوين ستيون مون، حاصل نہ ٿي شفا ڪا،
باهيون بخار دل جا، جيءَ تئون نہ وئي جفا ڪا،
ڪيو لا دوا طبيبن لاچار ٿي رهيو هان.

3- ڪي تا چون چريو، هن پيتو ڪو جام آهي،
ڪي تا چون سراسر سوداءُ خام آهي،
بيوس هاڻي بدن ڪان بيزار ٿي رهيو هان

+ فقير صاحب جي ڳوٺ جو نالو، لڳ پير جو ڳوٺ

4- محبت چئي ماڙ منهنجي، توکان سواءِ نہ آهي،
دارون منهنجي درد جو ٻي ڪا دوا نہ آهي،
توسان ملڻ جو هاڻي حقدار تي رهيو هان.

ڪافي

علي امام منهنجو حيدر ڪرار آهي،
جابر جبار جنهن جي هٿ ذوالفقار آهي،

1- علي امام اڪبر، شير خدا غضنفر،
حسن حسين رهبر، پنجتن سان پيار آهي.

2- عابد جي در سوالي، باقر ڇڏي نہ خالي،
وارث وسيلو والي، جعفر تيار آهي.

3- موسيٰ رضا تي ڪاظم، اڪمل امام اعظم،
طالب تقيءَ جو خادم، دل جان نثار آهي.

4- نقي سان نينهن لاتم، اعليٰ عسڪري کي ڄاتم،
سرور نبي سڃاتم، مهدي مهندار آهي.

5- من ڪنت مولا فرمان، منجهہ شان شاهہ مردان،
ناطق حديث قرآن، ڏسو آشڪار آهي.

6- حبدار تيس حيدر جو، آل عبا جي گهر جو،
محبت غلام در جو، داغدار آهي.

ڪافي

سرڪي پيتم شوق شهباز ڪنون،
تي فارغ نفل نماز ڪنون.

1- نشا نينهن والا مين نوش ڪيتا، ڳيا هوش انهان مدهوش ڪيتا
پر جوشان جوش خروش ڪيتا، سر سرگم ساز آواز ڪنون،

2- چوڙ محتسب واعظ ڪون، بد نيڪ نصيحت جائز ڪون،
ست جائز ڪون ناجائز ڪون، تي واقف مخفي راز ڪنون،

3- وچ وحدت دي نا غير رهيا، نا شر رهيا نا خير رهيا،
نا ويري نا ڪوئي وير رهيا، انا نحد دي آواز ڪنون.

4- محبت علي معبود سدا، موجودي وچ موجود سدا،
رهہ عاشق لا مقصود سدا، تي شائق شهر دراز ڪنون.

ڪافي

جڏان پيتم مد مئخان وچون،
جند چٽ پئي ڏوهين جهان وچون.

1- پر ساغر سرڪ صراحي دي، ڏتي صوفي صاف صفائي دي،
وتي وصل وصال وفائي دي، خاصي خاص خمر خمخان وچون.

2- پلا سرڪ ساقي سرشار ڪيتا، وچ مستي دي هوشيار ڪيتا،
اسان آپ اتي اعتبار ڪيتا، تي آگهہ "الانسان" وچون.

3- ڏتا ڪيف ڪلال ڪمال سانون، پرجام جلال جمال سانون.
تيا حاصل حال في الحال سانون، تيوسي فارغ ڪفر ايمان وچون.

4- محبت علي مئي نوش رهيا، تي متوالا مدهوش رهيا،
ڪنون راز فاش خاموش رهيا، ڪر جسم جدا جند جان وچون.

ڪافي

پيالا پيتا مست شراب دا مين،
چوڙيا رستا ڏوهہ ثواب دا مين.

1- ڏتا ساقي جام طهورا وچون، برحال برهہ پرپور وچون،
ڪل ڪوثر حوض حضور وچون، ڪيتا نوش حيات دي آب دا مين،

2- تي شاغل شغل شرابي وچ، ڪرنوش نشا نيم خوابي وچ،
مشتاق لقابي حجابي وچ، رنگ گهري نين گلاب دا مين

3- وچ عشق ڪفر نہ دين رهيا، نہ شڪ رهيا نہ يقين رهيا،
هڪ دل تي درد نشين رهيا، واريا ورق حساب ڪتاب دا مين.

4- ٻڌ شملا محبت علي شاهي دا، ڪر غرق گمان گدائي دا (x)
گهن راهہ رندي گمراهي دا، ماريا نعرا نينهن نواب دا مين

ڪافي

رانجهن مئن گهر آيا محرم حال دا،
هڻ مئن توڙيا سگ سيال دا.

1- عشق ازل دي ٻولي، ڏتڙي مادر لولي،
پهن پينگهي وچ جهوٽئي جهولي،
پتا نہ ها ميڪون عشق اڙيال دا.

2- تخت هزارا شاهي، ڪرڪي تخت تباهي،
چوڙ آيا ميڏي سانگي ماهي،
صورت والا صاحب حسن ڪمال دا.

3- زلف ڪاريهر ڪالا، نينهن دا نانگ نرالا،
ونگ ولا ماريس ڏنگ اپالا،
ماريا منڊ منتر جوڳي جادوگر جمال دا.

4- خرخام ڪيڙي پيڙي، ڪريندي هل بڪيڙي،
لڳيان دليان نون ڪون نڪيڙي،
خوف نهين مينون ڪيڙي خر دجال دا.

X چوڙ گمان گدائي والا، شملا ٻڌ چاشاهي دا (سچل)

5- طعني مهٽي ڳالهيان، منهن چڙهه ڏيون سياليان،
پل پل تڪيان پاڙي واليان،
چاڙ نہ چاتا چتيان اهيندي اقبال دا.

6- رانجها رنگپور آيا، گهور حسن دي گهايا،
در چوچڪ دي چاڪ سڏايا،
لقب چا لايا محبت علي منجهيوال دا.

مددي ڪتاب

1. رئيس خدا بخش خان جسڪاڻي کان مليل مواد.
2. علي محمد فقير کهڙي کان مليل ڪافيون.
3. بنده جو ڳڏ ڪيل ڪافين جو ذخيرو.
4. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: قافيون جلد 3 س. ا. ب. حيدرآباد 1990ع.
5. هفتيوار اخبار "صلح ڪل" 19 سيپٽمبر 1939ع ٽنڊو جان محمد، ضلعو ٿرپارڪر.

ميان رحيم بخش فاروقي ”نثار درازي“

سنڌ سونهاري جون درگاهون ۽ خانقاهون علم ۽ عرفان جو مرڪز رهيون آهن، درازن واري درگاهه انهن مان هڪ آهي. جنهن جو وڏو مان ۽ مرتبو آهي، جنهن لاءِ سچل سائين فرمايو آهي:

ديس سچل دا، شهر درازا، مڪو نا ملتان.

هيءَ هڪ حقيقت آهي تہ درگاهه روحاني خواهه ادبي اعتبار کان سنڌ توڙي هند ۾ وڏو فيض رسايو. ميان صاحبڏنو (متوفي 1192هه)، خواجہ عبدالحق (1214هه) سخي قبول محمد اول (1245هه) گل محمد، عبدالقادر (1982ع) ميان خدا بخش خاڪي (1960) ميان رحيم بخش نثار درازي شعري ادب جي تاريخ ۾ پنهنجا اڻ مٽ نشان ڇڏيا آهن.

ميان رحيم بخش ولد ميان گل محمد فاروقي 1921ع ۾ درازن ۾ ڄائو هو. پرائمري اسڪول درازا مان 1936ع ۾ فائنل پاس ڪري 1939ع ۾ پرائمري ماستر مقرر ٿيو. جتان 1941ع ۾ استعفيٰ ڏئي گوشي نشيني اختيار ڪري ذڪر فڪر ۾ گذارڻ لڳو. 1947ع ۽ 1955ع ۾ نجف اشرف ۽ ڪربلامعليٰ جي زيارت جو شرف حاصل ڪيائين. 1960ع ۾ فقير خدا بخش خاڪي بي اولاد فوت ٿيو. جيڪو سندس سڳو سئوٽ پڻ هيو. مريدن ۽ فقيرن ڪيس خاڪي فقير جي گاديءَ تي ويهاريو. ان ڪانپوءِ ميان رحيم بخش راڳ ويراڳ ذريعي صوفي تحريڪ يا سچل جي فڪر جو پرچار ڪندو رهي ٿو.

فقير صاحب جي شادي ۽ اولاد:

فقير جي شادي پنهنجي سڳي سؤٽ ميان سرور علي جي نياڻيءَ سان ٿي. جنهن مان ڪيس هڪ پٽ رياض احمد آهي، جيڪو هينئر ميڊيڪل آفيسر جون خدمتون ڏئي رهيو آهي.

فقير صاحب جا طالب:

فقير صاحب جا سنڌ، بلوچستان ۽ پنجاب ۾ ڪافي طالب ۽ عقيدتمند موجود آهن. مگر انهن مان استاد عبدالحڪيم ۽ استاد قادر بخش فقير بلوچستان وارا نهايت باذوق، نهايت سمجهو ۽ صوفي طريقي جا پوئلڳ ۽ پرچارڪ آهن.

وٽن راڳ رهاڻ جون محفلون عام جام ٿينديون آهن ۽ پاڻ به راڳ ويراڳ جا چاڙهو ڳائڻا آهن. ڪين سچل جون اهڙيون ڪافيون به ياد آهن، جيڪي ڪنهن به ڇاپي رسالي ۾ موجود نه آهن.

سنڌ ۾ گل حسن فقير بيخود باقراڻين وارو صوفياڻي تحريڪ جي لحاظ کان هڪ محبوب ۽ انوکي شخصيت هيو. بيخود فقير 1960ع کان باقراڻي شهر ۾ سچل سائين جي ورسي تي ڏينهن سانده ملهائيندو هيو، جنهن ۾ سنڌ جا صوفي ڳائڻا سچل جو عارفاڻو ڪلام ڳائيندا هئا ۽ ورسي هينئر سندس لائق فرزند اياز علي طرفان ميان رحيم بخش جي سرپرستيءَ ۾ ملهائجي ٿي. بيخود فقير عمر ۾ سچل سائين جو ساليانو عرس ڪڏهن به نه ٽاريو. فقير صاحب سچل سائينءَ ۽ فقير نانڪ يوسف جي ميلي تي جڏهن شهر جي ٻاهران رسندو هيو، تڏهن سندس ڳائڻا ساز آوازن سان هي ڪلام ڳائيندي رقص ڪندي درگاهه شريف تائين پهچنداهئا.

اسين فقير درازي نثار جا
سرمست سچل سردار جا

ان وقت ڳائڻن توڙي سامعين تي ڪيفيت طاري هوندي هئي.
ميان رحيم بخش فاروقي جي ڪلام تي سچل سائين جي فن ۽ فڪر جي گهري ڇاپ آهي، جيڪا فقير جي ڪلام پڙهڻ مان معلوم ٿيندي.

چونڊ ڪلام

ڪافي

ٿلهه: پيئڻ شوق شراب، فرض عين ثواب هيءَ رمز رندي رمزات آ،

منجهه نينهن نشي رهن مست سدا، مدهوش رهي ڪن فرض ادا،
چا، مئخان اندر، مسجد ڪعبي مندر، تن ساڳي ڏٺي تجلات آ،

مَن عَرفَ جي چاڻي مام ڪي، ترڪ سجدو ڪيائون سلام ڪي،
پي جام تي جام، سمجهي عشق امام، ماڻي مئي منجهان ملاقات آ،

مشهور شرابي ميثاقي رهج، شائق بيخود ازلي باقي رهج،
بت پرست مدام، سڏن خاص ۽ عام، اُتي برهه سندي برسات آ،

پائي جٽيو درازي عشق جو، ڏي سبق مجازي عشق جو
"نثار" هي راهه، ڪندو ڪين گمراهه، اثبات واري تسلات آ،

ڪافي

ٿلهه: هي آ چوڻ روا، آهي آدم الله، منجهه صفت سمائي ذات آ.

الحمد ڪان ڏس والناس تائين، رکي دوئي دغا چوڻو غير پائين،
حق آهي اهو، ناهي ڪين ٻيو، مڪان ماڳ هڪو هڪ بات آ.

آهي واجب ڪنهن جو سجدو ڪرڻ، هي آهي امر ناهي شرڪ چوڻ،
ميم پردي اندر، آهي خير البشر، الانسان سري اثبات آ،

رب ارني چيو ڪنهن طور اتي، لن تراني سندو من مذڪور اتي،
ٿيو صاف عيان، ڇڏ شڪ ۽ گمان، ساڳيو لُهجو ۽ ڪلمات آ.

هي مخفي درازي راز آ، ظاهر نام "نثار" آواز آ،
جنهن پاڻ چاتو، صحيح تنهن آ سڃاتو، رهيو هي هُو نڪي درجات آ.

ڪافي

تلهه: خيال ڪرين ڇو ڪعبي وڃڻ جو،
تو منجهه ڪعبو آهي ڇاڻ،

خلق الآدم صورت اعليٰ، شڪ گمان ڇڏ رک تسلا،
مام انهيءَ سان مقصد ماڻ.

"من عرف نفسه" ڪين پلائج، شرڪ نہ ترجو تنهن ۾ آڻج،
پاڻ سڃاڻيو پاڻ سڃاڻ.

دم ڪي سڃاڻج دم جي حقيقت، دم آ بقا دم ظاهر شريعت،
لاريب فيه تون شڪ نہ آڻ.

"نثار درازي" نام صفت آ، مقصد مخفي سندو محبت آ،
ڇا جو بهشت ڇا دوزخ ڪاڻ.

ڪافي

تلهه: پنهنجو ڏسڻ آيو پاڻ تماشو، ٿي آدم منجهه اظهار،

ڪاٿي عبدي روپ نيارو، انا احمد ڪٿ نروار،
ڪاٿي ملحد ڪافر، مومن، سک، هندو، ديندار،
ڪاٿي جوڳي، ڀڳت، سناسي، ڪٿ ساقي مئخوار،
ڪاٿي قاضي، پنڊت، پوڄاري، ڪاٿي دين ڌرم ڪان بيزار،
ڪاٿي نام نثار درازي، چاڪ ڪٿي ميهار.

ڪافي

تلهه: گم ٿي پاڻ ۾ پاڻ سڃاڻج، خيال آهين ڪر خيال،

لِڪ ۾ آدم نام نرالو صورت منجهه بي مثال،
ڪير ٿو ٻولي ٻڌي ۽ ڦيرائي روپ لکين باڪمال،

عبد صفاتي پردي اندر، حيرت وارو حال،

"كُل شيءٍ يرجع اليٰ اصله"، سهي كج احوال،
خاكي بادي آبي آتش كهڙي قيل مقال،
نثار درازي رهه تون هميشه برهه اندر برحال.

كافي

تلهه: رمز رندي رمزات، عشق وارن ريءَ عام ڇا ڄاڻي،

غير كڏهن نا كنهن كي پائين، هڪ ذات صفات،
مسجد مندر ديول دواري، ساڳي ڄاڻن تجلات،
سلن نه كنهن سان اورن اندر ۾، خاصي سندن خيالات،
بحر حيرت ۾ رهن هميشه، جلايائون جسمات،
هر مظهر ۾ نثار درازي، مخفي سندن هر بات.

كافي

تلهه: سانگ كيهي هت چاڪ تي دلبر، خاكي صفت آيا چولي
انس دي اولي.

ويس متا كر بشري آيا، پول كنهن هت پولي،
انس دي اولي.

ونفخة فيه من روحي، ٻولڻ والا ٻولي،
انس دي اولي.

"الست بربكم قالو بليٰ" كٿ، كيتا دلبر قولي،
انس دي اولي.

نام نثار درازي ڏراكر، حيرت وچ وچولي،
انس دي اولي.

ڪافي

ٿلهه: جلدي ڪر تون سعيو سفر جو، ملڪ پرائو آهي،
تنهنجو ڇاهي!
وٺين فقيري دم هٽي پيري، ناهه لڳيءَ جو ناهي،
تنهنجو ڇاهي!
ڪوڙ ڪٿي سڀ ڪوڙ ڪمايئي، ڇاهه منجهاران ڇاهي،
تنهنجو ڇاهي!
طلسم بازي ساڻ دغا جي، ڪم وڏءِ پنهنجو لاهي،
تنهنجو ڇاهي!
سير ڪرڻ لئي هتڙي آئين، ويٺين ديرو ڄمائي،
تنهنجو ڇاهي!
ساڻ حليمت پت پرم جي، صبر سان وجهه تون ڏاهي،
تنهنجو ڇاهي!
قالو قول ڪيو تو جيڪو، ويهج ڪين پلائي،
تنهنجو ڇاهي!
راهه انهيءَ تي محڪم رهجان، ڏس ڏنو جو ڏاهي،
تنهنجو ڇاهي!
نثار درازي نام آ باقي، مهل ويهڻ جي ناهي،
تنهنجو ڇاهي

ڪافي

مون کي ڏيو ڪو پنهل جو ڏس ڙي اديون،
وٺي واٽ کهڙي ويا گس ڙي اديون.

ڏئي وعدا ڪري اقرار پرين،
ڇاڻ ڏاري ڪري ويا ڏار پرين،

ڏئي برھہ سندا ويا بار پرين،
ڪين تن کي پيو ڪو ترس ڙي اديون.

ڪين ويھي ورمون وساريندس،
نڪي ھوت بنا گھڙي گھاريندس،
رويون راھہ ۾ پنڌ پڇائيندس،
ڏوري ڏونگر ڪنديس، وس ڙي اديون.

نڪي جيڏيون پينر مون کي جھليو،
نڪي مون سان ھلو، پنھنجو پاڻ پليو آھي،
ڪيچين سان منھنجو روح رليو،
سودو سر جو ڪيم ناھي ڪس ڙي اديون.

درازي ويندس ڪيچين ڪاھي،
پڌو سڪ جو سندرو مون آساھي،
تتو ڏونگر، نہ پاڻي ڏکيو راھہ آھي،
نثار پُڌي ڏيندا، جس ڙي اديون.

ڪافي

بڻ رانجھو جوڳي تي آيا چوڙيئي ڪيھي سانگي تخت ھزارا،
ڳل ڳچ الفي ڪنين ڪنڊل، رنگي روپي رڪ کي رايا،
در چوچڪ چاڪ چوايس، سر بديون چاسور سوايا،
سامي ستگر لڇمڻ نانڪ، ڪٿ ميم دا برقعا پايا،
ڪتي درازي لامڪاني ظاھر نام نثار سڏايا.

ڪافي

تلھہ: ويندس ڪيچ پنھل ڏي ڪاھي ڙي اديون،
منھنجو ريءَ پنھل ھت چاھي ڙِي اديون،

ويـنـديـس رهـنـديـس ڪـيـنـڪـي،
جتي ور تہ ولهيءَ جو آهي ڙي اديون
سرتيون مون کي ڪينڪي جهليو،
دل پار پرينءَ تي ساهي ڙي اديـون،
شهـر ڀـنـڀـور ۾ ڀـيـنـگ وسي ٿي،
اهو ڏس تہ ڏنو آهي ڏاهي، ڙي اديـون،
نثار ڪـيـڇيـن جي قـرب ڇـڏيو آ،
من منهنجي ڪي ڦاسائي ڙي اديون.

ڪافي

ٿـلـهـ: اڄ ايـنـدو اڱـڻ، تـو ڪـانـگ لـنـويـن قـرب ڪـري ڀـيـر ڀـري،

جنهن راهہ اچي ساراهہ چمان، نايو سيس سجڻ کي سجدا ڪيـان.
سـرجـان فـدا، مـتـي نـاوا دا، پـرت پـري پـل نـہ ٽـري،

آئي دلبر عيد ملهايان مان، سهجئون سرهي سيـج وڇـايـان مـان،
لڳي هـر جـا بـرهہ بـهـادر وجـي ڏسـي دلـڙي نـري بـخـت وري.

روئي پيش ڪنديس اڳيان پيش سارو، دلي راز حقيقت درد وارو،
پرين توکان جدا، چاڙي پاڪ خدا، نڪي ساعت سري، ٿي نہ پلڪ پري،

سڏي سرتيون خوشي ملهائيندي.س گڏ گيت خوشيءَ جا ڳائـيـنـديـس،
تي نثار درازي صدقي ڪـجـان، سر سـارنـگ ذري، عشق اري.

سچل جو طالب: ماستر احمد علي

فقير احمد عليءَ جا وڏا اصل شڪارپور شهر جا رهاڪو هيا، مگر زماني جي لاهن چاڙهن سبب ڪڏهن روهڙي ته ڪڏهن گهوٽڪيءَ ۾ رهيا. فقير صاحب 1869ع ۾ هن ظاهري زماني ۾ جنم ورتو.

فقير صاحب کي جڏهن ڇهن سالن جي عمر ۾ اسڪول ۾ داخل ڪرايو ويو، تڏهن ننڍپڻ ۾ استاد ڪيس سندس ذهانت سبب گهڻو پيائيندا هئا. ورنيڪيولر جو امتحان پاس ڪري تعليم کاتي ۾ پرائمري استاد مقرر ٿيو. ويهن ورهين جي جواني ۾ فقير صاحب ٽريننگ ڪاليج فارمين حيدرآباد ۾ سکيا وٺڻ ويو. ان وقت ڪاليج جو پرنسپال راءِ بهادر ڪوڙومل هيو. ساڍهه ٽي سال ڪاليج ۾ رهي احمد علي پنهنجي سکيا ڪاميابيءَ سان پاس ڪري 1899ع ۾ فارغ ٿيو.

فقير صاحب مختلف اسڪولن ۾ پڙهائيندي ڪيهرن جي ڳوٺ (تعلقو ڳڙهي ياسين) جي اسڪول جو هيڊماستر ٿيو جتي هن جي خيالن ۾ تبديلي آئي ۽ اهو احمد علي جو اڳ صوفين جي سخت خلاف هيو، سو هينئر درگاهه سچل سائينءَ جي سجاده نشين سخي قبول محمد ثاني جو طالب ٿيو ۽ صوفين جي صحبت ۾ رهي سندن خدمت کي پنهنجي لاءِ عين ثواب سمجهڻ لڳو. اڳ احمد علي جيڪو راڳ ويراڳ کي ڪتراب ۽ شريفن جي پاڙي ۾ ڪونس سمجهندو هيو، اهو پاڻ ڳائيندو ۽ رقص ڪندو هيو.

ان وقت ڪيهرن جي ڳوٺ ۾ هڪ هندو ڇوڪر راڌي نالي

پڙهندو هيو. اهو فقير صاحب جي صحبت ۾ اچي صوفين جي سنگ ۾ شامل ٿيو. آخرڪار ان ڇوڪر راڏي درازين ۾ پنڌ ڪرڻ شروع ڪيا. ان دوران راڏو ورنيڪيولر امتحان پاس ڪري استاد مقرر ٿيو. جڏهن ٽريننگ ڪاليج حيدرآباد سکيا لاءِ ڇونڊجي ويو ته اُتي اوچتو مسلمان ٿيو. سندس اسلامي نالو نور احمد رکيو ويو. ڪجهه ڏينهن بعد ٽريننگ ڪاليج ڇڏي مجذوبي حالت ۾ گذارڻ لڳو. هن معاملي احمد علي فقير کي وڏي تڪليف رسائي. جلدي هو بدلي ٿي ميرپور ماٿيلو آيو.

اوچتو سندس ٻه ننڍا ٻائر فوت ٿي ويا. انهن صدمن به فقير صاحب کي جهوري وڌو. جلد ئي ڪيس پير جو ڳوٺ بدلي ڪيائون ۽ ٻه سال پير جو ڳوٺ ۾ مس رهيا ته پيرو ڇڏي پنهنجي اصلوڪي ماڳ ڏانهن راهي ٿيو. فقير صاحب سال 1917ع ۾ وفات ڪئي.

سردار بهادر محمد بخش ڪوجهي (1891 -1959ع) جن سخي سائينءَ جي ارشاد موجب اڳ ۾ ئي موجود هيو ۽ سندس لاش پير جي ڳوٺ مان ڪڍائي درگاهه درازن ۾ دفن ڪرايو. سردار بهادر فقير صاحب جي وفات تي هيٺين ڪافي منظوم ڪئي:.

ڇا ڪان جلدي ڇڏي وئين يا منا،
ادا احمد علي دلدار منا،
ويل نه هئي دوست وڃڻ جي،
هئي ضرورت تنهنجي رهڻ جي،
ڇا ڪئون تئين بيزار منا!

ڪنهن ڪان سکيين هي بيپرواهيون،
ڪين ٻڌءِ سي آزيون آهون،
رئيندا ڇڏيئه سي يار منا!
هي نه جڳائي تو کي جدائي،
دوست ڇڏيئه سي ٿولي پائي،
ٿولي سندا سينگار منا!

چاهي رڳي تو پنهنجي چڱائي،
ڳڻ نہ ڪيئي ڪنهن ٻئي جي جائي،
خود غرض بڻجي تئين ڏار متا!
قول ڪيئي جي هڪ ٻہ نہ پاريئي،
محبت جو ڪيئن ننگ وساريئي،
هي نہ عاشقي ڪار متا!

ڊوڙي اچي ميان سڪ سمهي پئين،
پنهنجي پرين جي پاڪ پيرن ۾،
ٻي نہ لذئي ڪا سار متا!

ڏينهن سهڻ جا يار گهٽائي،
هاڻي اتي ميان جاڳ ٻہ جائي،
قول پنهنجا اچي پار متا!
محبت صدقو دوست پيارا،
عرض ڪوجهيءَ جو پيو ڪج يار!
درسخيءَ ڏاتار متا!

چونب ڪلام

اج ڪانگ ڪان ڪان لائي آهہ.
ايندو قاصد وڻندڙ وائي آهہ.

ساونڻ رتڙي ڏينهن ملهاري، ٻوٽو لاٽو خوب ڦلاريو،
هر جا سبزي سائي آهہ.

وهوا آيو خوشيءَ جو ويلو، دلبر پاڻهي ڪيڙو ميلو،
مولىٰ مهر وسائي آهہ.

ڏک ڪشالا گذريا يڪسر، گل ڏسجن احمر اصغر،
جتِ ڪٿ صاف صفائي آهہ.

ڀاڳ سهاڳ جو ويلو آيو، احمد علي جو بخت سوايو،
مند ملڻ جي آئي آهه.

(2)

ڪيچي ڪري ويا پنهنجي پڄاڻي،
ذاري ڇڏي ويا عيبن هاڻي،
نال نه نياڻون ته نذر ڪي،
جوريءَ چاڙهي ويا وٺي مون ورڪي،
چوري ڇڏي ويا ڄاڻي ڪتياڻي.

ڏاگهن ڏيرن جاڙ ڪئي مون،
ڪٽڪيا نه ڪچيائون،
مام هين ويا ڄاڻي سڄاڻي.

بس ڀنڀور ڪان پينر منهنجي،
ڪاڻ بردار خويش نه ڪنهنجي،
جبل جهاڳي ڏسان آرياڻي.

احمد علي چوي نور احمد پڻ،
شاهه درازي سوال سخي سڻ،
جوءِ جتن جي ڏيڪارج جاني.

(3)

مارو مون ملن،
ساهه سانگين ڪي ساري.

ماڙيون بنگلا ڪونه وڻن تاڻان،
خوش دل ڪي ڀانئين پنهوارن جا پاڻان،
ساڻ وڃي شل سرتين ليلا ڇيلا چاري.

ٻوڙ پلاءَ ۾ زردا کين وڻن تا کائڻ،
ڏت ڏونرا قوڪ قربون وٽي ساهه کي سيبائڻ،
چال چگيري جهانگين عمر هنياڻ تي ٺاري.

سڪندي سال لنگهيا مارن مانديءَ کي،
ناحق قيد ڪيئي بيوس بانديءَ کي،
پلپل پور پون، وجهن ڳچ اندر ڳاري.

احمد علي چوي عمر سڪندا کين سڪاءِ،
ڪڏي ڇڏ قيد منجهان پنهوارن ڏي پچاءِ،
ملان ساڻ مارن ڏيهه مبارڪ ڏياري.

(4)

ملڪ دنيا بي بقا اي يار "انتم غافلون".
ڪرجهد تان نه ڳڻجين منجهه صف "لا يعلمون".

هي جهان ڏس راند ساري فريبيندڙ مدام،
يادگيري حق ڪنان غافل رکي تي "لاعبون"

ڏينهن سارو حرص دنيا ۾ گذارين جاهلا!
رات آئي بستر جوڙين "وانتم نائمون".

طاعت رحمان تون جيسين جيئن دائم ڪريج،
چو نه صادر تو متي فرمان "ڪونو راڪعون".

ڇڏجهان جي دوستي رک حب حق مولا سندي،
تان تين فردوس اندر "فاد خلوها خالدون".

احمد علي جيسين جيئن تي پل نه غافل يارڪان،
پوءِ خطرو خوف نه هرگز "ولا هم يحزنون".

(5)

واهه بهاري عجيب رنگ لايو ڦهڪن چمن چوڌاري،
باغ بهاريا وڻ ٽڻ موريا سبز صحن سنساري.

گل ڦل ٽڙيا خوب بسنتي هر هنڌ تي هيڪاري،
جهولن جهمڪن گلڙا گهٽيئي خيرو ڪٽڻهاري.

موتيو چنبيلي مگرو وه وا تانگر تمڪي تاري،
گل گلاب انگوري ڪيتڪ زعفران خوب بهاري.

ڪرنو واه بنفشو پائين، عشق پيچ اناري،
پٽ ڦهري ٽيا سبز لباسي گاهن ڪئي گلزاري.

چيمو چل ڳنديري سائون پتر چپر چوهاري،
ڪيت پڪا ٽيا چوڌاري آيون جهار ٻوڙي جهلڪاري.

ڪنيون ڪانياٽي هٽن گليلا هڪل ڪيو هاري،
پکين ڏسجي وهه سرهائي پوري سڻ پٽڪاري.

احمد علي رت بسنت پلي درد خوش گفتاري،
عشق وارن کي حسن هوتن جي درسن آدرڪاري.

ثقافت کاتي حڪومت سنڌ پاران 2008ع کان 2012ع تائين ڇپايل سنڌي، اردو ۽ انگريزي ڪتابن جو تفصيل

نمبر	ڪتاب جو نالو	مصنف/مرتب/مترجم	قيمت	سال
1	سپ رنگ	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	250	2012
2	امر جليل جا ڪتاب جلد پهريون	امر جليل	800	2012
3	شهيد محترمہ بينظير ڀٽو جا تاريخي انٽرويوز	پروفيسر اعجاز احمد قريشي	200	2012
	تم جيت گئيں ہم ہار گئے	پروفيسر سليم ميمڻ	300	2012
	Shaheed Mohtarma Benazier Bhutto	Prof. Aijaz A. Qureshi	350	2012
4	ڪي نہ وسرن مور	ڊاڪٽر سحر امداد حسيني	120	2012
5	سووينئر "لعل شهباز قلندر"	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي ڊاڪٽر نواز علي شوق		2012
6	سنڌڙيءَ جو شهباز قلندر	آزاد انور ڪانڊڙو	200	2012
7	قلندر لعل سيوهاڻي	ڊاڪٽر نواز علي شوق	120	2012
8	الشهباز	جليل سيوهاڻي	150	2012
9	قلندر نامو	حڪيم فتح محمد سيوهاڻي	100	2012
10	تذڪره شهباز	ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	120	2012
11	شاهه عبداللطيف ڀٽائي پيغام جو موجوده حالت تي اطلاق	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	250	2012
12	سنڌي شاعري جو اڀياس	شمشيرالحيدري	150	2012
13	شاهه عبداللطيف ڀٽائي مقالا ۽ مضمون	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	600	2012
14	ڀنڀور ۽ ديبل	عبدالقادر منگي	300	2012

15	شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي دور ۾ تصوف جا سلسلا	ڊاڪٽر عابد مظهر	300	2012
16	سنڌي ڪهاڻي	اسحاق انصاري	300	2012
17	فن ۽ فنڪار جلد ٻيو	ڪوثر ٻرڙو	300	2012
18	سپيتا جا سونهان	محمد حسين ڪاشف	200	2012
19	مون ۾ تون موجود	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	200	2012
20	سنڌ جا قديم آثار ۽ تاريخ	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250	2012
21	رهاڻ هيرن ڪاڻ جلد نمبر 2	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	850	2012
22	شاهه جو رسالو (مڪمل فُورِ ڪلر)	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	1500	2012
23	وکريل ورق	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	350	2012
24	مقالاتِ عزيز	عزيز جعفراڻي	400	2012
25	فقير هدايت علي نجفي تارڪ جو سنڌي ڪلام	ڊاڪٽر نواز علي شوق	500	2012
26	شيخ اياز(شخصيت ۽ فن)	غلام سڪينا حميده قاضي	400	2012
27	امر جليل جا ڪتابَ جلد پهريون (1.دل جي دنيا . 2. جڏهن مان نه هوندس، 3. تاريخ جو ڪفن، 4. منهنجو ڏس آسمان کان پڇو.)	امر جليل	600	2012
28	رهاڻ هيرن ڪاڻ جلد پهريون	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	800	2012
29	فيض احمد فيض ۽ پاڪستاني ثقافت	امان الله شيخ	250	2012
30	فيض جا ايلس ڏانهن خط	شبنم موتي	250	2012
31	فيض سان رهاڻيون	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	500	2012
32	راڳ نامون	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	270	2012
33	ميزان (فيض احمد فيض)	ڊاڪٽر نواز علي شوق	240	2012
34	جهڙي سونهن سندياس	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250/_	2012
35	اديون آءُ اڃاڻ	ڊاڪٽر فهميده حسين	250/_	2012
36	شاهه سچل ۽ خليفو قاسم	محمد حسين ڪاشف	200/_	2012

37	شاهه عبداللطيف مدبر، معلم ۽ مهربان	ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو	150/_	2012
38	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ (شخصيت فن ۽ فڪر)	پروفيسر محمد سليم ميمڻ	250/_	2011
39	ڪلام ريجهه علي شاهه	پروفيسر منظور حسين کهڙو	250/_	2011
40	سنڌ هيرن کاڻ	رسول بخش درس	150/_	2011
41	قلندر صوفي ۽ ملامتي	ڊاڪٽر نواز علي شوق	150/_	2011
42	تذڪره لال شهباز قلندر	انور ساگر ڪانڌڙو	150/_	2011
43	سچل سرمست ۽ ان جا همعصر شاعر	ڊاڪٽر مخمور بخاري	300/_	2011
44	سنڌي ڪلچر	غلام رباني آگرو	200/_	2011
45	سنڌي موسيقي جا سر تار	خليل الرحمان شيخ	200/_	2011
46	شاهه جي رسالي جي سجاڻپ (جلد ٻيو)	محمد حسين ڪاشف	500/_	2011
47	سُر پورب	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	200/_	2011
48	ڪلامِ گروهڙي	ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو	500/_	2010
49	شيخ اياز نثر جلد پنجون	شيخ اياز	350/_	2010
50	سُر پرڀاتي	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	350/_	2010
51	شاهه جي رسالي جي سڃاڻپ (جلد پهريون)	محمد حسين ڪاشف	500/_	2010
52	شاهه جي شاعريءَ ۾ اسلامي قدر	ڊاڪٽر عبدالرحمان جسڪاڻي	600/_	2010
53	سومرا راڄ گهراڻو	ڊاڪٽر مهر عبدالحق سومرو	400/_	2010
54	قلندر لعل شهباز	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	200/_	2010
55	مان جي مڻس پنڌ ۾	رڪيل مورائي	500/_	2010
56	لاکو پير لطيف الله	پير محمد عالم قريشي صديقي	150/_	2010
57	شاهه لطيف الله قادريءَ جو ڪلام	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	100/_	2010
58	استاد بُخاري — فن ۽ شخصيت	آزاد انور ڪانڌڙو	650/_	2010
59	محمد عثمان ڏيپلائي ۽ سنڌي سماج تي سندس اثر	ڊاڪٽر ثريا ساز ڏيپلائي	300/_	2010

نمبر	ڪتاب جو نالو	مصنف/مرتب/مترجم	قيمت	سال
60	ڳڻوانن جون ڳالهيون	قمرشهباز	300/_	2010
61	ڄڄ پرائي	قمرشهباز	450/_	2010
62	ننگر ٺٽو : هڪ مطالعو	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250/_	2010
63	صوفي شاهه عنايت شهيد	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	600/_	2010
64	شيخ اياز جلد پنجون (چار ڪتاب (1.اُڀر چنڊ پس پرين ، 2. هينئڙو ڏاڙهونءَ گُل جيئن، 3. الوداعي گيت، 4. ننڊ وليون)	شيخ اياز	750/_	2010
65	شيخ اياز جلد ڇهون (ٽي ڪتاب (1.ڪتين ڪر موڙيا جڏهن جلد ڦهريون، ڀيو، ٽيون)	شيخ اياز	1000/ _	2010
66	شيخ اياز جلد ستون (ٽي ڪتاب (1.سر لوهيڙا ڳيپا ، 2. سُورج مُکي سانجهہ، 3. چوليون ڀوليون سمنڊ جون.)	شيخ اياز	1000/ _	2010
67	شيخ اياز جلد اٺون (چار ڪتاب (1.جر ڏيئا جهمڪن ، 2. هرڻ اکي ڪيڏانهن، 3. چنڊ ڳليون، 4. تون ڇپر تون ڇانوَ)	شيخ اياز	700/_	2010
68	شيخ اياز جلد نائون (پنج ڪتاب (1.گهاٽ مٿان گهنگهور گهٽا ۾ . 2. سامنجهي سمنڊ سپون، 3. ڪونجون ڪُرڪن روهہَ تي، 4. ڪاري رات ڪُهنگ، 5. وڏا وڻ وڻڪار جا.)	شيخ اياز	600/_	2010
69	شيخ اياز جلد ڏهون (پنج ڪتاب (1.اٿي اور الله سان ، 2. مينهن ڪڻيون، 3. اڪ جون قلڙيون، پيچ پني ، 4. پکي ساڳي پار ج، 5. هي جي نهرون ننڊ جون)	شيخ اياز	600/_	2010

70	شيخ اياز جلد پهريون (نثر) (1.جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاپڙي ، 2. ساهيوال جيل جي ڊائري، 3. ڪراچيءَ جا ڏينهن ۽ راتيون ، 4. جڳ مڙيوئي سپنو)	شيخ اياز	730/_	2010
71	شيخ اياز جلد ٻيو (نثر) (1.ڏيئا ڏيئا لاٽ اسان ، 2. خط انٽرويو ۽ تقريرون جلد پهريون ٻيو، 3. اڳتي قدم جا ايڊيٽوريم)	شيخ اياز	700/_	2010
72	شيخ اياز جلد ٽيون (نثر) 1.ڪتي تہ پيجبو ٽڪ مسافر جلد پهريون، ٻيو، ٽيون ۽ چوٿون	شيخ اياز	1000/ _	2010
73	شيخ اياز جلد چوٿون (نثر) 1.شيخ اياز ۽ صحافت	شيخ اياز	500/_	2010
74	شاهہ جو رسالو	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	500/_	2009
75	سر آسا	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	250/_	2009
76	بيت نہ پر آيتون	ڊاڪٽر عزيز الرحمان ٻگهيو	250/_	2009
77	شيخ اياز جلد ٽيون (پنج ڪتاب (1.لڙيو سج لڪن ۾ ، 2. پن ڇڻ پڄاڻان، 3. چنڊ چنبيليءَ ول، 4. رڻ تي رمجهم ، 5. پڳهت سنگهہ قاسي)	شيخ اياز	500/_	2009
87	شيخ اياز جلد چوٿون (پنج ڪتاب (1.راج گهاٽ تي چنڊ ، 2. ٻڙ جي چانو اُڀي ڪان گهاٽي، 3. اَڪن نيرا ڦُليا، 4. جهڙ نيڻان نہ لهي 5. سُر نارائڻ شيام)	شيخ اياز	500/_	2009
79	سراج السالڪين	رسول بخش تميمي	150/_	2009
80	سنڌ جو سرمست	رڪيل مورائي	300/_	2009
81	ڪوهستان جو سفر	بدر ابڙو	400/_	2009
82	سنڌ صدين کان	ممتاز مرزا	400/_	2009

83	خيرپور جي ميرن جو ادب، سياست ۽ ثقافت ۾ حصو	ڊاڪٽر عطا محمد حامي	600/_	2009
84	شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام	ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو	100/_	2008
85	رسالو ميان سچل فقير جو	مرزا علي قلي بيگ	800/_	2008
86	شيخ اياز جلد ٻيو (چار ڪتاب (1. ڪپر ٿو ڪُن ڪري، 2.پتڻ ٿو پور ڪري، 3.ٽڪرا ٽڪرا صليب جا، 4. واٽون ڦُلن ڇانئيون)	شيخ اياز	500/_	2008
87	شيخ اياز جلد پهريون (چار ڪتاب (1.پؤنر پري آڪاس، 2.ڪلهي پاتم ڪينرو، 3.ڪي جو ٻيجل ٻوليو، 4.وڄون وسڻ آئيون)	شيخ اياز	500/_	2008
88	سنڌي ڪنڌ ۾ ڊرامي جي تاريخ	غلام حيدر صديقي	200/_	2008
89	سنڌوءَ جا گيت	ڊاڪٽر ڪمال جامڙو	300/_	2008
90	شاهه جو رسالو	ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ	400/_	2008
91	سُر ڪيڏارو	منظور احمد قناصرو	250/_	2008

نمبر	کتابوں کی نام	مصنف/مرتب/مترجم	قیمت	سال
1	سندھ میں اردو شاعری	ڈاکٹر نبی بخش خان بلوچ	350	2012
2	خطوط ڈاکٹر نبی بخش بلوچ	محمد راشد شیخ	250/_	2012
3	محمد ابراہیم جویو ایک صدی کی آواز	سید مظہر جمیل	750/_	2012
4	دشت وجود کی مسافت	آغا سلیم	250/_	2012
5	آئینہ خانہء شاہ لطیف	ڈاکٹر طاہر تونسوی	200/_	2010
6	حلقہ مری زنجیر کا	شیخ ایاز	800/_	2010
7	بوئے گل نالہء دل	شیخ ایاز	500/_	2010
8	دنیا ساری خواب	شیخ ایاز	650/_	2010
9	اے آہو چشم کدھر	شیخ ایاز	400/_	2010
10	سچل سچ ہے سارا	آغا سلیم	300/_	2010
11	سندھ ایک عام جائزہ	مظہر یوسف	400/_	2010
12	بھٹو کا تصور پاکستان	نصرت لاشاری	350/_	2009
13	شاہ جو رسالو	شیخ ایاز	650/_	2009
14	سچل سرمست، تاریخ، تصوف اور شاعری	ڈاکٹر نواز علی شوق	150/_	2009
15	سکھر تاریخ و تمدن	ڈاکٹر عبدالواحد اندھڑ	400/_	2008

Sr. No	Name of Books	Writer	Rate	Year
1	Musical Instruments of the Lower Indus Valley of Sindh	Dr. Nabi Bux Khan Baloch	200/-	2012
2	Alexander's Conquest of Indus Valley	Agha Saleem	400/-	2012
3	Lake Manchar	Taj Muhammad Sahrai	200/-	2012
4	Dr. G.M Mehkri on Sindh Articles	Muhammad Ibrahim Joyo	350/-	2012
5	Hazrat Shanshah Lal Shabza Qalandar	Syed Dinal Shah Darbelvy	400/-	2012
6	Mohen Jo Daro the Indus civilization	Jahn Marshall	3000/-	2012
7	Selection from the Risalo	G. A Allana	150/-	2012
8	Sufism & Classical Sindhi Poetry	Saleem Noorhassan	150/-	2012
9	Anecdotes of Vataayo Faqeer	Saleem Noorhassan	200/-	2012
10	6Thousands years of History of Irrigation of Sindh	M.H.Panhwar	800/-	2011
11	The Epic of Dodo Chaneiser	Saleem Noorhassan	300/-	2011
12	Handicrafts of Sindh	Waheeda Khizir Qazi	180/-	2010
13	Sindhi Society & Culture	Prof.Dr.Ghulam Ali Alana	1600/-	2010
14	Life & Thought of Shah Latif Bhitai	Gul Mohammad Umrani	200/-	2010
15	Songs Of Freedom	Shaikh Ayaz	500/-	2010
16	Melodies of SALB, V-IV	Agha Saleem	400/-	2009
17	Shah Jo Risalo in Arabic & English	Faiz Mohammd Khoso	300/-	2009
18	Shah,Sachal,Sami	Mohd.Ibrahim Joyo	200/-	2009
19	Darazi School of Sufi Thought	Dr.Sakhi Qabool Mohammad Farooqi	400/-	2009
20	Melodies of SALB, V-III	Agha Saleem	500/-	2008
21	History of Sindhi Literature	Shaikh Aziz	250/-	2008